

Ж. 5876

1931 (2. 5-6)

17019

Книжка V — VI

Травень — Червень, 1931

5.876

ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ

МІСЯЧНИК

М. Пригара. Подорож на Дніпрельстан. Л. Смілянський. Периферія (закінчення). С. Воскрекасенко. Перемога. Г. Епik. Перша весна. М. Вороний. Каер. А. Шиян. Жолобок. Ю. Палійчук. Перемога над сонцем. Д. Чепурний. Більшовицька весна на кордоні. Єврейська радянська поезія.

С. Щупак. Літературний фронт на Україні. І. Шкаровський. На вищі щаблі. Ів. Врона. Комсомол на образотворчому фронті. М. Чеховий. Од „Відступу“ до „Наступу“.

Бібліографія.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

4
Авт. № 17
Рег. № 18/10 1950

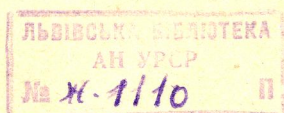
ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ

МІСЯЧНИК

КНИЖКА V — VI, ТРАВЕНЬ — ЧЕРВЕНЬ 1931

17619

ВИДАННЯ РІК СЬОМИЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

Бібліографічний опис цього видання вміщено
в „Діагнозі Укр. Дрочу“, „Марті, репертуарі“
де вказано повні назви Укр. Книжкової Палати

Подорож на Дніпрельстан.

I

Од сонця стилети
 У зломах ріки.
Із ласки Умпегу
 Набито дубки.
Вже хвилями білими
 Далеч укрило,
Підбитими крилами
 Мають вітрила.
Керек промовляє нам
 Дату останню,
І ми відпливаємо
 До Дніпрельстану.

II

(Неминучий історичний відділ).

Дніпром вигравали
 Блискучі теляги,
В Царгород стругами
 Ходили варяги.
Струги витягали,
 Тягнули косою,
Скрадались лугарики
 Попід лозою,
Тріщали кущами,
 Шуміли травою,
Варяги прощались
 Із головою.

А з Чорного моря
У Київ далекий
Ходили по челядь
Здобичники греки.
Назад повертали
І здобич двоногоу

Гонили гуртами
Поуз дороги.
Тріпалось вранці
Дніпровеє руно,
І плакали бранці —
Перуне! Перуне!

А потому, а потому
Через роки і віки,
По затону золотому
Розлітались чайки.
Везли в Київ нерушимий
Скарби найдорожчі,
Везли ситую старшину
До п'яної прощі.
І хиталися тумани
Посеред річеньки,
І гукали отамани
Та й на козаченьки.

Гей, старче ліричний!
Славуто, Славуто!
Тебе в романтичні
Кайдани закуто,
Заплутано тугу
В теляги тугі,
І прокляту тугу
Несуть береги.
І шляхом одвічним,
Де струги летіли,
Пливеш романтичний
І осточортілий.
Та серце країни
Розтяте навпіл,
І серце країни
Забилось навпір.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 0770652

Забилось навпір
Перекорами останніми,
І серце б'ється
Дніпрельстаном.

А хлопці лягають,
Лягають на весла.
У бистрінь нас просто,
У прірву понесло,
У прірву понесло —
І пиниться путь,
Ігрізно, і весело
Хвилі гудуть.

Промочило до кісток,
Засліпило очі,
Десь позаду серед скель
Бистрина клекоче.
У якесь нове село
Завертаєм на ніч,
І співає невесело
Зігнутий керманич:

— А вже ж нашим поріженькам
Більше не гудіти,
Вже ж на мою доріженьку
Не пливтимуть діти.

Як затопить наш Дніпро
І гори, і лави,
Попливуть через пороги
Чорні пароплави.
Порубаю ж я дубки,
Поламаю весла,
Щоб востанне до ріки
Бистрина понесла.

.....
Гей, козачої юрби
Спорохнілий правнуче!
Вже не слухати тобі
Шамотню Дніпра вночі.
Виконали плян таки,
Одгули пороги,
Хай шука романтика
Іншої дороги.
Над Дніпром закутим
Димом слава стане —
Був колись Славутою,
Стане Дніпрельстаном.

Марія Пригара.

Периферія.

(Закінчення).

Інженер Трескун і Максим Іванович зустрілись після роботи на дворищі заводу. Обидва почували тепер один до одного приязнь. Трескун важко переживав останні дні. Після випадку на робітничому виселкові, був певен, що робітники ставляться до нього вороже. Але не зміг збагнути ситуації. Чому робітники мали його не любити? За те тільки, що він їх начальник?.. Алеж поважають вони й люблять інженера Горленка... Може його, Трескуна, не люблять за те, що він спричинився до нового проекту?.. Алеж він робив це, виходячи з господарчих інтересів держави. Не може ж робітник не зважати на інтереси своєї держави... Тоді до чого це цькування з боку висельчан його, чесного радянського інженера, що виконував свідомо своє завдання.

Трескун ніколи не знав маси, з якою йому доводилось працювати вже понад тридцять років. Він знав проекти й матеріали. Маса його цікавила тільки однією своєю властивістю — кваліфікацією. Він писав у своїх замовленнях: «потребує стільки сотень мулярів, теслярів тощо». Інші властивості цих людей його не обходили — для нього їх не існувало. Коли настала революція, інженер Трескун заглибився в кабінетну працю. Там він був не досяжний для маси. Тепер йому знову довелося працювати з робітниками й тепер багато чого він не зміг збагнути. В тиші свого кабінету він обміркував своє перейдене життя до дрібних епізодів. Чесний радянський інженер, спец — ось довгий час уже була його мета. Він не знав за собою жадної провини проти влади. Чесно працювати — чого ж ще можуть вимагати від нього?.. Він дев'ять років був на кабінетній роботі. Цього літа вперше після цих років виїхав на будівництво і... раптом, зовсім несподівано для себе, він одкрив свою Америку — що перебуває він на якійсь новій землі, де йому в усіх своїх стосунках надто важко розібратися. Він наче зробився дитиною — таким безпорадним і недосвідченим здавався він собі. Його мета — чесний радянський фахівець, але чому ж тоді до нього ставляться, як до чужої, непевної людини? Чому він не може налагодити контакт з масою, робітниками?

Одного разу його думки закружляли навколо питання: ну, ось Горленко теж інженер, спеціаліст, але його прийняли до партії. І він, і Горленко роблять одну справу й виконують її однаково — чому ж його, Трескуна, не можуть прийняти до партії? Він тут же сам собі в думках вирішив, що, власне, до партії він, звичайно, не пішов би, але його цікавить — через які причини не прийняли б... Тільки цікавить.

Він проробив за своїм фахом більше, як тридцять років, — але які його досягнення? До чого він прийшов? І він тепер горнувся до людей, намагався в розмовах з'ясувати питання, що так гаряче його цікавили. Родинне кубло його не вабило: він не мав родини — вимерла. Він хотів би говорити з Горленком, але цей був його начальник, і це прохолоджувало щирість. Поривався на розмови з Столяренком, що тепер разом з ним жив. З цим хлопцем можна було б говорити й ділитись думками, та він легко переходив на жарт. Алеж Трескунові не до жартів... З деякого часу його почала вабити постать Максима Товкаченка, цього такого ж старого, простого робітника, що сам перший свідомо підтримував Трескунів проект і, здавалось, навіть не вагався. Пізніше інженер довідався, що в Максима Івановича — принципові розходження з своєю дружиною і що вони з-за цього розійшлись.

«Алеж це можливо тільки в інтелігентній родині, — думав інженер, — там, де родинність давно перейшла на ступінь проблеми»...

Старий Товкаченко здавався Трескунові героїчною постаттю робітника, що вміє сміливо мислити й робити. Він не забув, як Максим Іванович перший гукнув робітників на недільник, і ті легко пішли за ним, або як старий виступив на робітничих зборах, викликавши в масі ентузіязм, коли він, Трескун, тоді ганебно заплутався в своїй промові, немов у купах металевої стружки. Тим то, зустрівшись на дворі заводу, Трескун тепло привітався з Товкаченком.

— Не я вам казав, товаришу інженере... — витукнув Максим Іванович.

— Що сталося? — здивовано, чи може злякано, зацікавився Трескун.

— Пригадуєте нашу розмову про Гришака?

— Ну?

— Ну, то Гришак уже виробляє нового проєкта заводу, щоб вашого скасувати...

— Як це... Хто це вам сказав? — заметушився Трескун. — Та який же може бути ще проєкт!..

— Еге... Який!.. Гришак склав уже нового — не такого, як у вас.

— Алеж, товаришу Товкаченко, нащо йому складати проєкта?

— Як нащо?.. А щоб запропонувати замість вашого. Сьогодні він уже висував його на засіданні житло-кооперативної комісії.

Інженер Трескун схвильовано замахав руками. В піднесеному настрої він завжди розмахував для чогось руками, трусив ними перед обличчям співбесідника й виводив такі лінії, немов хапався за повітря. В такому стані він нагадував товстого безпорадного жука, що його перекинуто на спину.

— Максиме Івановичу, — жалібно застогнав він, — алеж яке він має право?!. Хіба мій проєкт має хиби?.. Хіба його забраковано?.. Що ж це буде?.. Я ж сумлінно працював над проєктом, подавав його на розгляд спеціалістам, чому ж тепер раптом він не годиться?.. Як же можна робити в таких умовах?.. Я старий фахівець. У своїх роботах я обходжуся без особливих помилок. Це несправедливо, я буду примушений скаржитись до секції.

Старий Товкаченко вже давно бажав спинити інженера, але той не дозволяв перепинити його потік слів. І тільки, коли він змовк на хвилину й припинив свої магічні жести, Максим Іванович спокійно й розважливо почав його вмовляти.

— Та ніхто ж і не казав, що вашого проєкта забракували. Ніхто ж і не думає, що ваш проєкт негодящий.

— Справді? — швидко заспокоюючись, спитав інженер.

— Та звісно...

— А нащо ж тоді Гришак якогось проєкта виставляє?

— А тому, що він один з вашим проєктом не згоджується. Це йому нащось треба.

— Проти мене предзавкому, — тихо й немов безнадійно вимовив Трескун і потім додав:

— Я, звичайно, його не боюсь... Але чому й він проти?.. Проти мене чомусь несвідомі робітники з виселку й голову завкому теж.

— Та наплюйте ви, інженере, і на Гришака, і на всіх, хто вам дошкуляє... Що вони — сильніші за вас, чи що?

— Але чого я мушу все це терпіти?.. Чому я мушу боротися з ними, а не просто поїхати собі на цілком спокійну роботу й не псувати собі нервової системи?..

— Мусите, товаришу Трескун. Не можу вам докладно пояснити чому саме, але знаю, що мусите. Мабуть, тому, що тепер уже такий час: за яке діло не візьмешся — то вже боротись треба. Колись то воно для вас спокійніша була робота. Та вже тепер не те. Не такий тепер світ. Тепер так просто нічого не зробиш. Воно вже, мабуть, усім треба бути політиками.

— Ми політики були й є, — заявив Трескун.

Максим Іванович щось подумав, хитро примружив око, підніс угору пучку й раптом кинув питання інженерові:

— А в кого ви вчилися політики?

— Як то в кого?.. Ми — інтелігенти і завжди були політиками взагалі.

Максим Іванович доброзичливо засміявся, але скоро знову став серйозний і, повчаючи, підніс угору пучку:

— Ви були політики взагалі, а треба, мабуть, було вам учитись політики в партії... Коли вона ставить конкретне завдання будувати, а ви це виконуєте, то ви мусите знати саме її політику, а не «взагалі».

— Але, Максиме Івановичу, мій обов'язок, моя служба — техніка, і тільки. Я, звичайно, розумію, що ми не можемо бути аполітичними інтелігентами, бо ми ж радянські люди, але діємо ми тільки в царині техніки.

— Саме через це вам частенько й «не везе», товаришу Трескун.

— У нас тільки господарча точка зору.

— От з вашою господарчою точкою зору ще діла не зробите. Чому ви до цього часу не почали будувати заводу?.. Тому, що, мабуть, самої господарчої точки зору малувато. Я, бачите, інженере, і сам не гаразд на цьому тямлю, та бачу тепер, що таки справді з нашим народом так просто робити не можна. Ви почали роботу господарчу, а притичина вам трапилась політична. Адже ж так? А ви кажете, що з вас досить самої техніки. Спробуйте тепер без партії кінчати роботу... Нізащо не закінчите. Не таке тепер життя.

— Ви, Максиме Івановичу, справжній агітатор... — Трескун раптом повеселів. — А скажіть мені таке, — він, жартуючи, засміявся, — от, скажімо, я б забажав вступити до партії—прийняли б?

Максим Іванович хитнув головою.

— Мабуть, ні. Вам треба поручителів, а хто за вас поручиться...

— Та це я так, товаришу, пожартував. Мені ще не хочеться до партії.

— Всьо'дно не приймуть,—похмуро відказав Товкаченко й хотів прощатись.

— Ні, чекайте, — затримав його інженер, — я вам хочу показати проекта цегельні — може й ви що порадите, поки не пізно. Я його приблизно накреслив.

Вони поволі пішли на приміщення до Трескуна.

— От на мене, Максиме Івановичу, деякі робітники покладають усю провину в цій справі, а я б дуже бажав, щоб зустрітися з ними віч-на-віч і порозмовляти. Треба ж нам домовитися, як слід. Але я навіть не знаю, хто мої опоненти. Кажуть, що це здебільшого жінки — хатні господарки, алеж з ними я незнайомий.

Максим Іванович згадав за свою колишню дружину.

— Це так, — сказав він, — здебільшого тут виступають жінки. А з ними ладити важко, бо кожна з них вросла з корінцем у своє хатне господарство.

— Я думаю, — знову казав Трескун, — що настрої цілого виселку коливається залежно від настрою жіночої частини людности. Чи не слід шукати засобів, щоб вплинути на них або хоч поговорити з деякими активнішими з них? Треба ж щось робити, бо справа наша — таке в мене враження — на тому ж етапі, де була й з самого початку.

Вони прийшли до кімнати Трескуна. Він приколов до стіни кілька аркушів рисунків — закінчений в чернетці проект величезної цегельні — і почав дещо пояснити Товкаченкові.

— Ви знаєте, — сказав він Максимові Івановичу, — я вже боюсь, що ми не дістанемо потрібних кадрів робітників і на завод, і на цегельню. Ваше місто надто мале — на нього особливо покладатися не можна. Коли б прокласти трамвайну колію до сусіднього містечка за п'ятнадцять кілометрів, ми б забезпечили себе кадрами.

Максим Іванович докладно розглянув проекта. Він зробив своє зауваження тільки до одного пункту — транспорту цегли на пристань. На його думку, замість вантажних автомашин, було б вигідніше прокласти до пристані дековільку й пустити вагонетки з моторами цілими валками. Профіль був похилий до річки й це полегшувало б транспорт.

Трескун вирішив поміркувати над цією пропозицією й точно вираховувати вартість транспорту цегли таким способом.

Вони ще деякий час розмовляли в діловому тоні, але все ж, коли Максим Іванович пішов, він відчув, що ця зустріч зблизила його з Трескуном, тим більше, що обидва вони думали про одну спільну справу.

«Чудний, але корисний чоловік», — подумав про нього Максим Іванович і чомусь згадав, як жінки на виселку нацькували на Трескуна навіжену Настю. «А цього — треба так — щоб не було» — вирішив він собі. І тоді ж надумав, що йому треба зустріти свою колишню дружину; очевидно, прихована агітація на виселку не обійшлась без її ініціативи.

Проте, того дня Максимові Івановичу не випала нагода зустріти Варвару Дмитрівну. А другого дня ввечорі він вирішив сам піти до неї. «Зрештою, — подумав він, — до якого ж часу все це триватиме?» І відразу ж впіймав себе на думці, що не лише агітувати він її бажає, але й тягне його до неї сила звички й довгої близькості. Проте вирішив, що він розмовлятиме з нею тільки на тему про втручання її в справи заводського будівництва.

Варвара Дмитрівна жила в своїй приятельки. Щоденною працею для людей вони заробляли свій прожитковий мінімум. Але Варвара Дмитрівна працювала не цілий день, як її приятелька. Вона вже по обіді кидала своє прання, одягала довге чорне вбрання й ходила по людях. Своєю настирливістю вона стримувала товариство сестер при місцевій церкві від розвалу. Мовчазна, певна

своєї перемоги, дипломатична — вона легко впливала на своїх знайомих, активізуючи їх навколо автокефальної церкви. Коли промовляла, то завжди тихо, повільно, але переконуючи. Часто можна було бачити, як вона, зустрівши когось із своїх знайомих, не минала нагоди кинути в їх думки свої отруйливі зерна. Це була одна з найактивніших, найенергійніших жінок на виселку. І все ж їй щодень більше доводилось переконуватись, що її справа втрачає швидко своїх прихильників. Щоразу більше ставало людей, що уникали розмовляти з нею, що замикали перед нею свої хати — їх ростуче число знаменувало її поразку. Кожного нового дня вона мала досить матеріалу, щоб у цьому глибше переконатись. А від цього вона більше замикалася в собі, більш мовчала, зате впертіша робилась її вдача, зате вигадливіший робився її дипломатичний мозок і активніше розвивала вона свою діяльність.

Максим Іванович, ідучи, згадував, як мало він віддавав уваги своїй колишній дружині. Вони прожили разом понад двадцять п'ять років, але він і разу не пригадує, щоб вони разом працювали над підвищенням своєї культурності. Він читав газети, книжки, ходив на різні мітинги та збори, але його дружина ні в чому цьому не брала участі: він ніколи в ці справи її не втягував. Бувало, приходили його товариші, говорили на різні політичні теми, але на обов'язку Варвари Дмитрівни була підтримка їх дискусій своєю закускою та чаєм. Більшого від неї доброзичливі знайомі й родичі не вимагали. Проте Товкаченки не мали великого господарства; Варвара Дмитрівна мала силу вільного часу. Десь треба було шукати порятунку від нудоти — вона знайшла його давно вже в релігії. Щорік більше тягло її до церкви, де вабила висока урочистість і розмови молящих. А коли наблизилась старість, все це ввійшло в звичку. А також і її потяг до активності знайшов собі форми виявитися: її обрали до церковної ради. О, тепер вона знала, що їй робити. Вона об'єднала навколо себе близько сотні побожних жінок, вона поставила високо паравхіяльне будівництво — її ім'я знало містечко.

Максим Іванович згадав і те, як раптом, цілком несподівано для нього, завжди покірنا йому дружина вперше протиставила йому себе. Їх культурні інтереси розійшлись. Тоді ж побачив Максим Іванович, що пізно вже переробляти її, що раніше, багато раніше треба було за це братись. Частіше виникали в них суперечки, що після них тільки тимчасово наставала згода — вони заглиблювали конфлікт.

Не раз Максим Іванович намагався повернути цілковиту згоду, домовитися з дружиною раз назавжди, але вона вперто стояла на своєму, не йдучи на жаден навіть дрібний компроміс. Максим Іванович знав, що на цей раз вона не поступиться перед ним, але

йшов, бо її темна робота на виселку починала робитись примітна, бо самотність його день-у-день надокучала більше. Повен цих думок, Максим Іванович завернув у двір удови, що в неї знайшла притулок його дружина. Варвари Дмитрівни він не застав — йому довелося її чекати. Це було немов незручно; на нього, всміхаючись, дивились мешканці двору, але він вирішив дочекатись її, сидючи на підвір'ї. Довго чекати не довелося. Варвара Дмитрівна прийшла, відбувши свої невідомі справи. Не привітавшись, вона підійшла до Максима Івановича.

— Чого тобі? — запитала вона й спустила очі в землю.

— Скучив за вами, Варваро Дмитрівно, ну прийшов у гості, — спробував пожартувати старий, але, побачивши, що жінка не реагує на його жарт, додав серйозно стиха: — Вертайся, Варваро, додому. Досить людей дивувати.

— Чого це ти надумався?

— Надумався, бо для тебе ж краще буде.

Вона погордо пхикнула губами.

— А ти за мене не клопочися... Раніше треба було. За чим я до тебе піду?..

— Не до мене, Варваро, а до себе.

— Сиди собі сам. Коли скучно стане, приведи до себе п'яниць і босяків, що ти з ними водишся — й тобі стане веселіше.

— Зря це ти, Варваро. Коли ти мене бачила з ними?

— Пхи... Де бачила? Ти ж і мене на них проміняв...

Максим Іванович змовчав. Трохи подумав і далі почав:

— А ще, Варваро, ти проти думки робочих виступаєш, каламутиш на виселку.

— До цього нікому нема діла. Хоч тепер робитиму, що хочу. А тобі не до вподоби, так я об цім мало турбуюся...

— Це небезпечна гра, — сказав старий.

— А мені клопоти!.. Небезпечна вона, чи яка... Нехай займе хто... Нехай тільки займе!..

Вона злісно блиснула очима й гордо випросталась. Вона рішуче відчувала якусь свою перевагу над ним.

— А що ти мені й це забороняєш? Сюди твої руки не доросли. Що? Радиш? Я й сама з головою...

Максима Івановича починало це дратувати.

— Чого ти кричиш? — вставив він, — я ж тебе не лаю, а тільки наставляю, бож бачу, як тобі не личить те, що ти затіваєш. Це небезпечна штука — виконувати попівські задачі.

— У мене свій розум є. А ти свій позичив у п'яниць і босяків. Не мені тебе слухатись.

— А скажи, — не зважав Максим Іванович на її гострий тон, — що думаєш ти робити надалі?

— Тоді побачиш... Ти мені не говориш, коли що надумаєш.

Та зрештою — чого ти сюди прийшов? Твоя агітація мені не потрібна. Без твоєї хати теж якось обійдусь.

— Дурна ти, — розгнівано вигукнув Максим Іванович і швидко пішов з двору. Вслід йому дивилась колишня його дружина і нервово тремтіла від непереможної злости — як вона ненавиділа в цю мить Максима Івановича, цього впертого незламного дідка, що й жадним кроком не бажав поступитись перед нею!

16.

Інженер Трескун вирішив трохи розважитись. Перед вечором Столяренко, дивуючись, спостерігав, як інженер старанно чистив свій одяг і довго впрівав над піджаком, виводячи бензиною якусь пляму. Потім удягся, зробив з решток своєї чуприни зачіску й пішов до містечкового літнього театру. Це, власне, була собі невеличка естрада, а коло неї два чи три десятки вкопаних у пісок ослонів. Уся ця споруда була оточена чималим розчищеним парком, де алеями, взявшись за руки, ходили взад і вперед без жадної мети пари галасливої молоді.

Трескун був несподівано вражений: хіба ж міг він чекати, що зустріне тут зодягнений за останньою модою натовп? Кіно, що його сьогодні мали демонструвати, ще не розпочиналося. Інженер вирішив пересидіти цей час на ослоні коло самої алеї.

Публіка безугаву проходила повз — він чув уривки фраз, вигуків, реготу й відразу ж переконався, що побачив тут не те, на що сподівався. Замість незграбних «провінціальних» парубків і дівчат, він бачив перед собою юрбу мало не столичної молоді, чув окремі звуки й фрази добірної, розвиненої мови, вловляв привабні пахощі щедرو вжитих перфумів. Промайнуло навіть кілька відомих йому облич, пізнав у них молодих робітників з заводу.

— «Добре живуть», — вирвалося йому нехить. І тут же подумав: цікаво було б порозмовляти з ними годину-другу. Столяренко ж казав, що робітнича молодь на виселку може більше свідома й розвинена, як інтелігентська молодь десь у центрі. Алеж Столяренко великий оптиміст. Його, Трескуна, так легко не одуриш. Казав же він Столяренкові, коли тільки приїхали на виселок, не розраховувати на особливу гостинність — вийшло по його. Тепер хлопець запевняє, що інженерові треба ввійти в саму гущавину маси... Що ж, можна спробувати. Незвичне діло, але треба... Може відтоді обірветься ряд його сумних пригод... А може й справді, щоб іти в контакт з масою, треба й особисто, своїм власним побутом бути зв'язаним з масою. Проте, здається, на нього дехто звертає увагу. Так і єсть: трое добре вдягнених парубків, пройшовши, пильно подивились на нього. Але вони миттю

зникли в юрбі, і Трескунові в уяві лишився тільки причепурений їх вигляд та мигтюча краватка й фетровий бриль найвищого з парубків. Одного з тих трьох парубків він, здається, колись бачив з Білецьким, а може й ні...

Певне хтось із робітників заводу, — подумав Трескун, — треба частіше бувати в цехах, щоб хоч запам'ятати обличчя.

Загреміла духова оркестра й чомусь ураз юрба посунула алеями густішою лавою. Обличчя швидко мінілися перед Трескуном. Йому хотілось розпочати знайомство з місцевою молоддю, але він не міг добрати способу. Вирішив краще під час кіна заговорити з кимсь із сусідів.

«Мені б з десятків свідомих хлопців, — пробував він мислити далі, — от би я посунув справу з виселком... Побачили б тоді, чи інженер Трескун тільки спец, чи й політик!.. Ого!.. Тільки б кілька чоловіка прекрасних знайомих»...

Старий Товкаченко може й правий, закидаючи йому відрив від робітників, але де ж сам Товкаченко? Чому його зараз тут немає?.. Де ж можна ще побачити молодь? Тільки тут.

Він згадав, що десь поблизу мусить бути ще якась читальня — так завжди буває — й рушив її шукати.

В читальні біля буфету кілька чоловіка читали уважно газети, якийсь парубок сидів з наушниками, очевидно, сюди долітали радіохвилі. А коло столу завідувачки якийсь ласун протягом цілої години чіплявся до молоденької завідувачки. Він брав перший-ліпший журнал, перегортав його й рішуче заявляв, що журнал нецікавий, нудний, що краще хай вона йому порекомендує інший — цікавий журнал, наприклад, з фізкультури. Але жоден з таких «інших» журналів теж йому не подобався, був «нудний», «сухий» і т. п. І взагалі, в них не буває цікавих журналів. От він був у центрі, й там по розкішних читальнях бачив — ого які... — цікаві журнали... Але сюди вони здебільшого не доходять, — їх забирають поштові службовці для своїх баб... Про це навіть у газетах писалось. А от він такі журнали має... і, коли вона захоче, він їй принесе почитать. А ще краще — зачинити зараз читальню і — гайда до нього... по журнали.

— Згода?

— Що «згода»? — питає завідувачка.

— Та щоб по книжки до мене... А читальню — на замок... врем'я вже.

— Ні, — заперечує вона, — ще люди читають...

— А жаль, — уболіває він, — таких ніде не знайдете. От я вам сам принесу, подивитесь.

— Ні, не треба... в мене свої.

— Не треба? Ну, як хочете... Ваші журнальчики нецікаві зовсім... А коли читальню зачинете?

— Не скоро ще.

— Жаль, жаль. Інтересне кіно і дощу, здається, не буде... Га?..

І хлопець знову береться перегортати собі книжки й журнали, а завідувачка заглиблюється в читання.

Повз них проходить поволі Трескун. Він поглядає в виставку літератури — такі все незнайомі йому назвиська.

— Що вам, товаришу? — прихильно запитує завідувачка.

— Нічого... Це я так — подивитися... що нового... — говорить, ніяковіючи, Трескун.

Хлопець підводить голову:

— Тут, товаришу інженере, — заявляє він, — нема цікавої літератури — все ерунда, нудна й стара... А нова й цікава отам аж у тому кутку — на вітринах.

— Гаразд, гаразд... Я подивлюся там, — ще більше ніяковіє Трескун і проходить у куток до вітрини.

— Лазить, де його не просять, — загрозово говорить йому вслід парубок, — яке черево відгодував!.. Та ще й проекти всякі складає... Нащот житлокоопів і так далі. А по харі не хочеш!..

— Не кричіть, товаришу, — заявляє завідувачка, не можна лаяти відвідувачів.

— Клясового ворога можна, — відповідає спокійно він і знову береться гортати, не дивлячись на них, журнали.

Пролунав дзвінок. Починалося кіно. Трескун вийшов з читальні. Коло ліхтаря його спинили трое робітників, що їх уже раз бачив він на алеї.

— Дозвольте припалити.

— Що ви, товариші, — навіть злякався Трескун, — я ж не палю. Зроду не палю.

— Можна навчити, — говорять вони й відходять. Палахкуча краватка високого робітника і його фетровий бриль танцюють перед очима Трескунові.

На кіно довелося чекати довго: в апараті щось зіпсувалося і його спішно чинили. Сеанс затягнувся. Трескун пробував не раз заговорити з сусідами, але вийшло так, що побіч нього сиділи якісь дівчата, і він не бажав приставати до них — боявся, що ті зможуть по-своєму витлумачити його невинну ініціативу. Потім сам захопився екраном і напружено слідкував за ним, аж поки не закінчився сеанс. Зате, коли виходив з парку, на воротах побачив Горленка.

— Може дивуетесь, що й я тут? — говорив Трескунові Горленко, — дуже люблю кіно. Обов'язково проглядаю кожен новий фільм, що якимись шляхами доходить до нашого екрану. Колись любив полювати зайців... Нічого кращого над це не знав, а потім полюбив кіно і забув про зайців зовсім.

Вони пішли разом. Публіка юрбою розходилась, розтікаючись

по темних заулках — тільки чути було з мряки голоси та глухі кроки. Була пізня доба.

— А мені все не везе, — сумно промовив Трескун.

— Більше енергії — тоді повезе, — відказав Горленко.

— Ні, колего, самої енергії мало. Треба ще щось... чорт його знає що. Якесь там уміння... сміливість... Одним словом те, чого досить маєте ви, Столяренко, інші, а не маю я.

— Ну, то навчіться в нас, — все ще жартував Горленко, що після кіно, як завжди, мав пречудесний настрій.

Трескун розповів, чого він шукав сьогодні. Розповів, як він себе почував у садку, що він чув за собою в читальні — все ні трохи його не тішило. А Горленко слухав уважно. Він уже припинив жарти. І коли б по дорозі вони зустріли хоч один хороший ліхтар, побачив би Трескун на обличчі свого співбесідника вираз глибокої чуйности до нього, хоч нічого він сумного немов би й не розповідав Горленкові.

Було справді надто темно й порожньо по заулках. Ступали в морок, наче в бездонну яму. Почув у собі Трескун бажання вичерпати тут усе, що застоялось йому на серці. Він немов боявся, що Горленко зараз кудись заверне й піде від нього — поспішав, плутався в своїх реченнях і все не міг сказати так, як йому хотілося.

— Ех, — вимовив Горленко, коли той закінчив, — я вас добре розумію. Ви не там шукаєте. Коли схочете, заходьте завтра до мене — ви побачите, що те, чого ви шукаєте, шукає вас.

Вони попрощались, і Горленко зник у густій темноті одного з заулків. Трескун пішов до заводу. Він знав, що, не вважаючи на пізній час, застане на приміщенні Столяренка, що сидітиме над своїми книжками, цілими годинами не встаючи з-за столу. Інженер вирішив не поспішати. Він не знав, що може сказати йому завтра Горленко, але вірив, що той зможе йому допомогти.

«Але що ж мене шукає?» — думав він і, звичайно, не міг доміркуватися.

Десь здалека блимнули ліхтарі заводу. Ззаду Трескун почув швидкі кроки кількох людей, що їх ще не було видно в мороці. Він стихив ходу, поступаючись їм дорогою. Але враз здивувався, почувши над вухом:

— «Дай запалить».

— Немає... Я не па... — Трескун не закінчив: він пізнав незнайомого — це був той високий чепурний робітник у брилі з різнокольоровою краваткою, що її зараз у мороці не було видно.

— Що ви хочете?..

— Він не палить... Навчи його, Митро...

— В ухо кабана пузатого...

— Стривайте!.. В чім річ?.. Ви помилились...

— Не бійся — не помилились... А ну, хлопці, постарайтесь для громади. Йому проекти писати!.. В ухо його!.. Не жалій...

Чиєсь обличчя нахилилось до Трескуна. На нього пахнуло горілчанам духом і водночас його чимсь ударили в обличчя. Потім ще й ще. В очах інженерів потемніло; далекі ліхтарі заводу закружляли великими колами, розсипаючи іскри. Він хопився бігти, але потрапив просто на якийсь паркан і ще дужче забився. Тоді щосили гукнув на допомогу. Хулігани швидко зникли, але на вигуки Трескуна ніхто не з'являвся — були порожні нічні вулиці. Тоді інженер не стільки побитий, як глибоко вражений ганебною подією, побіг до заводу... А ліхтарі стрибали, кружляли і все немов тікали від нього далі в темряву за виселок.

Він біг, розмахуючи неприродно руками, засапавшись, з безнадійно заплутаним хаосом думок у мозкові. Але з-поміж них виділялась одна, підносила над усі й враз опанувала всю тремтячу істоту інженера Трескуна:

«Бігти звідси... Тікати від цих незаслужених тортур...»

Трохи збите тіло боліло, але ще більше діяла гостра, як блискавиця, образа... «Проекти складати...» «Не жалій...»

І ще, коли проскакував Трескун у ворота нічного, тихого заводу, стрибали й плутались перед очима йому заводські ліхтарі, фетровий бриль і палахкуча краватка високого робітника — одного з трьох, що підходили до нього в парку. І все затьмарювала думка:

«Тікати звідси... з цих непролазних хащів»...

17.

Вранці ще задовго до гудків Столяренко почув у кімнаті Трескуна надзвичайний для такого часу гуркіт. Інженер ніколи не прокидався так рано. Гупали похапливі кроки, совалися чемодани і схвильований голос Трескуна вигукував у телефон:

— Пристань?.. Пристань? — я питаю. Сьогоднішній пароплав угору коли проходить? Вранці?.. Коли?.. Запізнюється?.. Дякую.

Столяренко вирішив удягнутися, хоч було ще далеко до гудків. За кілька хвилин він уже стояв у розчинених дверях Трескунової кімнати й стежив за метушливою постаттю інженера.

— Що з вами, інженере?

Трескун оглянувся й враз, замахавши нестямно руками, кинувся на хлопця бурхливим потоком вигуків:

— Що?!. Ви питаєте, що зі мною?.. Нічого страшного — вночі сьогодні я збожеволів... Ясно вам — збожеволів!.. Бо послушався такого божжевольного, як ви.. громадянина технік.

— Що вас укусило, товаришу Трескун?.. Я не розумію.

— Ви не розумієте, молодий чоловіче... А за яким дідьком

ви мені радили вчора зв'язатися щільно й дружньо з вашими «розумними», «свідомими» робітниками?.. Ви мали нахабство ручатися за них!.. За отих хуліганів, що їх звете ви хазяїнами заводу...

— Та в чім власне річ? — дивувався Столяренко.

— Ось у чім річ... Ось — дивіться...

Трескун підійшов до хлопця й показав йому сині й червоні плями на обличчі.

— Ваші робітники... — з виразом найпідкресленнішої погорди заявив він, — «свідома молодь»!.. Люди, яким ми йшли «благовістити — як ви казали — труд і добробут»...

Столяренко стояв вражений.

— Тут якесь непорозуміння, — вимовив він.

Інженера знову опанувало хвилювання.

— Досить з мене цих непорозумінь!.. Чому тільки зі мною трапляється те, що ви легко звете «непорозумінням»! Мене пробують калічити, а для вас це тільки якесь...

— Заспокойтесь, — перебив його хлопець, — ми це розслідуємо. Очевидно, вас здибала якась п'яна кумпанія...

— Не вмовляйте мене, молодий чоловіче, я не такий наївний... Я мушу страждати за свої проекти!.. Я їду звідси... Зараз їду... Мене чекає підвода. З мене досить... Я хочу спокійно працювати, а не терпіти терор і вдень, і вночі. Лишайтесь працювати тут ви: люди тут «високо-розвинені», «свідомі», ви теж свідомий — може вас і не займуть... А я — до побачення... На мене чекає підвода...

Він справді схопив свої чималі валізи й збіг униз до підводи. Столяренко бачив з вікна, як візник підганяв коні — вони завернули на головну вулицю виселку в напрямку до пристані. І скоро стих дальній гуркіт коліс у порожніх ранкових вулицях робітничого виселку.

Хлопець знизав плечима й пішов до себе — нічого не лишилось, як чекати, поки до контори прийде Горленко.

Прогули гудки — перший, другий — третій. Завод, як і звичайно, сповнився рухом і грюкотом. Столяренко зійшов до контори. Горленка в кабінеті не було — він пішов у цехи шукати Гришака.

«Прибула якась пошта... важлива» — поінформував його завконтори.

Хлопець пішов у цехи і миттю здибав Горленка.

— Гришака ви не бачили? — запитав той.

— Не бачив. Я вас шукаю, товаришу Горленко. Сталась несподівана пригода.

— Знову пригода?

— Більше, ніж пригода. Інженер Трескун покинув завод.

Горленкові нервово пересмикнулось обличчя.

— Покинув?! — вигукнув він. — Що він витіває! Він нам зараз потрібен більше, ніж коли. Він уже виїхав?

— Півтори години тому... на пристань.

Горленко вийняв годинника.

— Ходімо.

Вони рушили до контори.

— Ми повинні його затримати, — вирішив Горленко. — Вчора ввечері я одержав повідомлення, що приїде комісія вирішити на місці придатність проектів. При чому зазначено, що особливої уваги надається Гришаківій ідеї — будувати корпуси на самому березі річки. За два — три дні буде тут комісія й — ви розумієте — ми не можемо обійтися без Трескуна: всі розрахунки робив він, він автор проектів — та, власне, чого він так несподівано виїхав?

Уже в кабінеті Столяренко розповів, що знав, про пригоду з Трескуном уночі й про свою ранішню з ним розмову. Горленко схопив телефонну рурку. Він сполучився з пристанню.

— Коли відходить пароплав угору? Ще не було?

— Пароплав спізнився, — сказав він, поклавши рурку, Столяренкові.

За кілька хвилин він і Столяренко їхали заводськими кіньми на пристань.

— Трескуна хочуть позбутися, — промовив Горленко, — але брешуть — він працюватиме в нас: ми дамо йому для цього змогу. Хуліганів таки треба розшукати. Я певен — це хтось із заводських хлопців... Це — не перша історія, але треба, нарешті, покласти цьому край. Сьогодні говоритиму з Гришаком і Білецьким хай вони по своїй лінії вживають заходів. От коли б тільки швидше приїздила та комісія, бож на неї можна чекати й кілька тижнів, а робота тим часом стоятиме.

— Ми не повинні чекати комісії. Нехай вона собі їде, а ми продовжуватимемо роботу... Бо вже коли починаються комісії, то роботи не буде.

Візник під'їздив до пристані. Вони скочили й побігли всередину. Але там Трескуна не було. Спитали про пароплав — ще не приходив. Пасажири — їх було кілька чоловіка — казали, що бачили товстого, низенького інженера з валізами, але він кудись вийшов.

— Ось де він! — вигукнув радо Столяренко, що вже розглядався навколо по березі.

Справді, Трескун сидів над самою водою на валізі й спокійно дивився на річку.

Горленко й хлопець збігли вниз.

— Товаришу Трескун, — бадьоро промовив Горленко, — поїдемо назад на завод. Там поговоримо докладно.

— Мені назад нема за чим їхати. А говорити — набридло.

Трескун уже перехвилювався. Сидів спокійно і промовляв рівно й логічно. Вмовляти його було надто важко. Всі розсілися на зеленому березі й провадили далі розмову. Трескун виявив упертість, за яку раніше не знали. Лише, коли Горленко повідомив його, що приїде комісія розглядати проекти на місці й що в цьому може бути небезпека для його обох проектів, тільки тоді Трескун почав не так рішуче відмовлятись. Йшлося про його інженерську честь.

А за кілька хвилин уже всі трое сиділи на возку й коні рисую мчали до заводу.

Ввечері того дня, коли розійшлась уся контора заводу і тільки завканц усе ще порався собі в горах паперу, Горленко зачинився в своєму кабінеті. До нього сюди мав прийти Трескун. Цей день у Горленка був надто важкий. Інцидент з Трескуном показав, що надалі треба конче вжити суворіших заходів, щоб швидше посунути справу будівництва. Скликав удень позачергове засідання бюро партійного колективу. Бездіяльність Гришака щодо стимулювання будівництва й, головне, його проект були основним питанням. Для Горленка було цілком ясно, що Гришак, власне, спекулює на своєму цілком непридатному проекті, але не для всіх членів партбюро це було однаково ясно. Де в кого таки проривалася думка — а може й справді спеці просто не хочуть поступатися перед робітником, що пропонує цілком інший проект.

На засіданні бюро Горленко розгортав цілу систему аргументів і більшість пройнялась його думкою, але все ж дехто обстав за Гришака. Гришак знайшов собі прихильників у партбюрі, а в завкомі за ним була більшість. Гришаків проектний лист до тресту починав впливати на хід подій — було розпорядження припинити будівництво до висновків комісії. Для Горленка було ясно, що надалі доведеться усунути з шляху Гришака, бо той, прикриваючися інтересами держави, фактично боронив свої власні шкурницькі інтереси. І, справді, виникала потреба у висновках авторитетної комісії — партбюро схвалило правдиву постанову, хоч для більшості питання було ясне й без комісії.

Скоро прийшов Трескун. На його настрої зараз ранкові події не позначались зовсім. Бадьорий, веселий, навіть наспівував якогось мотива, певне, одного з тих, що їх чув він учора в парку.

— Зараз, колего, — заявив він, — я ще раз перевірів деякі складні підрахунки в моєму проекті — все правильно.

— Я в цьому й не сумнівався, — відповів директор, — але все ж мені, шкода, що доводиться чекати комісії. А що, коли вона візьме та й не приїде скоро... Уже й так ми спізнюємось майже на

півтора місяці в будівництві — очевидно, тільки в нашій глушині можливі такі історії.

— Вони можливі скрізь, — відповів Трескун, — можливі навіть в центрі й, коли хочете, навіть з такими ж побутовими деталями, як і тут. Я пригадую не один такий випадок.

Горленко затагувався цигаркою і, пускаючи кільцями дим, щось думав за своїм великим столом. А Трескун дивився в вікно на вулицю, грався пацьорками завіси й було помітно — він нічого не бачив у вікні...

— Знаєте, колего, — промовив він, нарешті, — я починаю догадуватись, чого саме мене відряджено сюди до вас на роботу. Здається, в мене промайнула вірна думка.

— Інтересно, розкажіть.

— Та що ж тут розповідати?.. Сидів я в конторі тресту дев'ять років, не вилазючи на світ божий. Мої колеги їздили там на всякі роботи, а я — в кабінеті, над проектами. Цей рік у нас нова дирекція тресту — з політичним мисленням. Почали ганяти інженерів — особливо молодших — на виконання різних робіт, а потім треба було старих перевірити на роботі. Мене б не відрядили, та випадково довідався директор, що я цілих дев'ять літ над своїм столом. Підійшов він якось до мене:

— Ви, — каже, — знаєте, що в нас, у радянській країні, робиться?

— П'ятилітка, — кажу.

— Ні, — заперечує він, — не так — п'ятилітка за чотири роки.

— Я, — кажу, — й за це чув.

— Чули?.. — засміявся він.

І відтоді встановилася за мною репутація людини, що окрім свого кабінету не хоче знати світу. А по весні відрядили мене — куди б ви думали? На практику до вас... Розумієте — на практику!.. На практику — старого інженера, що давно вже відбув п'ятнадцятилітню практику на самому будівництві. У вас тут молодий практикант — технік Столяренко. Так от і мене теж... Чудово!.. Коли б я тоді доміркувався до цього — не поїхав би... А тепер бачу — права дирекція... Такої практики я ще не відбував. Але я таки її відбуду. Виконавець робіт повинен зробити все, що треба від початку роботи до самого її кінця. І, ви знаєте, колего, я, мабуть, таки це виконаю. А на ваших Гришаків — мені... — він спробував вилятись. — Не буде так, як він хоче — от і все.

— І добре, і чудово, — вигукнув Горленко, — я вам у цьому навіть допоможу. Прошу вас сюди.

Він висунув одну з великих шухляд і поклав на стіл гору паперу.

— В цих паперах — сотні робітничих пропозицій і навіть винаходів. Ви не тільки будівник — ви маєте й спеціальність техно-

лога — от візьміться за це. Ми ще не маємо нового заводу, але й до нього вже є сила пропозицій. Робітнича думка працює. Я встигаю розглянути з усього цього тільки невеличку частку. Коли ви допоможете зреалізувати хоч частину цих невеличких проєктів — ви зробите багато. В процесі опрацювання вам доведеться зв'язуватися з робітниками. От тоді ви зазнайомитесь з ними.

— Я колего, охоче візьмуся за це, хоч за наслідки не ручуся. Очевидно, це все — надто сировий матеріал.

— Беріться, а там буде видно. Насамперед, звідси треба вибрати те, що стосується нових корпусів — можливо знайдете деталі до свого проєкту.

Вони розклали папери й Трескун, ідучи до себе, захопив у свій портфель чималу стопку — переглянути ввечорі. Він прийшов на приміщення, насвистуючи якогось старомоднього марша, і Столяренко вдруге сьогодні, дивлячись на інженера, низав здивовано плечима.

Але інженер замкнувся в своїй кімнаті.

18.

Над спокійною рікою, що сонно підставляла свої надра під ранкове проміння, раптом розітнулись сотні голосів. Велика ватага збилася на високому березі й над плесом залунали вигуки пісень, регіт і гомін команди. Стурбовано заскиглили над прибережними луками чайки й навіть болотяний бугай на проти-лежнім боці припинив гудіти. Знову розітнулась команда й дві партії зійшлися до води: одні роздяглися і, склавши зодяг на човни, пливли; другі сідали на човни й за чергою невеличкими загонами швидко й дружньо перевозились на другий бік — тільки чути було уривки комсомольських пісень.

За яку годину перевезлися всі. Знову пошикувалися лавами, загриміли піснею — і лиш порох по них лишався який час у повітрі. Тоді до річки прибіг молодий робітник, подивився на другий бік, де вже зникли рухливі лави і, махнувши рукою, рушив собі назад в напрямку до Чорновишенського виселку.

Невеличкими роями рушав комсомольський загін до таборів. До тисячі юнаків зібрав Чорновишенський райком у перший учбовий похід. Червоні командири з підшефних частин вели загін. Окремою сотнею йшли комсомольці заводу — вони віддали на похід свій вихідний день, вони хочуть бути зразковою сотнею на сьогоднішньому поході. В останній лаві цієї сотні йшов і Столяренко. На першому ж відпочинку до нього підійшов секретар райкому Гаврилик і, сміючись, запитав:

— Ну, як там у вас, інженери, діла посуваються?

— А ти б якось зайшов, ознайомився.

— Я, брат, знайомий уже з цим ділом. Ви там місяцями над усякими проектами прієте, а ось Гришак тільки подивився, поміркував своєю робочою головою і — готовий проект... Та ще який!.. Рекордний проект!..

Столяренко стурбовано подивився на секретаря райкому: звідки він міг дістати подібні інформації?..

— Тобі хто про це говорив?

— Хто ж... Білецький, звичайно. Знайомив докладно, з деталями навіть.

Столяренко зрозумів, що ніхто як сам Гришак докладно розповів про свої пропозиції Білецькому, що теж підтримує Гришака.

— Знаєш, що я тобі скажу, Гаврилику, — промовив він, — ти, очевидно, ні чорта не тямиш у раціоналізації виробництва... Отож не покладайся на Білецького, — бо й той не тямить. — Проект Гришака, хоч він і йде в порядку робітничої пропозиції, є безграмотна нісенитниця, а може навіть свідомо спекуляція... Він просто хоче відтягти початок будівельних робіт — йому особисто це потрібно.

— Ха-ха... — зареготався Гаврилик, — оце справжня самокритика!.. Комсомол помиляється, завком помиляється — тільки Столяренко один на всім світі думає правильно.

— Слухай, Гаврилику, якого ти дідька ламаєшся... Коли для тебе справа ясна — розкажи, як ти все це уявляєш?.. Побачимо — чому тебе навчив Білецький... Чи ти йому віриш на слово?

Гаврилик ураз зробив серйозне обличчя: видно, йому не подобалась Столяренкова поведінка.

— А що ж ти хочеш, — уже незадоволеним тоном промовив він, — щоб я не вірив Білецькому, а тільки тобі?.. Пороби в нас на комсомольській роботі стільки, як Білецький... тоді й твоїм авторитетним заявам будемо вірити.

— Я не цього вимагаю, — заявив було хлопець, але скомандували шикуватись, і вони розійшлися по різних лавах.

Комсомольський полк перемагав зелені віддалі степу; сотня за сотнею підхоплювали бойових пісень — кожна своєї, кожна під свій такт, і кожна плекала надію, що саме вона в сьогоднішньому учбовому бою буде переможцем.

— А ти чому не співаєш? — підштовхнув злегка в бік Столяренка його сусіда.

Хлопець вище підніс голову, приєднався був до спільної пісні, та потім знову змовк.

«Ні, таки треба щось робити з Гавриликом, — думав він, — одже цей парняга, сам того не гадаючи, може через свій райком узяти не ту лінію, і тоді він нашкодить більше, ніж хто інший.

Але як його вмовити, коли він надто гонористий і надто переконаний в собі»...

— Зміни ногу — плутаєш так, — знову підштовхнув його негломонний сусіда.

Опівдні прийшли до рідненького соснового ліска. Місцевість робилась нерівна — скрізь понагортано великих пісчаних горбів, що по них іноді дряпалась якась пара-друга сосен. Маленькі ямки між горбами, покопані кількома помахами руки, свідчили, що тут не раз відбувалися військові маневри. Зробили довгий відпочинок. Командири пішли радитись до штабу, а комсомольці порозсідалися гуртками під соснами — снідати.

Від гурту до гурту ходив Гаврилик з якимось комсомольцем і питав Білецького. Але його ніхто в поході не бачив. Хлопці з Чорновишенського заводу теж не бачили його — ні тепер, ні тоді, як тільки лагодились виступати. Вчора він провадив активну роботу, щоб підготувати похід, але сьогодні не з'явився.

— Може захворів, — подав хтось думку.

— Навряд, — сумнівався Гаврилик, — а втім, може й справді, що трапилось. Повернемося — визнаємо.

— А може він у похід по рибку з Гришаком виступили, — кинув хтось жарт. Дехто засміявся: на заводі знали, що Гришак і Білецький давно вславились, як досвідчені рибалки.

Після сніданку пішли гуляти між сосни. Столяренко мав дуже мало знайомих комсомольців — він відбився від гурту й пішов сам лісом. Змалку він мав велику прихильність до дикої місцевості — балок, лісків, річок.. Натрапив на вузьку лощовину, що виникала раптом, крутилася, плуталась, майже зникала в густих чагарниках і підкрадалася непомітно аж за невеличку групу зарослих горбів.

Столяренко вийняв годинника — мав ще півгодини вільних. Вийшов з лощовини й пішов горбами — плувався у бур'яні, чіплявся за кущі. Горби лежали серед пісків, негодящих під ниви — теж далеко кругом було порожнє місце, зрідка поросле дикою рослинністю. Низько росла пахуча сосна — держалась на піску рясними групами, немов випасалась табунами. За горбами приховався в низенькому масиві невеличкий, але глибокий ставок, що до нього з двох боків збігали широкі рівчаки прозорої на піску води. Раптова радість охопила хлопця: в голові промайнула нова ідея, владно проійняла його думки. Так, це справді буде щасливий проект.

Від цієї місцевості до Чорновишні буде кілометрів з двадцять. Коли збудувати над тим порожнім ставком дім відпочинку для робітників — серед невикористаного простору, на цілощому повітрі — за літо майже всі робітники зможуть тут ремонтуватися. Матеріалу на будівлі — до схочу на місці. Конче треба погово-

рити за це з Горленком. Адже проект реальний цілком. До того ж Чорновишенський завод не має свого дому відпочинку. Нехай робітникам це буде замість їх вишневих садків, що мають бути в корені зрубані ще до того, як хазяям пощастить засмакувати стиглого плоду... Здається, в завкомі дехто підніс питання про влаштування відпочинку робітникам на березі ближчої річки, але відмовились від цього, бо поблизу не було соснового лісу. Певне, тоді не було людини, що почала б шукати потрібних умов у іншому місці. В піднесеному настрої Столяренко повертався до місця зборів.

Перший, з ким поділився хлопець своїм новим проектом, був Гаврилик.

— Ти придумав непогано, — сказав він, — цю ідею ми будемо обстоювати. Ініціативу мусить виявити завком — треба добре поговорити з Гришаком, бо сам він жадного ремонту здоров'я не потребує, то ж може й недооцінити проекта, як слід. Шкода, що немає Білецького тут — ми б разом обміркували, обрали б місце для будинку, і комсомол перший підніс би цю пропозицію... Ну, та ми його викличемо до себе й тоді вирішимо. Цікаво, чому його немає в поході.

Столяренко промовчав і Гаврилик помітив, що хлопцеві зовсім неприємно згадувати за Білецького. Він хотів його щось спитати, але програли збір — треба було шикуватись.

Коли сотням пояснили завдання — Столяренко з приємністю довідався, що їм доведеться атакувати ті самі горби, що серед них він сьогодні гуляв. Горби обороняли куріні синіх, що були добре озброєні й встигли вивести земляне укріплення.

Командири довго пояснювали завдання, що з самого ж початку було цілком ясне й зрозуміле. Після того вийшли на позиції.

Чота з Столяренком і Гавриликом потрапила якраз на правий фланг і, розсипавшись роями, залягла в кущах і бур'яні. До вечора горби треба було взяти. І всі відчували тоді одно — зараз же негайно піти в атаку й забрати горби. Але командири примушували лежати.

Нарешті, почали поволі, обережно наближатись до горбів. Ройовий призначив на свого заступника Столяренка. Ще далі — небезпека зростала. Треба було розсипаним роєм перебігати безшумно від дерева до дерева, ховатися в кущах, траві, а то й просто вриватися лопаткою в пісок. За деревами самих горбів ще не було видно, але напрям був відомий, і кожен стремів туди, вперед, щоб першим збігти на ворожі шанці. На галявинах було особливо небезпечно. Праворуч, через необережність ройового, вся його команда вибула з ладу — її скошив кулемет синіх. Столяренків рій посів правий фланг з самого краю. Небезпека

більшала. Зліва їх прикривав кулеметний рій. Перебігаючи, наближались до горбів. Обережно висаджували учбові патрони, помітивши ворога. Але ворог був пильний і відкривав стрілянину, лише бачив де червоних. Сині розташували свої кулемети на таких шанцах, що підступити було ніяк — цілі рої випадали з ладу, нарвавшись на ці страшенні знаряддя знищення. Так само цілком несподівано відстали, як поранені, командир рою з частиною команди — його місце зайняв Столяренко. Перші хвилини він розгубився — наполовину розбитий його рій і сусідній кулеметний були в скрутному стані: через недосвідченість вони натрапили на пастку: вперед рушити — скосять кулемети, назад — теж, бо під час їх перебігань ворог влаштував нові кулеметні гнізда.

Сині вміли оборонятись. Лінія червоних надто скривилась. Підступи до горбів поросли лиш подекуди соснами — критись було ніде. В деяких місцях лінії наступу червоні відступали. Тоді Столяренко, гукнувши на допомогу сусідній кулеметний рій, рушив убік. Він щось згадав. Нова ідея блиснула в його думках. Вони деякий час перебігали між кущами і незабаром досягли початку лощовини. Цим безпечним ходом рушили в запілля ворогові. Просуватися густо порослим ровом з людьми й зброєю було важко, але швидко рушали. Столяренко усвідомлював, що від швидкості їх руху залежить їх щастя. Це була та лощовина, що нею три години перед тим ходив Столяренко. Вона примхливо плутала свій хід, але помітно завертала взад горбів, куди незабаром прибіг Столяренко з командою. Швидко обрали позиції для станкових кулеметів і, обравши відповідну хвилину, вдарили з обох максимів. На синіх це справило неприємне враження. Їм не спадало на думку, що неглибока лощовина, що позад них, може лукаво завертати аж до червоних і правити для них за добре вкритий хід. Несподівана поява позаду себе кулеметів червоних примусила лівий фланг синіх зробити спробу перейти до центру, але ці ж кулемети перетнули їм шлях, тоді частина лівого флангу синіх, що не встигла таки втекти, здалася в полон.

В цей самий час із лінії наступу червоних розітнулось ура — червоні перейшли в атаку. На лівому фланзі ворога червоні знайшли тільки полонених Столяренковою командою синіх. Такого тактичного маневру від Столяренкового рою не передбачалося.

І коли відпочивали після бою, сидячи на піску, командир частини у своїх підсумках відзначив ролю Столяренкового й сусіднього кулеметного роїв, що їм пощастило вдарити на синіх з запілля.

В таборі на комсомольський полк чекав гарячий обід і відпочинок.

По обіді до Столяренка підійшов Гаврилик. Запалили цигарки, лежучи гориліць на траві, перекидались словами. Столяренкові

було незрозуміло — чому це прийшов Гаврилик з своїми розмовами до нього. Маневри особливо цікавили хлопців. Обговорювали кожен етап. Гаврилик пропонував улаштувати такі походи щомісяця. Потім ураз змінив тему розмови.

— Ти справді думаєш, — запитав він, — що Білецький просто не захотів сьогодні йти в похід?

— Ні, я тільки кажу, що коли б він це зробив — це б не було особливою новиною.

Гаврилик подумав. Він належав до тих людей, що їм важко міняти вироблену вже думку.

— А певне, — знову запитав він, — Білецький у питаннях заводського будівництва боронить якісь свої особисті інтереси?.. Здається, на комсомольській роботі він працювати вміє.

— Я цього не заперечую, — вставив своє Столяренко, — він уміє робити діло. Але в питанні про будівництво він обстоює, як не свої особисті інтереси, то своїх знайомих робітників, але не робітничої кляси. В цьому — я певен — замішана особа Гришака.

Але Гаврилик, лежучи на землі, награвав губами якогось мотива. І Білецький, і Гришак ішли на заводі за авторитетних робітників — критикуючи їх, треба добре міркувати.

Коли потім пошикувалися йти додому, Гаврилик ішов у лавах поруч Столяренка. Тепер уже не було стриму пісням комсомольців і їх веселощам. Лавами йшов гомін і розмови. Тільки зрідка командири кидали команду і тоді стрункіше й чіткіше відміряла такт пісня й стихав на кілька хвилин веселий гомін. Комсомолія радо й з повною свідомістю сприймала перші кроки військовізації.

Столяренко згадав, що в заводському колективі комсомолу військова робота не була поставлена зовсім. Десь існувала й лежала в папці резолюція бюро про утворення військового кутка, комусь було запропоновано вдатися за допомогою до шефчастини, але хтось не стимулював цієї справи — і вона всихала, не розцвітавши. Хлопець згадав, як високо комсомол у його виші цінував військові дисципліни, всю військову роботу серед студентства — картина розючого контрасту його турбувала. Він тут же розповів Гавриликові свої враження. Гаврилик знову довго мовчки думав, адже з відповіддю можна було не поспішати. Потім він відповів:

— Ти наче й правий, — говорив він, — але іноді, зрідка на об'єктивні причини треба зважати. Основне питання тут — колектив... Скільки комсомольців у вашій школі?

— Триста приблизно.

— А на Чорновишенському заводі всього шістдесят. Різниця, бачиш, велика. Заводський осередок не взявся як слід до військової роботи — за це нам відповідатиме бюро. Але рівняти його роботу з роботою вашого вишу — не годиться. Чому? Я думаю

тому, що різниця в роботі між малим комсомольським осередком і великим — не тільки кількісна... Сільсько-господарчий завод у Чорновишні найбільший, а він має... всього триста робітників. Комсомольський осередок — маленька група. Коли б у містечку був ще великий завод, він, певне, впливав би на роботу цього малого, а то ж у нас єдиний металургійний гігант — сільсько-господарчий завод — триста робітників!.. Інші — оці всякі дріжджові, миловарні, махорняні заводи, різні панчішні та шапкові майстерні — не створюють дужого великого комсомольського колективу. От у чому, брат, наше нещастя. Хорошого заводу нам треба. За десять верст звідси в нашому районі є комуна, так там осередок — сто тридцять чоловік. Нашу глушину обганяє село... А керувати сільським комсомолом ми повинні... Завод — от що нам потрібно... Справжній завод, а не панчішні майстерні, де сидить фактично півсотні колишніх кустарів... Але все ж таки бюро заводського осередку за погану військову роботу ми підтягнем — вони не використали своїх можливостей...

— Згоден з тобою, — сказав Столяренко, — але тоді навіщо ж ти разом з іншими виступаєш за окремий завод десь на березі річки? Виходить, ти за роздріблення...

Гаврилик на це не відповів. Підходили знову до переправи через річку.

І вже коли чота заводського комсомолу в перших сутінках вечора поверталась до себе на виселок, раптом зустріли Гришака й Білецького — поверталися, видно, з річки, несучи на плечах довгі вудки й на нитці нанизану рибу.

— Добре ловилося? — гукнув хтось із комсомольців.

— Дезертир! — гукнув ще хтось, але команда «не розмовляти» припинила вигуки. Тільки глузливі погляди комсомольців проводжали Білецького, що, попрощавшись з Гришаком, намагався швидше зникнути в своєму заулкові.

На площі скомандували розійтись.

Так закінчився вихідний день.

19.

Після походу події пішли швидкими кроками. Того ще вечора Столяренко взяв від Трескуна за приїзд комісії. А вже на завтра члени комісії сиділи над проектами. На другий день роботи комісії призначений був виїзд її до пристані, де пропонував ставити новий завод Гришак. Разом мали там бути і він, і Білецький.

Але для секретаря комсомольського осередку обставини склалися не зовсім гаразд. Навіть дуже кепсько. На події вплинув результат думання Гаврилика: бюро райкому зняло Білецького з відповідальної роботи в комсомолі.

З цього приводу багато розмов. Мало хто обстоював Білецького — вважали, що оргінстр Бровкін, якому було доручено заступати секретаря, звичайно, буде кращий робітник, треба лише його підтримати.

Зазнавши поразки, Білецький того дня навіть не вийшов на роботу, зате старий Лапа, що в нього жив Білецький, вирішив негайно рушити на завод в одній нагальній потребі. Він довго ходив двором, заглядав до контори, пробував навіть заглянути до кабінету директора, але там серйозно працювали — замкнулися. Тоді Лапа сів надворі коло дверей и вирішив чекати. Іноді до нього підходили поодинокі окремі робітники, перемовлялись кількома фразами і відходили геть. Заскакували в двір з вулиці навіть жінки й теж перемовлялися з Лапою. Він сидів, похнюпивши свою ще більше зарослу голову, майже самої землі дістаючи величезною поруділою від цигарок бородою. І коли перед самим вечірнім гудком, закінчивши свою роботу, комісія йшла з контори, їм на дорозі став Лапа. Він зняв свого старечого, заялозенного кашкета й земно вклонився.

— Просьба велика до вас, товариші, — сказав він до інженерів своїм басом, — я од робочих, що живуть на виселку... От ви приїхали сюди справу нашу вирішати, так просимо ми вас...

Інженери зніяковіли. Вони не чекали на подібну ситуацію. Молодий інженер, майже юнак ще, зорієнтувався перший:

— Ми, товаришу, не ухвалюємо нічого... Ми заїхали тільки оглянути, як тут посувається робота, що саме затримує роботу, а справ ніяких ми не рішаємо... Це, мабуть, вам треба до директора.

— Ні, сину, — тихо сказав Лапа, — мені директора не треба. Мене люди послали, щоб з вами поговорить... нащот наших хат, що ви їх ламати хочете. Подумайте тільки, — як нам їх кидати, коли кожен усю жизнь складався на ту хату... Ось я, приміром, п'ятдесят год вислужив... можна сказати — герой труда, а свого кутка не матиму... Також народ невдоволений — раз робочі самі хазяїни заводу, так нащо їм себе зобіжать... Подумайте над цим...

— Кажете, діду, народ вас обрав? — знову запитав молодий інженер.

— Ну да, сину, народ... Сусіди мої... кажуть: піди, поговори з ними — вони, хоч і специ, а може старого робочого вислухають...

— Хто це так каже? — все допитувався молодий.

— Сусіди мої. Ти, — кажуть, — старий робочий — повинні тебе послухати... А наші інженери про нас не дуже дбають...

— Ну, товаришу, — сказав молодий інженер. — Я, як голова комісії, можу вам заявити, що нічого ми ще не вирішили. Як там не було б, а вам гірше не буде. Якщо на місці виселка доведеться завод ставити, то ви матимете й своє приміщення і все, що треба...

А завод будувати слід, бо це ж робить держава, значить, народній завод. Зрозуміли?..

— Та збагнув... А все ж не добре ви робите... Як я в своєму, то мені нічого й...

— Та ладно, діду, — перебив його голова комісії, — помиримо... Ми й з народом поговоримо ще... А сусідам скажіть, що хай будуть спокійні — будемо виходити з їхніх інтересів... Ваш інтерес, діду, то є разом і наш... державний... Ясно?

— Ясно, сину... Тільки хай вже держава на цей раз облишить нас... Ми якось самі вже про себе дбатимемо...

Члени комісії здивовано знизали плечима й рушили в цехи. Згорблена постать Лапи повернулася їм услід. Потім старий щось незадоволено прошамкав губами й пішов за ворота. Кілька жінок підбігли до нього.

— Ну, що?.. Бачили? Говорили?

— Говорив, але й вони такі, як і наші. Кажуть, що нічого ще не вирішили, але видно справа лишиться, як і була.

— Треба всім іти — говорити, — подав хтось думку.

— Ні, треба скликати всіх посельчан... та щоб резолюцію прописати, ще й делегацію обрати...

— Еге, пропишеш там резолюцію, як усі подуріли: підем, — кажуть, — у житлкооп колективний — там гірше не буде...

До Лапи й кількох жінок тихо підійшла Варвара Дмитрівна. Досі вона стояла осторонь і мовчки стежила за всім. Тепер вона підійшла з порадою. Всі уважно глянули на неї.

— Що ти, Варваро, порадиш?

— Нічого я вам, люди, не зумію порадити. Жадного для вас рятунку немає.

— Ну, дожились, — проскиглив хтось.

— У нас усе не так, як у людей, — казала Варвара Дмитрівна, — онде по інших городах — я чула — так зараз робочого не вистачає, так ними дорожать... Жалування прибавили ще наполовину, хати їм сам завод будує — кожному окрему й землі трохи прирізають... З наших уже дехто спродується — туди ідуть... І правильно — а що тут втереш...

— Мені нема за чим їхати, — сказав похмуро Лапа й, спираючись на свою саморобну палицю, потюпав на виселок — до дому. Жінки теж швидко розійшлися.

Незабаром прогув гудок, і біля воріт заводу на хвилину завирував люд. Але миттю все зникло в заулках робітничого виселку.

Тим часом у червоному кутку заводу зійшлося кілька комсомольців, що їх зібрав новий секретар Бровкін. Вони принесли папір, фарби й дружно взялися до роботи. Долі розклали довгі пасма паперу й малювали гасла. Тут був і Столяренко. Це була його ідея — оздобити завод гаслами за колективний побут і

терміново, в ударному порядку, видати стінгазету, присвячену цьому ж питанню. Йому доручили організувати й зредагувати її. Він сьогодні замовив терміново писати статті й замітки, а тепер заходився коло гасел.

Прийшов парторг. Комсомольці миттю озброїли його ножами й примусили вирізати з кольорового паперу величезні літери.

— Я охоче, товариші: раз треба, так нічого не зробиш, — говорив парторг, хоч він і заскочив сюди всього на хвилину, щоб потім бігти додому — там якась важлива справа. Але знав, що комсомольці образяться, коли не допоможе, або й просто не випустять скоро з червоного кутка. І сорокалітній робітник Левчук і себе почуває наче молодшим у гурті бойової молоді. Він якусь годину працює разом з усіма, потім одводить убік Бровкіна й тихо йому говорить:

— Було коротеньке засідання партбюро. Вирішили вжити всіх заходів, щоб конче розпочати в цьому місяці будівництво. Між іншим, великої ваги надається кооперативному житлобудівництву. Організувати його — це перше, що треба остаточно зробити цими днями. Експертиза, що зараз працює над проектами, остаточної думки не ухвалила, але кожен з них окремо висловились проти будівництва нового заводу над річкою — це на їх погляд нісенітниця. Тому сьогодні Горленко настояв, щоб скликали партбюро. Що ти гадаєш у зв'язку з цим робити в комсомолі?

— Комсомольці вступають до житлового колективу — більшість уже сама підносить це питання. Друге — ми агітуватимемо з завтрашнього дня весь завод. Ці плякати ще сьогодні оздоблять закопчені стіни цехів. Післязавтра вранці вивішуємо стінчасопис — ударні темпи готування. А як Гришак — переконався?

— Ні трохи... Продовжує зривати справу. За нього ми ще візьмемося. Головне, щоб певність була, що йдемо правильним шляхом. Завтра матимемо висновок експертної комісії — документ об'єктивний. Щоправда, розпорядження з тресту прийде ще за кілька днів, як поїде комісія, але ми того розпорядження й чекати не будемо. Для нас справа ясна.

— Для нас так само.

— Ну, так ти, Бровкін, тут собі працюй, а я побіжу — діла.

Парторг зник, а комсомольці, працюючи над плякатами, вдарили маршової пісні, що з кінця в кінець пролунала над заводом.

Відчувалося, що в будівництві заводу дійшли, нарешті, зламу. Власне, ще тільки підійшли до нього, взялися, щоб почати з новим тиском і енергією. Немов прочистили механізм, і машина знову пішла влад.

— Товариші, — сказав до юнаків Бровкін, — завтра в обід ми влаштуємо тут, у червоному кутку, коротку бесіду про житлову

кооперацію в зв'язку з будівництвом заводу. На доповідача запросимо Горленка, але ми повинні допомогти. Поперше, щоб усі зацікавлені справою робітники прийшли на бесіду, подруге — щоб кожен із нас вважав за свій обов'язок підтримати Горленка, що буде говорити від імени партійного колективу.

— Єсть, капітан, — пожартував хтось.

— Запросити Білецького за опонента, — запропонував хтось жартома.

— Хоч це й жарт, — сказав Бровкін, — але я сам завтра запрошу Білецького й Гришака — нехай при робітниках боронять свої позиції.

— Хай би сиділи по своїх кутках і не заважали.

— А ти що — боїшся?..

— Плякат готовий, — оголосив один із комсомольців.

— Винось надвір. Зараз понесемо вішати.

Вже перед самим смерком розвішували на корпусах пляката, дивуючи вечірню зміну робітників.

У вечірньому повітрі рішуче запахло ліквідацією прориву.

20.

Минуло кілька днів, як Чорновишню покинула експертна комісія. Перед своїм від'їздом члени комісії бачили маленький завод ввесь у плякатах — за будівництво й новий колективний побут. У червоному кутку, де разом і обідала частина робітників, висіла велика стінгазета — «Всі до житлового колективу».

Розпорядження тресту про будування за проектом Трескуна прийшло, надиво всім, за яких два дні. Прийшла телеграма про виїзд групи робітників-будівників до Чорновишні. Вже пройшла нова цінувальна комісія по дворах висельчан, де мав розташуватись новий завод. І дехто з колишніх хазяїв переїхали на нове приміщення. Один з перших виїхав із свого двору Максим Іванович Товкаченко. З двору перевіз з собою Максим Іванович тільки свій голубник з усією зграєю улюблених голубів — думав пороздавати їх хлопцям, але не роздав: звук до них дуже за десятки років.

Запізнився з переїздом Гришак: трапилась у нього важлива подія. Профспілчанська виборча комісія вирішила робити перевибори завкому двадцятого червня, якраз, коли перша валка висельчан покинула виселок. Звітувався на зборах заводу Гришак; мовчали робітники, слухаючи. Видно було — невдоволені з Гришака. Довго сперечалися в обговоренні, а потім узяли й не обрали Гришака до нового завкому. Зате обрали Товкаченка. Так і припинив своє існування Гришаків завком, але за день до свого переобрання ухвалив він протестувати проти проекту інженера

Трескуна, бо, мовляв, він — проти інтересів робітників. А на перевиборах здорово робітники покрили завком за це...

— Я хоч і не партейний пока, — говорив зборам Максим Іванович, — та розбираюся, що це, мабуть, і є той самий опортунізм на практиці... А новому завкому скажемо — нехай швидше цю помилку ліквідує...

Тоді ж по зборах засідав новий завком і на голову його обрали Максима Івановича.

Перший день Максима Івановича в завкомі закінчився не цілком приємним епізодом. Троє молодих токарів заявили про свій перехід на інший завод. Товкаченко викликав їх до завкому, зачинився з ними в своєму приміщенні й довго дивився на токарів своїми знаючими на всьому очима.

— Ви, хлопці, думаете, — сказав він їм, — що я не знав про вашу витівку раніше?.. Знав... Знаю й те, хто вас намовив... І скажу вам по-дружньому — дурні ви, як поліно...

— Ви, товаришу Товкаченко, не виражайтесь, — образився один із робітників, — що ви мені — батько, чи що...

— Ти, Матвію, — не змінюючи свого тону, вмовляв Максим Іванович, — краще, ніж ображатися, подумав би більше — куди ви претесь. Ну, от ти, Сидорчук, куди ти поїдеш?

— Куди?.. Там, де платять більше... Жилищну проблему розв'язують отдельно для кожного робочого... Де город большой і развлечения есть, а тут що — глушина, болото — периферія...

— А може ти їдеш тому, — говорив йому Товкаченко, — що тобі тиждень тому розряд скинули... А думаєш, на іншому заводі прибавлять... Авжеж!.. Розставляй кишень!.. Там тобі розряди посипляться.

— Знаєте що, — перебив його слова Матвій, — давайте нам бумажки, які треба, та ми собі й поїдемо.

— Солідаризуюсь, — підхопив Сидорчук, — нас з тобою, товаришу Матвій, столиця оцінить, а на Чорновишню нам...

Він ловко чвиркнув крізь вибитий зуб у куток, красномовно демонструючи своє ставлення до Чорновишні.

Максим Іванович вийшов з-за столу й підійшов до робітників.

— От що я вам скажу, — промовив він, — знаєте ви, що то є контрреволюція? Звичайно, знаєте. Так от ви поймалися їй на вудку. Хто зриває нам будівництво, хто хоче зірвати нам роботу на заводі — ви знаєте це не гірше за мене. Класовий ворог наш, якому наші успіхи в печінках сидять... От хто підбурює вас. То цькували наших інженерів, щоб вони повтікали звідси, потім дурного проєкта запропонували — ставити завод десь на болоті над рікою, а коли нічого не вийшло, їхня не взяла — давай робочих намовляти на дезертирство...

— Цебто, — озвався Сидорчук, — ми по-вашому дезертири?..

— А ви думали — хто? — авторитетно заявив Максим Іванович, — зриваєте соціалістичну роботу, подаєте іншим контрреволюційний приклад.

— Матвію, — удався Сидорчук до свого товариша, — виходить, ми — дезертири...

— Тут хтось із нас бреше, — відповів той.

— Документи, що їх вам треба, — казав байдуже Максим Іванович, — я вам, звичайно, видам. Я не маю права не видавати їх. Беріть — їдьте собі, куди хочете, а тільки скажу, як старший товариш — будете шкодувати... Назад потім ми вас прийнемо: свій народ — чому не прийняти, та тільки якими очима будете дивитись у вічі нашим робітникам... Адже ви дезертири...

— Треба ще поміркувати, — вимовив, нарешті, Матвій.

Максим Іванович розгортав наступ:

— Кого ви, хлопці, послухали... Вам дурниць наговорено, а ви поійняли віри. То ж чорна агітація, шкідництво, що до нього ми таки доберемося — впораємось тільки з будівництвом.

Робітники пішли з завком, не взявши документів для виїзду: їм треба було ще подумати.

В цій справі вони більше не приходили.

21.

Виселок переживав дивну ніч. Немов усе геть до ноги вимерло, зникло — такі безголосі, порожні, розсипались плутаними вузлами заулки. Жадної пісні, жадного голосу, чи хоч кроків людини — дихала пустою задущлива липнева ніч. Це сьогодні вдень з останніх хат виїхали мешканці на нові приміщення. Тільки звисало над парканами на вулиці — майже до самої землі — густе гілля вишневих садків. Іноді червиве недостигле яблуко зривалося з гілля й глухо падало в розворушену землю. З далекого залюдненого кутка часом долітали сюди уривки пісень.

В цю спокійну тишину спрямував свої кроки Гришак. Треба ж йому ще раз, останній раз, колишню свою госпду одвідати — вибрався сьогодні вранці (мав вихідний), а здавалося, рік не був на своєму подвір'ї... Тягло. Похилив свою вперту голову й простував серединою головної вулиці. Його таки переможено. Переможений!.. Не був би з нього старий боець, коли б він здавався... Крок за кроком його перемогли. А чому? Мало хто б став за нього — ось чому... Не послухали його висельчани, ну й хай живуть, де знають...

Він згадав, як провадили кампанію за будинок-колектив і як робітники навіть у чергу ставали — паї носили. А він — ні... Він житиме окремо. Алеж кампанію яку розвинули! Наче яка світова подія... А все Горленко з Товкаченком і Бровкіном, що змінив Білецького,

Він згадав за цього свого друга, що з ним часто розважалися над берегом з вудками. Кудись відряджають на село хлопця — на роботу. Гришак повернув у заулочок і незабаром опинився перед колишнім своїм двором. І навколо нього так само тихо, як і скрізь. Густо крізь паркан похилився молодий вишняк. Лунко стукнула хвіртка — Гришак увійшов на двір.

Буйним моріжком підійшов до ганку. На дверях висів замок і печатка — хату було замкнено й запечатано.

«Правильно, — подумав він, — раз я продав хату, значить, я й права не маю до неї заходити — вона не моя». Але все ж припав обличчям до шибки, немов би міг щось у хаті побачити. Там був порожній морок і тишина. Крізь шибку вловляло вухо — на кухні тягнув одноманітної пісні цвіркун. Це раптом зворушило Гришака — він згадав, як завжди тихими вечорами в його хаті панував цвіркун. Тоді він сидів на ганку, давно відклавши набір газети, бо було темно, а дружина десь поралася коло вечері. Гришаків на одну мить навіть шибнуло в ніс пахощами гарячої страви й немов почувся легкий дзвін посуду — то працювала роз'ятрена уява.

Він одійшов од вікна. Вже немов злегка п'яний топтався на дворі, не знаходячи собі місця. Никав із одного сарая до другого, облапував фундамент хати — немов боявся, що все вже геть порушено. Все було ціле, ще не зайняте. Але — він знав — за яких два чи три дні на місці його двору, хати лишиться порожній шмат стовченого ґрунту, що на ньому може почнуть копати ями для закладин фундаменту під корпуси. Адже збирається завтра по шабаші весь виселок на площі — закладати перший будинок-колектив. Очевидно, це буде виглядати як ціле свято для виселку. А ось він, Гришак, не хоче туди, і ніхто його не примусить... Власне, його ніхто ж і не тягне до тої спілки. Зрештою, його ніхто не примушував продавати своє нерухоме майно, але він сам розуміє, що партійці перші повинні зробити цей крок — інші цей обов'язок виконали, він — також.

Гришак вийшов у садок і пройшов у самий кінець його. В повітрі чути було змішані пахощі різних квітів — у садку дружина його рік-у-рік розбивала клумби й засівала квітами найменший шматок годящої землі. Гришак обперся в низький паркан. Над головою звисало гілля. Він підніс руку й зірвав жменю холодних, трохи вогких від роси вишень. Ще кілька день і вони б остаточно вистигли — були ще трохи кислі. Він випльовував кісточки й мовчки дивився крізь паркан на Товкаченкове подвір'я. І воно було тихе й порожнє, як і всі інші. Ще густіше спліталися дерева в його старому садку. І знову неприємні спогади сполохали Гришаків думки. Виходить, кількालітній конфлікт між ним і Товкаченком був нічого не вартий, не потрібний нікому. Але хто ж

цього дійшов раніше? Тепер це ясно — не він, а старий Товкаченко, що став зовсім на інший шлях і тут — переміг його, Гришака. Він знав за ту роботу, що її почав запроваджувати в життя Максим Іванович з новим завкомом. А от він, Гришак, цього не зміг почати навіть за кілька років головування свого в завкомі. Йому забажалося якось протестувати, проти самого себе.

«То невже ж, — подумав він, — мене випередив цей дідок, що раніш брався тільки ганяти голубів і потішати робітників різними смішними розмовами! Тепер...»

Раптом Гришак стривожився: він цілком виразно почув гупання чийхось кроків на Товкаченковому подвір'ї. Гришак перехилився над своїм низеньким парканом і напружено вдивлявся в темряву. За хвилину в Товкаченків сад вийшла з двору темна постать. Гришак радо всміхнувся:

«Теж прийшов — не витерпів старий, — подумав він, — кожного, брат, тягне... А як обстоював колектив!.. Що ж — невидержка... Уночі, щоб люди не бачили, прийшов... Голова завкому новоспечений...»

Враз заманулося йому довести Товкаченкові, що таки він, Гришак, був правий. Захотілося поглумитися з старого сусіди, помститися йому за всю його політику. Піймати старого на місці й віч-на-віч йому довести, що вся його лінія на заводі — брехня, лицемірство від початку до кінця.

Гришак приставив руку до рота:

— Максиме Івановичу! — гукнув він. — Чуєте?.. Сусіде!..

І побачив, як постать ураз спинилася, на мить заімала й потім поволі скерувала свої кроки до нього. Гришак одвернувся, придумуючи найідікніше привітання. За яку хвилину перед його очима виринуло обличчя Варвари Дмитрівни.

— О!.. Це ви, сусідко!.. А я думав ваш старий... — розчаровано проказав Гришак і продовжував: — Що поробляєте? Прийшли подивитися?

Вона тихо, але твердо відповідала:

— Мимо проходила — от і зайшла. Кажуть, цими днями починають тут робити.

Гришак раптом згадав, що він же всі останні роки ворогував з цією жінкою, а тепер сам перший її гукнув.

— А ви що тут робите? — поцікавилась вона.

— Я? — Гришак трохи зам'явся. — Нічого такого... Дещо забув перенести, — збрехав він, — так прийшов зараз... бож більше ніколи зайти...

— А так, так, — сказала вона й було видно, що вона й трохи не йняла віри Гришаковим словам. Вона трохи подумала й поволі з натиском промовила:

— Значить, власть і свого брата-комуніста не щадить. Так — чи що?..

— Щось мені невтямки... — ухилився він від відповіді.

— Та чого вам критися, — нахилилася вона до нього, — хіба ж ми не знаємо, якої ви думки про всю оцю музику з виселком... Думаєте, ми не знаємо, яку ви лінію держали в цих ділах?.. Хо-хо!.. Знаємо — нашу лінію ви держали. А партія вас била за це — тепер утямили?

— Про що це ви мовите? — знову ухилився він, щоб вигадати на часі для відповіді.

— Про що? А про те, про що ви день і ніч думаєте і все кінця не дійдете... Потому, що слабкий ви чоловік — совісті своїй свободи не даєте...

Гришакові, наче стукнув хтось камінцем в саме тім'я, замигали вогниками пологливі думки. Чого вона в нього допитується?

— Та й прийшли ви, — казала вона, — не за тим, що забули, а так собі... розлучитися з своїм не можете... Правильну ви лінію держали — ми вас піддержуємо...

— Та про кого це ви говорите? — перебив він її.

— Ми, — відмовила вона, — це ті, що проти усяких колективів та проєктів... Нам вони не потрібні й до добра не приведуть... Ми голосуємо проти.

Жінка не помічала в темряві, як мінилося обличчя Гришакові й переступав він з одної ноги на другу, бо мучили його думки, заганаючи в глухі суточки.

— Не забувайте, Гришак, — казала вона далі, — що це тільки початок... а й він для вас важкий... Чи не так? А вже, як почнеться. то далі — не вдержиш. А ми до всього цього звикли й не хочемо ламати звичок. Правду кажу, чи ні?.. Коли б громада вся нас підтримала, не було б усього цього, а то... За Товкаченком та Горленком усі пішли. «Партія так сказала!..» Думають, не повернеться на старе... А може прийде врем'я, що й хось інший порядочок нам настановлятиме...

Гришак пробував вглядітися в її обличчя, та його риси потопали в темряві й було видно тільки її велику постать та рухи рук, що супроводили її піднесену чомусь сьогодні мову.

— Все це ви зараз говорите, — удався до неї Гришак, — а чому ви не робили нічого раніше?

— Ого!.. — підхопила вона. — Може ми більше за вас робили!.. Та й далі маємо що робити.

— А цікаво? — якимсь лукаво спитав Гришак.

Та вона враз стихла й думала, одвернувшись убік. Трохи помовчала. Гришак домагався свого:

— То що ж можна зробити? Як це ви, сусідко, собі думаєте? Вона сторожко оглянулася по сторонах.

— А знаєте, — притишено вимовила вона, — єсть такий вихід, що всякі проекти геть полетять на вітер — тижня не житимуть.

— Хіба єсть? — не вірив він.

— Єсть. Тільки треба, щоб дружно. Ви знаєте, що по інших заводах — десь там, скажімо, в центрі, — більше заробляють робочі, ніж у нас. Робочі про це чули, та не рішаються: немає прикладу... А от візьміть та уговоріть чоловіка з десять і їзжайте звідси на інші заводи — хіба там роботи не знайдете?.. А за вами, як шугане народ з заводу, то в їхній комуні хіба сам Товкаченко лишиться — інші на все наплюють і поїдуть. А тоді нехай спробують проектами займатися!.. Все розвалиться.

Гришак зовсім перегнувся над парканом до її обличчя. В ньому вже вгамувалися думки й він спокійно розцінював ситуацію.

— Слухайте, — сказав він жінці рішуче, — ви знаєте, що ви робите й пропонуєте робити?..

Вона насторожилась, чекаючи його відповіді.

— Ваші попи встигли вас як слід обробити й ви підготовляєте атмосферу для контрреволюції... Знаєте ви це?..

Варвара Дмитрівна на таке реагування не чекала. Гришаківі погрозові вигукі трохи прохолодили її. Вона враз збагнула, що допустилась надто великої одвертості в розмові — помилилась. І коли б Гришак міг бачити в темряві, він би переконався, як гаряче, захоплене розмовою жіноче обличчя відмінилось на сухе, холодне й суворе, де з вузькостиснутих повік зорили на нього злісні, блискучі вогники її очей. Але Гришак цього не бачив.

— Так оце ваша партія!.. — гаряче дошкуляв він її.

— Яка б не була наша партія, — суворо відмовила вона, — вам до неї нема діла... Запродалися — так і робить своє, а до нашого вам зась!.. Второпали?..

— Дуже добре второпав... — ще запальніше відказав Гришак, — от тільки доберемося ми до вас — стрівайте!.. Понюхаєте — чим це пахне!..

— Плювати нам на вас!.. Найшов чим лякати. Прогорілий активіст!.. Мовчав би вже, щоб люди тебе не бачили...

Гришак бажав було оперезати її міцним-найміцнішим словом од щирого серця, але вона вже швидко відійшла від нього й зникла враз у мороці, як і з'явилась.

— Шлюха попівська! — пом'якшив він услід їй свій вирок і сплунув зо-зла вбік.

Над зарослим бур'янами майданом робітничого виселку враз прокотилися, як розбурхана хвиля, вдари маршової музики, і з заулку, нещадно приминаючи буйний шпориш, виступила робітнича колона. Перед колоною крутилася босонога дівтора,

маршируючи, дико вигукуючи й закликаючи всіх на майдан до спеціально поставленої трибуни. Звідусіль на виселок сипнули висельчани, несучи з собою гомін і пісні.

Перші лави — заводський колектив комсомольців — згуртувалися біля трибуни і, як звичайно, розпочали з демонстрації свого пісенного репертуару. За ними всі робітники, учні, вільне жіноцтво й дітвора — виповняли всі інтервали, змішали лави й на майдані стояв тепер не дуже великий, але густий гудючий натовп.

Недалеко трибуни, загубившись у юрбі, спостерігали все Горленко й культпроп райпаркому. Вони обрали собі маленький горбок і тому їх голови трохи підносились над натовпом — можна було оглядати увесь майдан. Не вгавалася оркестра й люди сходилися — подія притягала всіх.

— Когось чекають? — запитав культпроп у Горленка.

— Здається, мають прийти ще робітники з містечка. Вони хотять використати наш досвід і собі взятися за колективні будинки.

Робітники заводу олійних фарб справді прийшли й приєдналися до мітингу.

Над майданом стояв однотонний безперервний гул, коли на трибуну зійшов Максим Іванович. Вітер зламував набік його бороду й настовбурчував уже просивілу чуприну. Йому треба було відкрити мітинг, а він оглянув з трибуни майдан, покачав головою й щиро приязно засміявся — таких зборів він не сподівався. Потім він пригладив чуприну і, схопившись за бильця трибуни, відкрив урочистий мітинг від імени заводського комітету.

Коли стих гомін і над майданом проносились тільки слова Максима Івановича, Горленко сказав культпропові:

— Коли б нам більше отаких голів... З ними можна спорудити все — ніякі перешкоди не страшні. З дідів на заводі цей чи не перший активіст.

— Я чув за нього, — відповів культпроп, — а як його родина? Кажуть — його покинула жінка за його роботу?

— І, здається назавжди — вона, як і він, непримиренна. Підиди вона іншим шляхом — з неї був би незамінимий робітник, а так — грає на руку контрреволюції.

— Сумна справа, — відказав культпроп.

— Чому сумна? Адже Товкаченко, здається, почуває себе, як на празнику...

Максим Іванович саме закінчував свою вступну промову.

— Отже, товариші, — вугукував він, — сьогодні ми урочисто закладаємо великий будинок-колектив і повинні пам'ятати, що сьогоднішні закладини — то є перша й велика перемога в боротьбі з усякою темною силою, що діє на нашій периферії, з усякою попівщиною, що організує й підковує нашого ворога,

з дрібнобуржуазним власницьким інстинктом багатьох наших робочих, що заваджає нам класти соціалістичний підмурок...

— А що—чули!..—хвалькувато підмогнув Горленкові якийсь робітник поруч.— Оце сказано! От вам і Максим Іванович!.. От вам і голуб'ятник!.. Які істини!.. Ура-а!..— вигукнув він, побачивши, що промовець закінчив.

Виступали ще промовці, грала музика... Потім на площу прибіг Гришак. Прощтовхався до трибуни — до Максима Івановича. Потім зійшов на трибуну.

— Іш, падлец!..— вилаявся на нього робітник коло Горленка.— Таких на верству одганять треба... Чию лінію тягнув... а тепер на трибуну вискочив...

— Хто нам зриває роботу?..— гукав Гришак.— Хто цькує інженерів?.. А хто робочих підбиває на виїзд? Літунами хотять поробити робочих... Хто? Я питаю. Клясовий ворог наш, — ось хто, — вигукнув він щосили.

— Ну тото ж, — знову вставив репліку робітник коло Горленка, — а раніш якої накручував!..

Вже потім, слухаючи інших промов, Гришак промовляв до Горленка.

— Записуюсь у житлокооп... Нехай контра не торжествує... У мене теж своя лінія — партійна...

— А проект, щоб на березі корпуси ставити? — запитав, підсміхаючись, Горленко.

Гришак нічого не відповів — тільки махнув рукою так, немов не знав, що, власне, з цього приводу й сказати.

Але Горленко не бачив цих жестів, — його увага була раптом захоплена іншим. За майданом на одній з вулиць все ближче й ближче греміла пісня й лунав гук сотні голосів. «Невже червоні частини?» — запитував він себе здивовано: поблизу ніде не стояло війська. На трибуні промовляв Столяренко. Йому оплескували комсомольці. Тим часом далека пісня враз загреміла дужче й чіткіше — юрба вийшла з вулиці на майдан. За хвилину мала зблизитись з мітингом. Горленко бачив: бородаті, напівселянського типу люди — розмахували руками, палили цигарки, перегукувались. За ними їхало кілька підвід з клунками, скриньками й струментом. Коли наблизились, до них підійшов Горленко.

— Будівники на Чорновишенський завод?

— Точно так, — відрапортував весело один із перших дідуганів і зацікавлено поглянув на мітинг.

— Мулярі?

— Так.

Привіталися з Горленком. Потім зіллялися з натовпом.

Уже починало смеркати, коли закінчилися врочисті закладки будинку. Горленко й Трескун дивились, як сходилися до свого

гурту мулярів. Натопт швидко розходився й вони дивилися вслід висельчанам — раді й веселі своїй першій перемозі, прекрасному настрою висельчанської маси й тому, що прибули, не спізнившись, мулярі.

Коли з майдану рушили веселою юрбою комсомольці, до Горленка підійшов Столяренко. Він був серйозний і немов засмучений.

— А ви чому розм'якли? — кинув до нього директор заводу.

— Завтра, товаришу Горленко, зайду до вас, — треба підписати мені закінчення літньої практики.

— Алеж, ви, — здивувався той, — і одним оком не бачили в нас тут будівництва... Воно ось має післязавтра починатися...

— Що ж... А післязавтра я вже маю звідси виїздити — моя практика закінчилася.

— Ну, тоді, — згодився Горленко, — вітаю вас із закінченням... Шкода, що ви тепер не в моєму розпорядженні, я б вас не пустив звідси.

— Ні, не так, — встряв до розмови Трескун, — його треба відпустити — свою практику він відбув. А разом з товаришем Столяренком і я теж відбув практикум...

— Хіба чому навчились на нашій периферії? — сміючись, запитав Горленко.

— Навчився, колего, повірте моїй щирості — навчився... І, знаєте, чому?

— Інтересно.

— Моя «господарча точка зору» забанкрутувала — ось чому мене тут навчили... Недосить тепер її... Будівлю ставити на самій господарчій точці зору — значить, ставити її на сипучому піску. В цьому я зовсім переконався — сьогодні, ось на цьому мітингу, з цієї трибуни... От у цьому — моя нова практика...

— Але нам, здається, пора йти, — промовив трохи згодом Горленко, — мулярі вже зібрались і пішли. Треба буде доглянути — як вони розташуються.

Вони пішли. На майдані лишилась самотня висока трибуна. Заклеплана в рясний березняк, вона під вечірнім гарячим вітром шуміла своїми зеленими шумами, наче перешіптувала палючі промови мітингу.

Гурт робітників увійшов на порожній робітничий виселок. Ранкове сонце кидалося людям у бороди, виликувало на відточених лезах сокир і заступів, закрадалося в саму гушавину обважнілих ягодою вишняків. Окрім гурту робітників, нічого не було на покинутих вулицях виселку. Робітники по троє-четверо зникали в дворах. Троє ввійшло на колишнє Товкаченкове подвір'я. Вони склали струмент на кучку й пройшлися садком.

Один із них — засмалений вітрами й сонцем парубок — нагнув до себе гілку і, крізь зашкорублі пучки його стиснутих жмень, повних ягоди, розплився цівками вишневий сік. Їли стиглу ягоду, кидали кісточки в буйну ватру красолів і бадьорих півоній, що від кожного дотику здригалися повними голівками свого цвіту. З заросених грядок здіймався вгору п'янючий дим від тисяч виплуканих квітів. І в усьому цьому потопавав чепурненький дім, що в ньому теперішній голова завкому Максим Іванович прожив близько трьох десятків років.

Доївши ягоду, парубок закачав сорочку на шиї й ліктях, кинув на траву кашкета і, висмикнувши з землі сокиру, рубанув грубий стовбур старезної вишні під самий корінь у землю.

— Вперта!.. — засміявся він до товаришів, що брались за сокири, і вдруге насталене лезо вхрясло в саму глибину стовбура. В цю мить грюкнула хвртка й до робітників підбігла жінка. Це була Варвара Дмитрівна.

— Стривайте!.. Що ви робите?!..

Вона, як божевільна, вхопилася за сокиру й не давала парубкові рубати. Тоді він мовчки й поволі взяв другу сокиру й нещадно почав підрубувати дерево. З шумом і тріском вишня звалилась на траву.

Жінка вражено дивилась на робітників. Хвилину вона не могла сказати слова. Парубок підійшов до неї.

— Краще вам, мадам, іти звідси... Здорово заважаєте.

Вона враз почала лементувати, кидаючись до робітників віднімати струменти. Тоді двоє з них узяли її за руки й обережно вивели з двору.

Головною вулицею виселку пройшов Столяренко. Цього ранку він покидав Чорновишенський завод і тепер шукав Максима Івановича — попрощатися. Він чув — вирубали садки й ходили виселком техніки з шнурами, роблячи свої виміри.

Починали будувати нові корпуси — новий завод, що мав покрити мало не весь колишній виселок.

Максима Івановича не було на виселку, даремно Столяренко заходив по дворах. Довелося ще раз піти на завод. І якраз застав Товкаченка в завкомі. Максим Іванович зачинився сам у кімнаті й переглядав різні папери.

— А я вас шукаю... Зараз іду на пристань — виїжджаю...

— Ну, щасливої вам, друже, дороги. Шкода, що їдете... — Максим Іванович почував до Столяренка товариську приязнь.

— Шкода, що їдете... А то б попрацювали — є коло чого.

— Головне, Максиме Івановичу, зроблено.

— Е, друже... Ось тільки почали, а ще ж цілих півтора роки будуватимуть...

Трохи помовчали.

— На виселку був допіру,—промовив потім тихо Столяренко.

— Ну, як там?

— Рубають,—відповів хлопець і, не побачивши жадного руху в виразі Товкаченкового обличчя, продовжував:— А пам'ятаєте, Максиме Івановичу, початок травня, коли ми зустрілися на пароплаві—ви вертунів хорошої породи везли. Де то вони тепер?..

— Перевіз з собою на нову квартиру... Тільки ніколи тепер коло них поратися.

— Тоді,—казав хлопець,—загубив Трескун свого спецівського кашкета... Тоді ж ми втрюх прийшли на робітничий виселок. Він зустрів нас цілком байдуже.

Максим Іванович підбадьорився:

— Зате проводить тепло—чи не так?

Замість відповіді Столяренко запитав:

— Хотів я вас, Максиме Івановичу, спитати: в якому стані справа з робітничим санаторієм для Чорновишенського заводу. В отих лісах, де ми обрали місце, коли ходили комсомольці в похід. Чи робиться щось?

Старий хитрувато засміявся.

— Чи робиться!.. То ви думаєте, що ми тут тільки сидимо та говоримо... Ні, друже, ось днів за два туди виїжджає санкурортна комісія нашого заводу... А там і будуватись почнемо. Приїжджайте на той рік до нас—пошлемо відпочивати туди.

— Та я не втомився...

— Молода, засмалена на нашому сонці сила!..—усміхався до хлопця Товкаченко. Вони вийшли з завкому.

З маленьким клуночком Столяренко пішки кидав Чорновишню. Зустрічав довгі валки з цеглою і, не бачучи їм кінця, радо вигукував до підводчиків:

— Ого-го!.. Взяли темпи!..

Підводчики поглядали з-під навислих брилів на Столяренка, байдуже одверталися і хльоскали батогами коні, що глибоко грузили в чорновишенських калюжах... Підводчики не знали Столяренка.

І вже минаючи останні хати виселку, хлопцеві зустрілася на підпитку божевільна Настя.

— Паничику,—підбігла вона до нього,—подаруйте п'ятака—на труну збираю собі... Починається кінець світу. Нищать гаспиди хати й добра людські... Подаруйте на труну, щоб люди мали в чому мене ховати...

— Що ж,—промовив Столяренко, виймаючи гаманця,—діло хороше—поспішайте...

І він подав їй цілого, заробленого потом, гривеника.

Леонид Смілянський.

Перемога.

I.

...Молоток?..

...На десятку?..

— Ні, не підуй!..

Звільняйте з роботи, в шию женіть. —

Гребінку підтримало декілька душ

Сердитих, похмурих і чорних, як ніч.

Здригнувся розподільник шахтарських робіт,

Кожен вигукував думку свою.

Під стелею рвалось,

як рвався б набій.

— Наша бастує!

— Кришка!

— Каюк!..

— Дайош обушки! —

Через силу навзрид:

— Кайлами будем докльовувать вік!.. —

— Куди докотився Гребінка старий?!!

До чого дожився цей чоловік!!!

Колись розгинав він скаби підків,

Без кузні,

без горна,

в дебелих руках.

Сьогодні жахнувся відбивних молотків.

— Адська робота,

тряска і важка... —

— Це вже ти, друже, капаєш зря!.. —

Не стерпів, не змовчав гарячий Палій.

Проте заартачилися взяти наряд

12 —

із стажем 17-ти літ.

Сьогодні порідшав кадровий фронт.

— Винне, звичайно, мінливе життя...

Нащо перевівся колишній герой?!!

Отаман партизанських зв'язг.

Для нього

легенди —

минулі роки

Прогриміли, промчалися, як паротяг,

Його не хвилюють нервові гудки,

Що кліттю в забої тривожно летять...

...Ось надривається юний трибун.

За вдарність, змагання —

машинний Донбас.

Він вірить у те, що шахтарську юрбу

Роздвоїть на табори бій, боротьба.

Він вірить:

Їх пройме промова палка.

Піднесе, перестроїть, як море гроза.

Вони згоду підіймуть на чорних руках,

Стіною підступлять і крикнуть: — Ми — за...

...Перший (не весь)

Підійшов комсомол

Понад теракони!

Підхоплений клич.

Трибун обірвавсь,

переможно замовк.

До коммольців тоді

Палії підійшли...

II.

В багатолюдних місцях роздавали угоду

Соцзмагання —

між двох зарубницьких лав.

Про наслідки скажуть трошечки згодом

Безсторонні арбітри —

підшефи села.

Не кричуща угода,

Обмежена змістом:

Понад сто видобуток,

золу до нуля.

Проробити ударним бригадам за місяць

Зразковий, зустрічний плян...

Гребінка безжалісно кпив з механізмів:

— Намилимо шию і носа втрем!.. —

З обушками по стойках гезенками лізли

Туди, де кінчається штрек.

Декому брались рубцями лоби,

Сумнів приходив щодня.

«Землянський учора дві кріпії забив
От і поспробуй його догонять...»

III.

Шарпає кліть безконечний канат,
Торохтить під копром величезний шків.
Ствольовий моторний, меткий, як сигнал.

— Давай, і давай, і давай!!!

Вітер, як жили, шланги роздув,
Б'ється об стойкі вугіль крихкий.

Рейки дзвенять,

Рейки гудуть,

Шпали по-вовчому шкірять клики.

Вітер у кліті захоплює дух.

Тераконом росте

видобутку крива.

— Обламавсь?

Не ставай!

Ремонтуй на ходу!

Давай, і давай, і давай!!! —

...Лупають пласти,

Буравлять породу,

У гнізда ребристі кладуть динаміт.

Ятриться, жевріє кінчик гнота,

Бурильник, запальник — німіють...

І раптом, як грому потужний удар,

Гуркіт і скрегіт...

Порода вкляка.

А десь здичавіле й могутнє — наддай!..

Переможець — шахтарська, м'язиста рука.

Розлазиться чорний,

Задущливий дим,

Злягають гарячі породи куски.

І знову підносить сухий бригадир

Гнота до гранітних незрушених скиб.

З уступів гукають:

— Наздоженем! —

— Проходка буксує?..

— Проходко, бурав! —

О 2-й забійники восьмим конем
виїздять на-гора.

IV.

Бряжчить рояль, мов шарабан.

Пісні, дебати, радіо.

— Заходьте, час! — Високий бас

Під ноги впав з парадного.

В палаці вечір двох бригад,

В палаці — свято молоді.

Хтось кида просто:

— 'кий там гад

Ще й досі проти молота! —

...На сцені Гребінка, —

Очі сховав,

Підвівсь нерішуче заячий ковнір.

З гальорки — на кін:

— Голосніше! — Давай!

...Заслужений предобушкому...

— Обушки для Донбасу — провал!..

Бригада про це заявляє одверто.

Приміром, я ж,

як голова,

Вимагаю для них безпощадної смерти.

Тут поглядає на мене арбітр,

Алеж ми спам'ятались?..

— Говорите, пізно?

Будь ласка, що хочете, те ви й зробіть,

А ми від сьогодні —

за механізми. —

Покірно, без гонору впали слова,

Важкі й кострубаті, мов камінь.

Посміхався врочисто трибун-голова,

Уїдливо репліки молодь пускала.

— Для чого потрібен сьогодні арбітр?

Навіщо тут зайві докори, ганьба?

Ясно і дурням,

що вугіль доби

Тільки машинний поверне Донбас.

Дзвінко оркестра вдарила туш.

Її розрядили раптово слова ці.

Гребінку вітали за прямоту

Шумом бурхливих овацій.

Сергій Воскрекасенко.

Перша весна.

(Три розділи з роману).

Григорій Химочка скочив із свого ослону. За найкоротшу мить одягся і вибіг до дверей. Знадвору хтось настирливо та невгавно тарабанив. Надворі ще стояла ніч і гуркіт дуже стривожив його.

«Щось трапилось», — лизнула мізок тривожна думка.

— Наче щось стріляло, — кинула з полу Харитина, ніби застерігаючи його.

— Я теж чув, — одповів набігу Григорій Федорович, поспішаючи до сінець, бо гуркання в двері не припинялося.

Харитина заохкала і теж підвелася. Вона знайшла сірники і зразу ж запалила лямпу. Васильок ще спав, розпластавши широко руки.

В хаті було душно і лямпа від того часто блимала. Харитина боязко підійшла до неї і, намагаючись якось зупинити хоробливе кліпання несильного вогню, боязко промовила:

— Нещастя якесь буде, — перехристилася вона.

Із сіней долітали тривожні уривки розмови. Харитина миттю натягла на себе дуже вузьку жилетку, накинула рясну, довгу спідницю і стала чекати. Їй кортіло теж вийти у сінці, але Харитина трохи побоювалася Григорія Федоровича.

Литка, почувши постріл здригнув, обернувся до Харла Бочки і голосом, що в ньому було і хвилювання, і задоволення, упевнено вимовив:

— Редактора порішили. Тепер, куме, держися, бо він важна птиця. Доки не розсвітає, треба лягти, а Федір пересидить у Івана Силовича і завтра гайне до міста.

— А мені страшно. Що як дізнаються? Невдобно йому тікати, помітять.

Литка вовком ошкірився на Бочку. Йому були нестерпними Боччині хвилювання, а його нерішучість та нетвердість, що так і визирали з кожного руху, на кожному слові, дратували Онохрія Литку і ладні були кинути його на кумове горло.

— Сумненій не може бути! Раз за таке взялися, то треба держатися, — прошипів він і здавив Бочку своїм залізним тоном, як сталевими обручами.

— Воно правда, куме. Я вдержуся. Не зробею, — трусився Харло.

— Тепер ще Химочку, і тоді вони остануться без квочки. Ці ж їх нацьковували, собаки. Командували! Підбурювали проти нас, — заходив біля дверей Онохрій Литка. — А впораємося, — казав він, — то й інші села врятуємо. Треба, щоб заग्रяниця знала.

— Про нас? — перепитав Бочка.

— І про нас, і про те, що їхніх селянство не хоче. Самі мов бажають господарювати. Без насильства, — пояснив Онохрій Литка і зупинився біля сучка, через який він дивився на світ.

— Горить уже. Почув сукин син, — захвилювався Литка. — Хоч би вибратися тобі, куме. А-ну, швидше! У Химочки вже світиться, — пояснив Онохрій Литка.

— Огородами, а я потихеньку ляжу. Про Федора не бійся, куме. Я його два дні держав у клуні, а по селу пішли чутки, що Федір поїхав по хліб. Забрали ж до зернини, всі знають, — поінформував він Бочку.

— Хитро, — вимовив той задоволено і, щоб не одхиляти сильно дверей (бува скрипнуть), боком проліз у щілину і махнувгородами.

— Гляди ж, куме, бо час рішительний. Не вдержися, то обом нам капут. А буде сила — весною хранцузи, — застеріг його Литка. Потому він дуже обережно причинив двері і, швидко пересуваючи свої «стіжки», пішов до хати.

Кудлатий пес зустрів Литку біля дверей, винувато стрибнув кілька разів і поклав важкі лапи йому на груди.

— Дурний собако, — скинув його господар.

Пес, низько похиливши голову, трохи одійшов убік, підвів догори кудлату морду і знову завив тривожно і довго.

— На свою голову! — кинув Литка шматком снігу. — Здох би ти йому, — подумав він, заховуючи тривогу і поспішаючи заховатися в сінях.

Григорій Федорович повернувся до хати.

— Що там? — запитала сонно дружина, стежачи за його надто поворотними рухами.

— На сільраду був напад! — кинув Химочка і зняв із стіни гвинтівку.

— Що ти робиш? — тривожно скрикнула Харитина. — Я боюся сама залишатися, — майже заголосила вона.

— Там немає нічого страшного. Я одразу ж прийду, — одповів Григорій Химочка і хутко вийшов.

Харитина заплакала. Вона добре розуміла, що раз чоловік узяв рушницю та аж бігцем побіг з хати — значить там трапилося щось надзвичайне і таке, що примусило його озброїтись, бо Химочка майже ніколи не носив при собі зброї.

Харитина пролежала так може кілька хвилин і, щось ухваливши, підвелася.

— Може воно трохи і невдобно будити їх, та вже ж піду, розпитаю, — порішила Харитина. А за кілька хвилин вона залишила Василька і побігла до Литки дізнатися, що трапилося.

До приміщення сільради бігли люди. Вони купчилися біля дверей, деякі заходили до коридору, просочувалися в кімнати і, повертаючи до товариства, уривчасто оповідали про деталі нападу. Хто стояв мовчки, інші висловлювали силу найрізноманітніших припущень, підходили до вікна і пильно оглядали розбите скло. Хтось намагався довести, що той, хто стріляв, був озутий у лапті. Йому заперечували, стверджуючи, що тому було замотано чоботи ганчірками і, сперечаючись, не могли дійти якогось певного висновку.

Але всіх хвилювала одна думка: хто стріляв? Хто наважився забити редактора газети, товариша Логвина, який користався бездоганним авторитетом у всього селянства.

— Хто ж? Куркулі! Інакше і бути не може. Вжеж Григорій Федорович або Остап Суха-Груша не приходили.

— Таке сказав, — образився на нього за це припущення Петро Нездійминого. — Ти, брат, не туди стріляєш, Даниле, — посіпав він свою сіру шапку.

— А хто ж?

— Куркулі, я згоден, а Григорія Федоровича сюди приплітати напрасно, — пояснив Нездійминого. — Дуже навіть гріх таке й думати, — додав він.

До несміливого гурту підбіг Микола Чубук. Вигляд у нього був переляканий і слова ривкі, як постріли.

— Редактора гади вбили? — запитав він.

Йому ніхто не одповів.

Микола Чубук ще перепитав, голосно вилаявся і побіг до приміщення.

— Баби чортові, — кинув він назад до мовчазного гурту. — Тут робота починається, а вони, як сичі. Понадималися, мов на віхолу — бурмотів він, поспішаючи.

— Пустіть! — ударив Чубук у двері.

— Я! Микола Чубук! Що, ви не знаєте? Не можна? — ображено перепитав він. — Товаришу Химочко, я протестую! — стугонув у двері Микола. — Як так не можна! Кому не можна! Які такі можуть бути засідання, раз нашого редактора вбили! Пустіть, бо

двері виламаю. Та хто там підпирає, їдрі його за ногу! Кажу що виламаю! Раз Кажу! — крикнув обурено Микола. — Два Кажу! — ще нервовіше вигукнув він.

Але двері не відчинялися. Чубук розгнівався вкрай, повернувшись плечима до дверей і міцно вперся ногами в підлогу.

— При нашій власті та ще нас і не пускають! — вилаявся він. Може там контри замкнулися, — додав Микола під загальний стриманий регіт товариства.

— А ви чого смієтеся? Які тут смішки, коли наших б'ють, — суворо кинув Микола Чубук і наліг раменом.

Двері важко скрипнули. Чубук ударив ще і вони вийнули всередину.

Микола Чубук ускочив до кімнати і здивовано й трохи розгублено став.

— Так я ізвіняюсь, товариші, — вигукнув він радісно. — Раз товариш Логвин живий, так у нас усе буде акуратно!

— Руку прострелив, — невесело сказав Остап Суха-Груша.

— Кістку? — перепитав Чубук.

— Ні, так, — одповів йому Химочка, перев'язуючи високо заголену Логвинову руку.

— Ну, так це нічого. Заживе, товаришу Логвине. Це юрунда, — пояснив Микола Чубук.

— Я теж так думаю, — погодився Логвин. — Трохи болить, та без цього ж не можна.

— Ну, лікаря, конешно, треба покликать. Щоб була не було зараженія. То неприємна вещь, — сказав поважно Микола.

В кімнаті йшла тиха розмова про подію. Висовувалося багато пропозицій, намічалось ймовірних фігурантів нічного нападу, накреслювано запобігливі заходи до цілком можливого повторення довести цю спробу до кінця, але з розмов не виходило нічого конкретного.

Микола Чубук довго слухав, та, переконавшись, що ніхто не міг запропонувати чогось реального, незадоволено встав з ослону.

— Доручить охоранять товариша Логвина мені, — заявив він і сказав це так, що жадний голос не міг зняти протесту чи хоч найменшого заперечення. — Я ручусь, товариші, що з його голови й одна волосинка не впаде. Хрест і бог, — захвилювався Чубук, помітивши мовчазні лиця.

— Товариш Логвин має повернутися до міста, — із сумом у голосі сказав Химочка.

— Я сказав, що залишаюся тут. Від'їзд мій, безумовно, підбадьорить куркульню і може спричинитися до прориву, бо вони стануть ще сміливіші й нахабніші. Химочка не хоче, щоб я вам допомагав, але я однаково не поїду, — закінчив легеньким жартом Логвин.

— От молодець! От де кадр настоящий, пролетарський, — простодушно висловив своє захоплення Микола Чубук.

Остап Суха-Груша приємно посміхнувся, а Григорій Федорович підійшов до Логвина. В очах йому загравав хвилюючий, щасливий блиск, а рука сама віддано і глибоко стиснула цілу Логвинову долоню.

— Права ж здорова! Значить, буде писати і працювати, — уже без жарту сказав твердо Логвин, усміхнувшись.

Звістка про замах на редактора, наче грім, пролунала над Багвою, стривожила все село. Вона вигортала бідноту з дворів, гнала її до сільради — розпитати, докладніше дізнатися, що трапилось. Чутка ця примушувала середняків точніше визначити своє місце в громаді, важким неспокоєм обняла куркульню.

До кімнати густо заходили незаможники. Деякі з них ставали біля дверей, хто проходив далі, знаходив собі місце між десятками інших і мовчки й терпляче чекав, що буде. Всі знали: після цього замаху треба щільніше об'єднатися, рішучіше взятися до ворога і довести справу до завершення.

В кімнаті гойдався притишений гомін, густо висли снопи цигаркового диму і дим зовсім затопляв лампу, що ледве блимала на високій шафі.

Від розбитого вікна ішов широкий струм холодного повітря, а на вигоні починало сіріти.

Надходив ранок.

Незаможники густо перекидалися словами, не йшли додому, очікували, що мав сказати Григорій Федорович. І вони не помилилися. Григорій Химочка підвівся від Логвина, з яким він сидів увесь час поруч, оглянув присутніх товаришів і став кінець столу.

Всі напружили свою увагу, організовано стихли.

— Товариші, — сказав Григорій Химочка трохи незвичайним голосом. — Те, що трапилось цієї ночі, повинно кожному з вас нагадати, що куркуль не хоче здаватися і робить своє чорне діло. Ми мало не втратили нашого товарища Логвина. На ньому, як звісно, куркулі помщаються за газету. За те, що він приїхав організувати нас, бідняків, за те, що товариш Логвин працює для нашої спільної справи.

— Правильно, товариш голова, — сказав Петро Нездійминого. — Нам треба кріпче взятися. Доки вони нас будуть бить? — додав він, рішуче змахнувши рукою.

— Вірно! — підтвердив Григорій Федорович. — Від сьогодні ми, товариші, міцніше візьмемося до загальної справи, щільніше станемо один до одного, пильніше доглядатимемося до наших ворогів.

— А товариш Логвин поїде? — тривожно запитала Вольга Юхимівна, підвівши руку, як вона робила завжди.

— Ні, я залишаюся, — сказав неголосно, але твердо Логвин. — Праву ж маю здорову, — показав він руку. Останні слова його потонули в гучних однодушних оплесках.

— Ну, ми їх, гадів, візьмемо! Тепер уже, товариші, ніякої акуратності не спрашуйте, — звернувся Микола Чубук у Химочкин бік. — Раз наших б'ють, так ми знаємо, що робити.

Надворі розвиднялося. Із сільради валом валила майже вся незаможницька організація.

Григорій Федорович коротко радився з товаришем Логвином, вирядив останніх товаришів і зразу ж пішов до телефонної будки.

Логвин ходив по кімнаті. Почувши, що Григорій Химочка викликав Дмитра Холода і почав з ним розмову, він підійшов до будки і, притримуючи підв'язану на бинд руку, обережно проліз у маленькі дверцята.

У вікна заглядав ранок, а вітер залітав у розбите скло й сердито кожухав шматками розкиданих паперів.

В друкарні порався наймит Ярема. Він закінчував друком невеличкий тираж пересувної газети і старанно спаковував його в «порції», щоб ще зрання рознести по кутках.

Друкарський варстат втомлено махав білими крилами невеличких аркушів і характерно, одноманітно погуркував.

Зима панувала останні дні. З-за хмар товстих і брудних іноді пробивалося сонце і потроху з'їдало у затишках сніг. Але вона не хотіла скоритися: ставала цапки, мела лютою хурделицею, погрожувала північними вітрами і часто казилася, передчуваючи неминучий кінець.

Так буває з людиною, коли вона уперше відчує подихи неминучої старости. Вони гнітять її, що тисячотонні тягарі, сковують її рухи, обтяжують розум, позбавляють тіло гнучкості і рухливості. Але саме тоді хочеться рухатися наперекір усьому швидко і розмашисто. Ходити з надзвичайною пружністю, бігати, стрибати. Хочеться безжально відкинути почуття наближення небажаного гостя, залюбки зняти хоч один десяток років, почути себе молодим, дужим і непокірним.

Уставши з такими мислями, Варвара Олексійовна, як не намагалася спекатися їх — ходила з ними увесь ранок. Вона не пішла, як було завжди, до Володиславової кімнати, замкнулася на ключ і, одгородивши себе від усіх твердим бажанням просидіти хоч і цілий день насамоті, силувалася вирішити питання із Сергієм, щоб остаточно визначити до нього своє ставлення.

День має бути похмурий і холодний. Хурделиця, не зважаючи на наближення весни, почалася ще звечора, кожухала та крутила протягом усієї ночі, а на ранок ще збільшилася.

Варя підійшла до вікна, глянула в садок. Але очі її не побачили знайомих силуетів гілчастих яблунь. Не видно було і яворів, і тільки близько, біля самого вікна, вітер розгойдував високу ялину. Він налітав на неї просто з поля, загинав обліплені товстим шаром снігу лапаті гілки, викручував їх, трохи відпускав, упірався невидимими пружкими ногами в товсту стіну будинку, намагався повалити.

Ялина боляче крехтала, що стара бабуня, здвигувала товстим і білим од снігу стовбуром, нетерпляче струшувала кучерявою засніженою головою, не хотіла скоритися. Тоді вітер стрибав на неї з потрійною силою, гнав широкий і густий струм снігу і, підіймаючи його майже рівнобіжно до земної поверхні, суцільною білою масою гнав на ялину.

Варю зацікавило це змагання. Забувши про все, вона сіла до вікна і стала чекати на кінець цієї боротьби, так ніби і справді хтось мав перемогти: товста ялина, чи пручкий і сильний вітер.

В голові Варі плелися неясні думки. Кортіло прикластися губами до будь-якої отрути, і вона запалила цигарку. Дим ідкий і синій часто пахав їй із рота, а над мундштуком великої цигарки він курився рухливою хмаркою, підходив угору, плутався в руських кільцях величної Вариної зачіски і, звиваючись угору, розтавав під стелею.

Варя чула, коли коридором пройшов Сергій, як він зайшов до Володислава і, побувши там трохи, знову вийшов у коридор. Далі чути було, що Сергій постояв трохи біля її дверей, зробив кілька кроків у напрямку до виходу і повернув до своєї кімнати.

Варі чомусь здалося, що Сергій шукав її. Від того вона кинула своє місце біля вікна, наблизилася до дверей. Хотіла вийти, показати, що вона зрозуміла його намір. Та раптом Варя цю думку відкинула, постояла трохи і знову повернула до вікна.

Вітер дув, як і попереду. З поля, в потоках снігу, який гнаний вітром летів з божевільною швидкістю, на город тікали галки. Вони трималися купи, густо рябіли, перекидаючись у сніговому струмі, ніби кипіли, шукали затишку. Галки важко падали на дерева, що іноді виринали з-за снігової завіси, зривалися, не маючи сили затриматися, і летіли десь далі.

Ближче до вікон перелякано пурхали дрібні горобчики. Злітали до вікон, під дах, але не витримували — тікали кудись, шукаючи затишнішого місця.

Варя з напруженням, наче там змагалися двоє близьких їй людей, з яких хтось мав загинути, — стежила, що виробляв вітер із ялиною. Вона не могла спокійно сидіти, коли вітер особливо сильно тиснув на ялину, охвачувалася і, вся напружуючись, прикладала очі до самого скла.

— Зламає, — вимовила Варя з болем і вся завмерла в чеканні.

Вітер надув снігові вітрила, загув так, що здалося аж загойдався будинок, розмахнувся з усієї сили і вдарив на ялину. Дерево здригнуло від гілля до самого прикорня, гойднулося і покійно віддало йому кілька гілок одразу.

— Ламає, — сердешно вимовила Варя, побоюючись за долю ялини.

Тоді ніби вдоволений з першої перемоги, вітер люто скрутив ялині кучеряву голову, сильно сіпнув її від будинку, вдарив з поля і, наче зібравши всі сили, сторуко ухопив дерево за крихкий стовбур. Він смикнув його вгору, загув незадоволено в парку, гримнув залізним дахом будинку, заторохтів ринвами і ще раз кинувся на ялину.

Дерево гойднулося, сильно лягло під тиском невидимих вітрових ramen і, не витримавши, — різко тріснуло.

Варя злякано здригнула: ялина впала, розпластавши гілля, мов руки і глибоко пірнула в сніг.

— Ну й вітер, — протягла Варя і геть пішла од вікна.

Підійшовши до столика, Варя приставила кругленький, як до роялю, стільчик і витягла свій щоденник.

— Живи не живи, а вмирати треба. Тоді вже краще померти, не чекаючи на старість, — філософувала Варя. Її не кидала думка про зломлену вітром ялину, хвилювала й сповнювала все тіло якоюсь тупою байдужістю. Рука їй мертво лежала на сірій палятурці щоденника, ніг Варя не чула зовсім, а очі дивилися кудись убік і нічого не фіксували, ніби вони були шкляні.

— Та все одно, — сказала твердіше Варя і розгорнула свій зошит. — Якось воно буде, — додала вона цю формулу безнадії й раптом скочила на ноги.

— Він читав мій щоденник, — майже скрикнула Варя. Голос її налився обуренням, задрижали руки, недобре блиснули очі.

Варя якусь мить стояла мов скам'яніла. Несподіванка та свідомість того, що Сергій знав тепер усі її думки, зрозумів її справжні відносини з Федьком, знищили її всю, примусили швидко пригадати усе, що вона писала.

— Але це ж паскудство, — вимовила Варя. — Це паскудство, яке не може дорівнятися нічому в світі. — Варя шарпнула шухляду, одгорнула якісь папери і висмикнула пачок Федькових листів.

— Значить, він і листи перечитав. Узнав усе! — били думки страшною зненавистю. Вона кинула листи до шухляди, гримнула ящиком і хотіла бігти до Сергія.

— Плюнути йому в обличчя! Крикнути — паскуда, хам! — і більше не бачити! А син? — затамувалася думка. — Що я зроблю з ним? Аджеж він не дасть його, і виїхати мені зараз нікуди.

Варя одкинула перше бажання й повернула до столика. Ви-

гляд у неї був розгублений, немічний, лице раптом покритися наче вапном і губи посиніли, що у мертвяка. Вона почула тяжкий біль у всьому тілі. Хотіла лягти, чи схопитися і втекти з хати. Піти просто в поле, під сніг і там найти спочивок. Але цього Варя не могла зробити. Цікавість до того, що написав Сергій, перемогла усе інше, примусила її взяти щоденник і читати.

«Я розумію, Варю, всю підлість мого вчинку, — почав Сергій, — але ми уговоримося з тобою, що ця «підлість» є річ цілком умовна. Уяви собі, що я знаю абсолютно все, що ти написала тут, ходжу до твоєї кімнати щодня і щодня читаю записане тобою. Я цілком поінформований у твоєму найглибшому «я», знаю, що і як ти думаєш і не говорю тобі ні слова. Більше того: я роблю, зустрічаючись із тобою, невинні очі й удаю, що нічого не знаю про твій щоденник. Ти ж розумієш, що я міг би так зробити? Але я цього не хочу. Я не хочу тобі брехати, бо коли я тобі говорив неправду — мені було завжди дуже боляче. Біль той нестерпний, неможливий і огидний мені. До речі: ти вважаєш мене брехуном. Це видно з кожного рядка цього щоденника, але ти помиляєшся. Я не поділяю чеснот наївної голої правди. Це надто по-дитячому, сильно провінційально, можна сказати, ветхозаветно. Але я не брехав тобі. Брехня має завжди за мету досягти якоїсь вигоди, а я у моїх відносинах до тебе ніколи не шукав будь-якого зиску. Я розповідав тобі про все, що не могло тривожити твого спокою. Коли ж я не міг сказати тобі чогось — я мовчав. Ти робила з того цілком неправдиві висновки, годувалася своїми «агентурними» відомостями і дуже часто думала зовсім не про те, що було справді. Через це саме щоденник твій горить такою ненавистю до мене. В ньому дуже мало тієї людяности і м'якості, що ти їх маєш. Тут більше орудує сліпа зненависть ображеної статевої часті, але це, як відомо, є лише дуже незначна частка людських почуттів. Треба перевірити себе. Поглянути цілком об'єктивно на наші з тобою взаємини і зрозуміти, що все, що робиться, є, очевидно, річ цілком закономірні й натуральні. Я давно зрозумів твої справжні відносини з Федьком, але робив вигляд, що нічого не бачу. Я прекрасно розумів, що перші дні, коли з'явився в нашій квартирі цей «патлатий апостол», ти приводила його спеціально для мене. Ти була тоді (я вірю цьому) непогрішною і бажала пронести цю непогрішність аж до дня, коли зловиш мою байдужість до нього. Та вийшло навпаки. Я, звичайно, не забув твого категоричного твердження про те, що у твоїх із «апостолом» відносинах немає нічого, окрім спільних інститутських інтересів. Ти не гнівайся, що я нагадую тобі про це — інакше не можу. Коли я говорю про щось, я не хочу, щоб мова моя була не ясна. Тепер ці відносини ти розкрила. Нехай через цей «хамський» спосіб —

читання чужого щоденника, — але я дізнався про все. І що ж? — як ти пишеш. І мене це, Варьо, не здивувало. Це натурально. Тобі, звичайно, цікаво знати, як ставлюся до цього я. Скажу правду. Попереднє твоє мені більше боліло, ніж то, що є зараз. Почуття ці животні, їх не може виправдати жадна нормальна людина, але коли вони торкаються когось особисто — ніхто не здатний перемогти їх, щоб без крихти болю забути все, одкинути. Я ніколи не виключаю себе із загалу, болів ними понад десять років, але не забув ще й досі. І коли напавду — мені здається, що саме вони і спричинилися до початку наших відносин, бо я жадної хвилини, жадного разу не почував до тебе твердих зобов'язань — нести непорушно чистоту моногамії, хоча я і не належу до тих, хто розкидається собою і щодня шукає нової, випадкової «утіхи».

Варя одірвала очі від зошита і глибоко замислилася. Почуття образи сплелися в неї з яскравими ознаками жаху, скривили їй вродливе обличчя, натягли на нього машкару шостидесятилітньої баби. Вона не могла більше читати, сиділа й очима, що в них не жевріла жадна крихта здорової думки, дивилася просто в стіну.

У двері різко постукали.

— Варваро Олексійовно, — почула вона Парасин голос, — ідіть снідати.

— Іди снідати! Соня ти, — вигукнув у двері Володислав і не терпляче задріботів ногами.

Варя підвелася, заховала щоденник і, трохи причепуривши себе, вийшла до їдальні.

— Ти чого так довго спиш? — накинувся на неї син. — Тобі ж не треба вже рости!

— Не треба, Славчику, — сказала тихо Варя і сіла до столу, поруч із ним.

За хвилину до їдальні увійшов і Сергій. Він привітався з Варьою, погладив синову кучеряву голову і сів до столу.

Варя подивилася на нього дуже пильно і, коли помітила, що Сергій зрозумів її погляд, — нахилилася до сина.

— Не пустуй, Славчику, бо мамі сьогодні дуже погано.

— Не ходи по снігу, — одповів їй син, — а то ти вчора пішла кудись, а Парася не вміє мене приспати.

— А ти б попросив татуса, — ехидно кинула Варя.

— Він теж пішов, — байдуже одповів хлопчик.

Сергій зрозумів її натяк, гуркнув стільцем і підкреслено, демонстративно простяг руку за шклянкою.

— Налий, Парасю, чаю, — кинула на тій же ноті Варя.

— Я й сам умію, — одказав Сергій, не глядячи на неї.

В тоні його Варя відчула і образу, і біль. Раніше Сергій

ніколи не встигав зробити цього сам, звук до Вариної уваги і тепер нервував. Це добре розуміла Варя й раділа, що хоч цим могла дошкулити.

— Куди ти вчора ходила? — запитав Сергій, звертаючи своє запитання до Варі. — Вона глянула на нього недобрими очима і, поклавши хліб, що тримала в руці, перепитала:

— А хіба тобі неоднаково? Я ж не питаю, куди ти ходиш.

— Питай, — буркнув Сергій і різко поколотив ложечкою чай.

Вода закрутилася чорторием, — закружляла в шкляночці шматочки чаю. Сергій дуже пильно стежив, як вони літали по водяному колі і чекав, що скаже Варя. З її настрою він безпомилково зробив той висновок, що Варя читала щоденник.

— Боюся, що ти, оберігаючи мій спокій, про що ти завжди говориш, не скажеш мені, а те, що я чула, хвилює мене.

— Що саме? — невдоволено протяг Сергій.

— Учора мені сказали, що на тебе дуже вплинула Литчина заява.

— Вона ось у мене, — показав Голубенко на теку. Він помовчав, допив чай, запалив цигарку і аж тоді закінчив.

— Справа ходить не про куркуля Онохрія Литку, а про те, що Григорій Химочка, а тепер ще й Логвин, поставили собі за мету знищити сразкове культурне господарство.

— Як то? — недовіжливо перепитала Варя. — Сергій неприємно сприймав її упередження, але, бажаючи довести свою правоту, продовжив:

— Вони забрали у нього сортову пшеницю й одвезли до зсипища. Племінну кобилу віддали у колектив на розбазарювання, корову і кілька породистих молодиків — на м'ясозаготівлю.

— А ти й повірив йому?

— Ці факти підтверджують спеціалісти із землеуправління. Відповідальні робітники, — трохи ображено заявив Сергій, Варя мовчала.

Сергій узяв теку, попрощався із сином і вийшов.

Багвою, що дужий вітер, ходила тривога. Із кутка на куток перекидалася, розносилася багівчанами в кожний закуток, у кожну хату, збільшувалася то зменшувалася, захоплювала все село, витягалася аж до інших сіл, народжувала всюди гурти людей, викидала їх на вулиці або заганяла в темні нори куркульських будівель.

Вона загострила всіх увагу на одному: хто націлявся забити Логвина? Ламала неворотку думку селянина, лякала невідомим, породжувала одчай у тих, хто «промазав», гартувала сільську бідноту.

Дошкульно відчувши на прикладі з Логвином справжні наміри глитаїв, незаможники захвилювалися, одразу створили міцне коло пильности та твердості і поклялися не випустить ворога.

Перше зібрання, що відбулось одразу ж після куркульської спроби забити Логвина, було коротке, а вирішення надзвичайно просте:

— На куркульську спробу забити представника пролетарського міста товариша Логвина ми відповідаємо твердим наміром організувати замість однієї артілі — три. Прийняту постанову про оголошення Багви за село суцільної колективізації твердо обіцяємо виконати. Багвянські незаможники вимагають виселити всіх куркулів за межі України. Просимо робітників заводу «Серпа та Молота» узяти над нашим селом шефство, а за делегата посилаємо товариша Миколу Чубука.

Голосування було одностайне, а резолюцію кожний запам'ятав краще, ніж своє ім'я.

Невдоволених на зборах не було. Щоправда, з цієї резолюції не був захоплений партизанський ватажок Микола Чубук, але він сказав про це на зборах одверто і чесно.

— Я требую, — заявив, хвилюючись, Чубук, — примінить до куркулів максимум! Доки вони, гади, будуть нас обдурювать та баламутить малосвідомих, котрі середняки! Раз вони наших б'ють, так не треба ніякої акуратности до них примінять! Бить їх, гадів, і прошу дозволу, товариші, зібрать моїх хлопців: — звернувся він до Логвина та Григорія Химочки.

Але Григорій Федорович підвівся з місця і категорично запротестував. Це роздратувало Чубука вкрай і призвело, проти його щирого бажання та любови до Химочки, до крайніх думок.

— Та я, коли хочете, — підвів кулаки Чубук, — не дуже вірю й вам! — Але, зрозумівши, що він сказав не те, Микола опустил важкі кулаки, притишив голос і, посміхаючись, щиро додав:

— Вирвалося, товаришочки. Простіть! Коли ж досада така! Ну, виселять їх, а вони й житимуть, — пояснив він. — А їх не виселять, а треба примінить повну диктатуру! Інакше гади стрілятимуть наших, а ми резолюції. — Він махнув невдоволено рукою і сів.

Після Чубука взяв слово Петро Нездійминого. Постріл у вікно схвилював його чи не найсильніше, наповнив його голос непохитною вірою, загартував його, завжди трохи м'якого, ненавистю до глитаїв і організував Петрові думки в коротку формулу.

— Доки на селі буде Литка з його бандою! Доки у Багві будуть жити Чмілі, Качани, Бондаренки, Левко Тритуз, Харло Бочка та інші вороги трудового народу, доти, братчики, нічого не вийде ні з колективізації, та й навіть із соціалізму.

Нездійминого передихнув, прокашлявся і закінчив:

— Бо куркуль шукає куркуля, із села їде у город, знаходить там собі підходящого непмана, орудує проти нас, а товариш Сталін сказав правду. Кажеться, це він сказав, — ніби перепитав Нездійминого, — що куркульські гнізда треба розкидати і нічого з ними розводить культури. Зробимо свою культуру, колективну! Я, конешно, не согласен з оратором, товаришем Чубуком Миколою Гордійовичем. Ну, оп'ять же наче трошки з ним і согласен. Що бить їх треба немилосердно — це факт, товариші!

— Ясно, бить, — кинув від задоволення Микола Чубук. — Не інаше, бо нас будуть бить, — нетерпілося Чубукові.

Петро Нездійминого лишив ораторське місце й підсів до Чубука. Його заступив Данило Крепак. Він, не хапаючись, виїшов із гурту, спокійно озирнув товариство, застібнув кожушинку, зняв шапку і, поклавши її край столу, поважно прокашлявся.

Збори мовчазно чекали.

Данило Крепак зрушив угору товсту праву брову, вже трохи прибиту сивим попелом немолодих літ, і вільно закинув за спину ліву руку.

Всі стихли як за наказом, — Данило Крепак мав почати промову.

— Товариш Нездійминого говорив правильно, — почав з резолюції філософа Данило. Він ще оглянув товариство, подумав трохи, наче зважуючи, годиться тут про такі речі говорити, чи ні.

— Я теж трошечки, якби сказати, не згоджуюся із нашим червоним партизаном, але історія, братці, нас учить. Да, — протяг він і зупинився. — Читав я, товариство, дві книжечки.

— Почав уже, — кинув через голови Іван Гнида.

Данило примружив одно око, зачекав, чи не скаже ще чогось Гнида, і коли побачив, що той боязко знітився за чужими спинами, продовжував:

— Одну про Велику революцію у французів, а другу про Паризьку Комуну.

— А про Гришку Распутіна? — засміявся Гнида і збив Данила з голосу.

Промовець змовк, видно було, що йому нестерпно кортіло придавити Гниду «пролетарським нігтем», але він утримувався, намагаючись зберегти поважність і спокій, як і годилося для людини, яка обізнана на таких важливих фактах.

— Я прошу не перебаранчат мені, — звернувся Данило *не до Івана Гниди, а до голови зборів.

Гнида зрозумів, що йому треба змовкнути, і присів за товстим шаром неможливіків. Данила він боявся, як кішка гарячого, але утриматися від реплік Гнида не міг, — такої вже він був удачі. Про це знали всі і не дуже потурали на те, що говорив Іван Гнида.

— Значить, обидві книжки про революцію, — Данило знову зупинився і глянув, чи не підвів голови Іван Гнида.

— Так із тих книжок мораль для нас така: раз упіймав ворога, котрий проти революції, так його нада порішить, — наголосив Крепак останнє слово. — І товариш Ленін так писав. От у мене і записочка про це є.

Данило змовк. Зашилишивши руку в кишеню драненької свитки, він настирливо шукав ту «записочку».

Авдиторія уважно чекала. Данило користався у незаможників з бездоганного авторитету, і, цю коротку затримку вони охоче прощали йому.

— Ні, немає, — з жалем повідомив промовець своїх слухачів. — Забув у старій піддъовці, — пояснив він.

З-за незаможницького гурту вилізли рудяві вуса Івана Гниди.

— Мабуть, скупив ти Леніна, — крикнув він сміливо.

— Гнидо, одійди від мене! Одійди од гріха, — застеріг його Данило.

Іван Сирович слухняно сховався.

— Ну, та не важно. Я і так пам'ятаю. Книжка ця зветься «Революція і держава», написана товаришем Леніном тоді, як він ховався від Керенського, у куріні, видавництво — Держвидав України, тільки сторінки не пам'ятаю, — заявив дуже серйозно промовець.

— Кажі вже, Данило, бо й сидіти набридло! — заявив Остап Суха-Груша, що жив у невеликій згоді з книжками та наукою. Його підтримало кілька несміливих голосів.

Гнида скористався з невеличкої опозиції і на цей раз висунувся аж до рамен.

— Морочить голови! — зневажливо заявив він. — Ти б раніше жінці проказав, а тоді б уже і нам розказував.

Данило спалахнув, тупнув ногою і, високо підбивши стареньку плетену шапочку, майже крикнув:

— Чого ти бовтаєш отут, куркульське охвістя! Товариш голова виведіть його, бо піду і сам випхну.

— Товаришу Гнидо, до порядку! — заявив рішуче Григорій Федерович. — А ви, товаришу Крепак, закінчайте. Сьогодні у нас ще багато справ, — пояснив він.

— Да, так товариш Ленін пише там, що французи за ті революції зробили аж дві помилки. Раз — їх побили куркулі... Це було дуже давно. — Данило замовк і трудно думав, вираховуючи як давно це було. — Це було сто сорок років тому, коли на якобінців напала Вандея. А друга ошибка була з Паризькою Комуною. Комунари не доглянули і випустили з рук Тієра. Тієр, втік у Версаль. Город такий, біля Парижу, — пояснив Данило. — Він зібрав там військо, об'єднався з ворогами народу і знищив

комуну. Це була помилка, бо їм треба було його зразу ж бити, не випускати із своїх рук, як наші більшовики зробили із Миколою Другим, а вони далишибовчку. Через те і Комуна загинула, — ствердив авторитетно Данило Крепак.

Григорій Федорович одірвав голову від Логвинового рамена, глянувши до промовця і зразу ж вирішив, що той закінчив. Але йому тільки так здалося, бо коли Химочка запропонував слово наступному промовцеві, Данило Крепак повагом обернувся і застерезливо підвів руку.

— Я висновочок зроблю, — спокійно заявив промовець.

Григорій Химочка не перебивав його, кивнувши на знак своєї згоди головою і знову нахилився до Логвина.

— Так до чого оце я говорив? — запитав Данило неможливі. — До того, братці, що я, конешно, не зосім згодний із нашим червоним партизаном Миколою Гордійовичем, але він сказав сильно правильно. Ворога не можна пускати не те що до нашого гурту, а й просто на волю! Я їм нічуть не довіряю, то думаю, що і ви так само. Його треба порішити.

Неможливість гурт загав ухально голосами, закивав головами і висловив промовцеві однодушне почуття повної солідарності.

Григорій Федорович звівся з-за столу, і всі тоді стихли, ніби почули суворий непримиренний наказ. Химочка перевірів на око, хто був присутній, і, коли побачив, що всі промовці вже висловилися, вирішив викликати на активність неможливістьку молодь. Вона бо купчилася в одному кутку і мовчала, наче справи з колективізацією її зовсім не обходили.

— Може, товариш Ярема хоче висловитися? — запитав Григорій Федорович, звертаючись до гурту.

— А мені що? Я можу, — обізвався колишній Литчин наймит. — Тільки ви, товариство, не смійтеся з моєї програми, — застерігав Ярема, наближаючись до столу.

— Хто ж буде сміятися з тебе? — запитав Логвин.

— Тут є такі, товаришу Логвине, а позаду ще й Іван Силівич стоїть, — пояснив Ярема і поштиво знав шапку. Вигляд у нього був схвилюваний, очі горіли і надмірно червоніли вуха.

Ярема узяв в обидві руки шапку, спустив їх просто наперед себе і тихо, немов він говорив на зборах уперше, почав викладати свою програму.

— Поперше, товариші неможливі, мені страшно набридло служити у нашого ворога Онохрія Литки. Я покинув його, а тепер не знаю, до чого мені руки свої прикласти. Через це я требую, щоб у нас негайно був справжній колектив або й комуна. Союз не випускає мене у друге село — активіст, каже, а ви спите з артілю. Так що годі спати, товариші! Друге, — ви, товариші, дуже

потураєте Литці, а він скрізь бреше. Я ж знаю, що рябу телицю племінну він продав спекулянтові, а чутки розпустив, що її на м'ясозаготівлю забрали. Зерно, котре сортове, на млин одвіз аж у другий округ і на борошно, звісно, змолів, а господарству нашому віддав яке значить гірше, не сортове, послід! Ще жеребець у нього є племінний. Так ви знаєте, що Литка з ним виробляє? Він до кобил пускає свого сліпого, як хто приводить, значить, а племінного тільки з Тритузовою кобилою спускав. Каже, нехай їм миші лупляться, а нам лошата.

Гурт незаможників захвилювався. Гойднувся з боку на бік і голосно віддав одностайним реготом.

— А третє, — вів на одній ноті Ярема. — Нічого немає третього, бо вони, бачте, як сміються, — поскаржився промовець на аудиторію. — А того й не поминають, що нашій пролетарській владі і в особенності товаришу Будьонному потрібні настоящі лошаки, а не миші від Литчиного сліпого жеребця, — захвилювався ще дужче Ярема. — Нада його знищить, як клясу, і заснувать у нас настоящий пролетарський комсомол, — додав уже находу Ярема, оглядаючись на Логвина.

По цьому коротко говорив Григорій Химочка. Він з'ясував ще раз, які завдання стояли перед незаможниками та бідняцькою молоддю, докладніше повторив про обов'язки кожного куткового організатора і на цьому закрав збори.

— Тепер до роботи! Але працювати треба так, щоб з нас не сміялися діти, бо піонери наші не дають маху.

— Отож, — відповів йому докірливо Ярема. — Піонери є, а комсомолу немає. Це ж просто беззаконіє і скандал для нас.

— Буде, — сказав твердо Логвин, обережно притримуючи під'язану на поворозку руку. — Покажіть хлопці, як ви умієте боротися з куркулями, а потім і комсомол організуємо.

— Ми покажемо! Хіба це нам первина! А хліб хто зібрав, як не ми? — вимовив задиркувато таранкуватий і курносий хлопак. — Раз ви з нами, товаришу Логвине, так нам соромно підкачать, — пояснив він щиро і зупинився біля Логвина. Постать його виявляла повне довір'я до Логвинової обіцянки, а великі сірі очі і повне задоволене обличчя горіли молодим захватним завзяттям.

— Конешно, покажемо, — підтвердив і Ярема. — Та завтра буде половина Багви в колективах.

— То багато! Краще менше, але твердих, — застеріг їх Логвин і попрощався, бо на нього чекав уже Григорій Федорович.

Григорій Епик.

Каер.

Ліхтар гойдається,
І тьма вдирається
У тиху вулицю
За Соробкооп.
Ліхтар подивиться,
Ліхтар прищулиться,
Рукою схопиться
За стовп.

Кордон перейдено,
перепони взято

І ось він
стоїть —
каер.

З фалшивим паспортом
і в серці з ʼб (ем),

На мапі
розгорнутій
С. Р. С. Р.

Ухватки шоферські,
офіцерська виправка,

Вусики підголено
круто, як судьбу,

Встає він із ночі
прикрої, мов кіптява,

Сам на сам
виходить
стрінути добу.

Вулиці та вулиці,
колії та колії,

Крутиться
з ліхтариками
карусель...

Скачуть,
просто в око,
левики та коники, —

І каер
крізь пам'ять
голову несе.

Ось він стоїть,
пісеньку насвистує,
— Біла акація,
що ти одцвіла?...

Ах, засичала
кривавим листям
І простягнула
маточок жала.

Гей, ти, ненависна,
а в саду веселому
Солов'ї свистіли,
серце цвіло...

Крутиться,
крутиться
світ каруселею,

Гроно акації
зламане стебло.

Чорне море,
проклята купіль,
Мамочка Одеса,
архангелів Крим:

Хто ж приголубить
тепер
чи купить

Серце двоголове —
злови пухир.

Десять років
десять ресторанів

Тикали виделками,
ложками їли,

Десять років
джазбандом тарабанили

Веселі негри,
 чорніші за могилу.
 Десять років
 з прапором миру —
 З льокайською серветкою
 стояв каер.
 Меню:
 держава,
 монарх
 і віра
 За рецептом кухаря,
 що помер.
 ...І темрява ворухиться
 конусами, ромбами...
 На перехрестях,
 в корпусах,
 під вікном
 Каер підводиться
 з заздрістю й бомбою
 Над чужим теплом.
 Гуляють рублики.
 Купляють бублики.
 Каер хитається,
 Каер гойдається,
 І посміхається
 Кругом.
 Ах!
 Тільки вусики
 Під козирком.
 Вусики,
 вусики
 Зведеним курком.

2.

На шпальтах газет,
 на сухому сніжку
 Легає
 історії
 свіжий шов.
 Папір тонкий,
 тканину тонку
 Тисне
 колонок
 ударний ков.
 На папері тонкім,
 на тканині цій

Розгорнуте серце,
 відкрито, як єсть,
 І терпне воно
 в прокурорській руці,
 Стенаючи
 аркуш
 весь.
 І терпне воно —
 серце каерове,
 Спинивши
 кривавий дих.
 Складене в грайки,
 покраєне перами,
 Затиснуто
 в пальцях
 міцних.
 Терпне
 перед
 стіною очей,
 На нього
 глядить
 переможний кляс.
 І магній епохи
 його пече,
 Спахнувши у профіль
 й осявши анфас.
 Рясніє на нім
 задушливий піт —
 До сльози сльоза
 каїнових покут.
 Крови нема
 і в іржавій ропі
 Б'ється воно
 і хрипить,
 і хрипить.
 Повість
 своїх
 мертвих літ,
 Долю
 свою
 мнучи глевку.
 — З погорілих дворів,
 з могильних горбів
 Жадоба мерця
 моя
 встає.

Недобита плоть
 ситих батьків.
 Я хотіло взяти
 не по праву своє.
 Я хотіло взяти
 тепло й час,
 Всіх молодих
 молоду хіть,
 Нагло змінить
 Республік гало,
 Що скеровано їм
 Союзу бугцприт.
 Поставить себе,
 себе,
 себе!
 Всупереч
 всій
 добі.
 Трьохкольорове,
 од куль рябе,
 Зметнуть
 знамено
 на її горбі.
 Я хотіло вернуть
 заповіти старі,
 Я хотіло вернуть
 стару любов
 Ціною дання
 світових лихварів,
 Ціною
 повішених
 на ліхтарі,
 Ціною
 погашеної
 зорі
 Хотіло
 себе
 воскресити знов,
 Я готувало
 останній аврал
 Заздрости
 і злоби.
 Тіні своєї
 врізало трал
 В хвилястий
 Життя й Революція — 5.

ватман
 доби.
 Склеротичного м'яса
 прожухлий шмат,
 Як та голова,
 що й відтята кричить,
 Б'ючися,
 я чуло
 і вдень, і вночі
 Долі своєї
 страшний перекач,
 А все ж
 до часу
 добирало ключі.
 Так ось
 я тепер
 перед судом
 Всенародно
 покуту
 держу.
 Бачите
 злами
 моїх судом,
 Ран
 голубу
 іржу.
 Бачите,
 я—
 на поталу вам
 Віддаюся,
 покірне для всіх.
 Так бийте ж мене,
 жбурляйте на злам,
 Відверте впаду
 перед тисяччю лямп.
 Як шпаду,
 зламавши
 гріх.
 Останній жебрак
 у краю країв,
 Голе
 б'юсь
 на снігу.
 Чи прощення дайте,
 чи кулі розрив,

Чи вигнання
 в північну югу.
 Я все віддам,
 я приймаю все
 За злочин
 свій родовий.
 Хай вітер
 до світу
 мій прах рознесе
 У рови й пустирі,
 в пустирі й рови.
 Та стискається
 все міцніш,
 міцніш
 Прокурорська тверда рука,
 І проступає
 крізь серце
 дріж,
 Мов лихоманка
 дріж їдка.
 Це проступає
 простиме й непростене,
 Затеplений дзвін
 розбитих дзвіниць,
 Це пам'ять безсмертна
 мощами мостить
 Розплаті кубельце
 припавши ниць.
 Це проступає,
 б'ється й колотиться
 Живчик брехні,
 підступу
 й зрад.
 Б'ється все дужче,
 все дужче
 і от уже —
 Йому не пірнути
 у м'ясо назад.
 Ось його стиснуть,
 от його взято —
 І серце шулиться,
 стихає враз,
 І вже щиросердя
 не факт, а
 Найбільша поразка

 змійний плаз.
 І вже щиросердя
 з прихованим грошиком
 Про чорний день —
 про кращий день,
 Торбою стертих грошів
 не пошенки,
 На повний голос
 трощиться вщент
 Останньої
 спазми
 розчерком.
 І серце лежить
 обважніле, тихе.
 Звільнене
 від покут;
 Перед світом лежить,
 як солодке лихо,
 Як отрута отрут.
 Так будь прокляте, серце,
 ти, що пішло
 Проти слави
 і чести й героїства труда,
 Будь прокляте, ти,
 що трудом не жило,
 Відпадок епохи,
 принишкла біда.
 Ти м'ясо гарматне
 всесвітніх бірж,
 І там, де у зріст
 людина встає,
 Ти падлом
 при битій дорозі
 лежиш.
 Продавши
 биття
 своє.
 На шпальтах газет,
 на сухому сніжку
 Лягає
 історії
 свіжий шов.
 Папір тонкий,
 тканину тонку

Тисне

колонок

ударний ков.

Судді виходять,

літає сніг,

В Колонній залі

лягає смерк,

— Над парашетом днів своїх

Без серця

встає

каер.

3.

Наливалися зорею

Всі калюжі по дворах.

Щогли радіо і реї

Несли вітер у хмарках.

Крапотіли ринви,

падав

Жемчуг

зрошений

тяжкий...

І пливли

домів фасади,

І брели

дерев рядки.

Про каера повість кінчено,

Що ж казати наразі:

— Не в терновім вийде вінчику,

Пилом ляже в пилюзі.

Та підтята по інерції

Ще стискається рука,

І за серце ще на герці є

Генерали і війська.

Є ще дія й по закінченні,

Епілог ще у борні.

Лавр і терен не на вінчиках,

В гушчині цвітуть буйні.

Крапотіло...

Водоспадом

Жемчуг

сипався

тяжкий...

І росли доби фасади,

Як один фасад гінкий.

З бюрка

в світ

рядками гострими

Пернатий рапорт

летів і сох...

— Каера

з кону без пострілу

Списано.

(Підписи двох).

Нач. Х.

Секретар Z.

Крапотіло із стріх,

На дірявий глясет,

Крапотіло зі стріх

На імперський глясет,

На імперський глясет —

На блоківський сніг.

Марко Вороний.

Жолобок.

Шумлять голі віти пірамідальних тополів. Кружляють над ними ворони, чорним крилом розсікаючи повітря, збираються у зграю і кричать над оголеними гніздами оголених дерев настирливо, дружно й довго.

І коли земля, обертаючись навколо сонця, змінювала день на ніч — полетіла велика зграя в далеку путь, що лягла через річки, озера й моря, полетіла в теплі краї Малої Азії, Африки й Індії.

Не кричатимуть більше ворони. Не кружлятимуть птахи над голими гніздами. Недарма так довго швець Макар Кучеев, стоячи біля дверей землянки, дивився, як на обрії зникали чорні дуги пташиних крил.

Скоро холод застудить землю, залле її дощами частими й не висушить води тієї сонцю, бо соняшні дні бувають рідко, і дні ті короткі й не теплі.

Полетіли ворони в теплі краї, сховалася за полями пташина зграя, а Макар Кучеев чомусь не відводить очей від дороги, що лягла кінцем своїм до обрії.

Порожня дорога...

Чорна дорога...

Заходить Макар у землянку, бере відро, йде до залізного жолобка набрати холодної й чистої води. Невідомо, хто й коли зробив дерев'яного зруба, посадив очрні тополі, і багато років пройшло, а джерельна вода однаково б'є з глибин землі, і в літню спеку добре цієї води напитися.

Дерев'яний зруб покритися зеленою цвільлю, потрухнявів, розсипався. Хтось поклав тоді біля джерел залізного жолоба, і цю місцевість околиці селяни називали Жолобком.

Набрав Макар Кучеев води, поніс до землянки, поставив на вогонь.

Атмосферне тиснення було більше, ніж тиснення диму, і тому він не вилітав крізь димар, а густо слався по землянці, викликаючи з очей Макарових сльозу.

Відчинив двері, протирав руками очі, що в них зайшов в'їдливий дим, і знову дивився на дорогу.

В лощовину їхали підводи.

Макар прижмурював повіки, розглядав коней і людей, але впізнати не міг. Поверталися з базару хуторяни.

На передніх возах по кілька чоловік і по тому, як розмахують вони руками й співають пісні — видно, що люди не тверезі. За передніми підводами — порожняки.

Зупинився біля землянки Архип Квітка, встав з воза і, плутаючись ногами, підійшов до Макара.

— А винеси мені відерце, я коня напою.

— Зайняте моє відро — чай грию.

Архип Квітка йде сам у землянку, виносить відро, що парує гарячою водою, і, хитаючись у стані, запитує своїх вуличан:

— Обкупати його, га? Окропом... шевця оцього, — манаха!.. — і засміявся Архип. Удалим здалось йому це слово, і засміялися всі, підтримуючи цим найзаможнішого з хазяїв на хуторі.

— І дійсно, манах... як у келії — в землянці оцій...

— Я, Макаре, знаю кого чаєм угощати збираємося, — підступаючи ближче, обірвав Квітка сміх, — обігнали ми їх нашими кіньми. З плугами їдуть до Жолобків слобідські шевці, теслярі, ковалі. На землю йдуть. Земля, вона кріпких людей любить. Коло землі вміло треба ходити... любити чорнозем оцей, а ти хіба любиш? Тебе, питаю, Макаре, — любиш ти землю?

Макар дивився на п'яні обличчя, на порожні вози, де цокотіли пляшки від горілки, і тільки слідкував за рухами Архипа Квітки, що грався відром з гарячою водою.

Дужка пекла йому руку, але він на це не вважав. Високий син його Іван чомусь сміявся й просив:

— Хлюпни на нього, тату, а то він може не вмивався.

— Ти, Макаре, прийдеш до мене завтра. Там робота є: нові передки до чобіт поставити треба й жінчині черевики полатаєш.

— Архипе Петровичу, за попередню роботу ще не заплатив. Не вірю твоєму слову, не прийду.

Не треба було б Макарові говорити таких слів людині не тверезій. Образив Макар хазяїна. Налилися в нього п'яні очі люттю. Ступив ближче він з відром гарячої води до шевця слобідського, сміючись п'яним сміхом, говорив:

— Кротом живеш, Макаре. У нору заліз і звідти бачиш усе, що робиться у нас на хуторі. Гадаєш, не знаємо, хто землю під Жолобки забрати хоче — знаємо! Недарма присався до нашого хутора на підробітки, а тепер сам хазяїном хочеш стати. Голоту слобідську посадити на Жолобках... Не посадиш, Макаре... Не дамо вам цієї землі.

З останнього воза підійшов середняк Давид Журавель. На нього ніхто не вважав, навіть не помітили, а Давид слухав і слідкував за Макаром і Архипом Квіткою.

— Тату, так і вода прохолоне, — нагадав син Іван.

— Ти, Архипе Петровичу, відповідати будеш, чуєш?—подавсь Макар трохи назад.

П'яні очі Квітки немов запитували всіх: облити? — і підтримкою жорстокій і безглуздій вихватці був сміх п'яних хуторян.

— У крота—кажуть—очей нема, а Макар бачить... Зробив йому, Петровичу, щоб він не бачив, що робиться у нас на хуторі,—порадив низенький Клим Томилка, сякаючи червоного носа.

— Я хочу поговорити з Макаром. Швець він хороший. Чи пошиє, чи полатає що—довго зносу немає, а в мене робота є. Черевики полагодити й передки нові поставити, а за попередню роботу я йому заплачу...

Непомітно збоку взявся за днище Давид Журавель, перехилив відро з окропом і спокійно сказав:

— Гарячою водою коня поїти не будеш, а мій кінь до води тягнеться, дай відерце.

Це було несподівано для Архипа Квітки.

Не випускаючи дужки, порожнім відром він ударив по голові Давида.

— Ах, ти ж сволота! Підліз, що й не помітив.

Давид Журавель, взявшись рукою за голову, тихо мовив:

— За що ти мене, Петровичу, вдарив?

— Щастя твоє,—не відповідаючи Журавлеві, нахвалявся Квітка,—покупав би я тебе сьогодні.

— За що ти мене вдарив?—удруге запитав Давид.

— Не тривож себе, Петровичу,—сказав Щиголь,—їдьмо до мене. Всіх до себе закликаю. У льоху моєму три сулії стоять—вистачить на всіх. Їдемо!

П'яні хуторяни пішли до коней, сідали на вози по чотири, по п'ять чоловіка, гнали коней.

Задні підводи їхали порожняком.

Макар Кучеев разом з Давидом дивилися їм услід. Макар сказав:

— Коли б не ти, ошпарив би мене Архип.

Давид Журавель брався за голову.

— Не помалу й мене він шорохнув, та я йому цього не забуду. Так ти, Макаре, дай мені відерце, я коня напою.

Пішли обое до жолобка, де холодну воду вгору гнали глибокі джерела.

— Я, Макаре, теж хотів би з вами разом... коли не відмовите. Землі в мене мало, конячка одна—важко, а тут якось у гурті. Поговори з вашими, а я теж виїду орати на зяб.

— Зараз нічого не скажу, запитаю їх. Нова справа—в гурті треба порадитись. Сам знаєш, у кожного з нас землі—смужечка... Майстерством тільки й підтримуємо себе, бо з землі не проживеш. А тут он її скільки—і земля хороша, плідюча.

Поїхав Давид Журавель лощовиною, а Макар Кучеев набрав знову відро води й поніс його до землянки ставити на вогонь.

Шуміли вночі голим гіллям високі дерева. У невеликій землянці сиділо сім чоловіка і падала від кожного на глеясту холодну стіну довга тінь від гасової лампочки.

Макар Кучеев наливав у залізні кухлі гарячої води, запитував тесляра Горбачова:

— Ти що ж, Антоне, без цукру?.. На ось грудочку.

— У мене ще є.

Антон Горбачов по крихітці, як і всі, відкушує зубами цукор і п'є гарячу воду в «прикуску».

— Так він тебе — кажеш — хотів окропом ошпарити... Ну, життя тут буде у нас, — зідхнув худий, з впалими грудьми й жовтим обличчям, швець Мосійчук.

— А ти вже оце й злякався. Ти, Андрюшо, не бійся. Голими руками нас не візьмеш. От бач, який ти жовтий та худий... роботою себе загнав, а працюватимеш на свіжому повітрі — поздоровішаєш, — говорив столяр Мигаль голосно, допиваючи чай. — Ну, Макаре Івановичу, налий іще мені, — і простягнув довгу руку в мозолях до відра.

Мовчки пив гарячу воду Коваль Діденко. На його високому чолі виступив росаю піт, а на вусах залишалися з кухля чисті крапельки. Він не звик пити чай без блюдечка, і гаряча вода пекла йому язик.

Непомітно слідкує за батьком син Василь і стає йому смішно з нього.

— Чого ж ви, тату, блюдця не попросите?

— А хіба є блюдце?

— Є, — витяг Макар з шухляди порцелянове в квіточках і дав Діденкові. — Я звик без блюдця, а ти мовчиш.

— Оце завтра почнемо орати на зяб, то сварка буде, — сказав Горбачов, утираючи вуса.

— Авжеж буде. Та хай тільки сунеться хто... Мої кулаки надовго слід залишають, — згортав пальці столяр Мигаль у суглобах. — Хай попробує.

— Питав мене Архип Квітка, чи люблю я землю. Сміявся, що майстерівщина на землю йде працювати. Земля, каже, — кріпких людей любить. От гола вона земля на Жолобках, а ми прийшли — і вкриємо її будівлями й садами.

— Я привіз п'ятдесят штук. Завтра хлопці будуть орати землю, а ми з тобою, Макаре, будемо садити на майбутній колгоспівській садибі молоді яблуні, вишні, грушки. Виберемо місце таке, де б росла садовина добре й швидко.

— Я виберу... Я знаю землю на Жолобках. Недарма мене кротом назвав Квітка. А ми й до нього колись підриємось... Що там у тебе — чаю нема? Наливай! Вода в джерелі хороша й недалеко. Будете пити, то я ще збігаю? — запитував Макар Іванович товаришів.

— Давид Журавель, тутешній селянин, проситься до нас. Чесний, робити вміє. З конем іде... прийняти б...

— А ти його добре знаєш? — запитав коваль Діденко й поставив блюдечко на стіл.

— Кілька разів у хаті був. Син у нього підліток, дочка дівка й дружина — робітники будуть.

— Так що ж, приймемо для початку, га?

— Вийде орати на зяб?

— Казав, що вийде.

— Приймемо. Треба також негайно зв'язатися з біднотою на хуторі, повести відповідну агітацію, щоб підтримка була. Як тут у них голова сільради, наш?

— Біднота хуторська хвалить його.

Коло куріня на полі розпряжено коней. Хрумкають вони сіно й, насторожуючи вуха, часто підіймають голови, розумними очима оглядають порожні, незнайомі поля, що їх повила темрявою осіння ніч. Хрумкають коні сіно.

Світанок був холодний, окутаний туманом. На голу землю, що два роки гуляла під толокою, вийшли швеці, теслярі, ковалі. Першу борозну гнідим конем положив син коваля Василь. За ним ішов Антін Горбачов, третім — Мосійчук, і так один за одним. Сім борозен чорних і м'яких лягли довгими смужками на жовтуватій від трав та бур'янів толоці.

Коваль Діденко разом з Макаром садили на майбутній колгоспівській садибі молоді яблуні й грушки.

Чорні борозни одна за одною лягали на землі й чорна смуга потроху ширшала. Слідкували за роботою колгоспників швець Кучеев з ковалем Діденком.

Холодною водою з джерела поливали молоді щепи, відміряли землю для городів і пильно стежили за підводами й людьми, що виїжджали з хутора.

Іхали підводи, як і завжди, широкою дорогою, що вела повз Жолобки до інших сіл та хуторів. Іхали, як ідуть щодня, але сьогодні зупиняються коні біля Жолобків на кілька хвилин, вражені люди слідкують за роботою слобідських майстрів, а потім завертають вози, гонять коней назад, до хутора...

Ранок соняшний і не по-осінньому теплий. Передсвітанкові тумани лягли на землю холодною росою, і соняшний промінь висуну-

шував ту росу; соняшний промінь розвіював тумани і повітря стало чистим та прозорим.

З хутора довго ніхто не виїздив.

— Чи довго мовчатимуть на хуторі? — запитав коваль.

— Готуються.

На дорозі з'явилась підвода. Видно, що чоловік їде до Жолобків. Пильно швець з ковалем слідкують за його рухами, не розуміють, чого мчить галопом кінь, куди поспішає людина, що так нещадно б'є тварину батогом.

Впізнав Макар Давида Журавля ще здалеку, а той, блідий і схвильований, зскочивши з воза біля землянки й показуючи на чорні борозни піднятої землі, говорить:

— Хай покинуть, бо зараз вони надійдуть... Увесь хутір знає, що почали орати землю на Жолобках. Збираються сюди й Архип Квітка з синами, Клим Томилка й брати Щиглі. Всі вони зараз прийдуть і будуть бити. Я ледве вирвався до Жолобків, щоб повідомити...

Коваль Діденко дивився на схвильованого Давида, на його спітнілого коня й, звертаючись до Макара, запитав:

— Це за нього ти говорив учора?

Кучеев мовчки хитнув головою.

— Не візьмемо. Ти дивись, як він перелякався глитаїв, а ще жисть нову строїти прийшов. Ходімо, Макаре Івановичу, досаджувати грушки.

Пішов коваль. Дивився йому в спину зніяковілий Давид Журавель, дивився в очі Макарові й бачив у них холодну байдужість і презирство.

— А я за тебе просив їх і вони погодились. А тепер от не знаю, як буде, — тихо сказав Макар Кучеев і пішов за ковалем.

Давид Журавель кілька секунд стояв розгублений, потім сів на воза, погнав коня.

Восьма борозна лягала поруч сьомої й кінець її, звужуючись, зливався в довгих гонах. Діденко дивився, як слідом за плугом ішов Давид, орючи на зяб, і сказав:

— Працювати буде з нами.

Довго не видно було навколо жадної підводи.

— Недарма така тиша на хуторі, — промовив Макар і пильніше подивився на дорогу.

Дорога була чорна.

Дорога була порожня.

Останню грушку сажав коваль Діденко й поливав її надмірно водою з джерела, а Макар, помітивши на краю хутора натовп людей, не відривався від нього очима.

Порожнє відро поставив коваль біля посадженої щепи й надбровні дуги його зійшлися двома комами, розгладжуючи на високому лобі зморшки.

Натовп швидко наближався до Жолобків.

Зупинився на межі Давид Журавель, показував рукою на дорогу — і ставали коні. Недоораними залишали борозни й слідували всі за людською рухливою масою, що несла з собою погрози, йшла прогнати колгоспників із Жолобків.

Засучував рукави сорочки столяр Мигаль. Наливалися кров'ю його жилаві руки, і перший він, залишивши вороного коня, пішов до коваля Діденка. Слідом за ним рушили всі.

— Поб'ють вони нас за землю. Злі й жадні хазяї на хуторі, а земля на Жолобках хороша, — сказав Макар і з невеличкою павзою додав: — Коли б більше нас...

Коваль Діденко подивився на Макара. Його спокійний погляд одгони́в острах у декого з колгоспників, що, не виявляючи покищо цього ані в словах, ані в рухах, усе ж боялися розбурханого натовпу, що ніс з собою хазяйську злість, нестримну й дику.

— Злі вони — це правда, і багато їх, але з Жолобків ми не підемо.

Блідий Давид Журавель, слідкуючи за натовпом, схвильовано говорив:

— Я піду зараз до них... Я буду просити, щоб не займали, не били вас.

— Нікуди не йди, чуєш?

Худий, слабосилий Мосійчук не надіявся на свої м'язи й шукав очима чогось до рук, але навколо була гола земля, де-не-де вкрита бур'янами й полином. Мосійчук розчаровано й жалісливо говорить:

— Не подужаю я... Хуторяни, вони здорові.. Хоч би колячка яка — все не так страшно було б.

Тесляр Горбачов швидко побіг до тополів. Сильними руками відчахнув кілька гілок і приніс їх до товаришів.

— Вибирай, Андрюша, собі по силі. Оце, здається, замашна буде.

— Да, це нічого, — посміхнувся Мосійчук, не відриваючи очей від дороги.

Високий і сильний Мигаль стояв мовчки. Рукава засучені, м'язи пружні. Голова нахилена трохи наперед і з-під густих брів його гостро дивляться очі, немов вибірав собі ще здалеку когось для великих кулаків.

Не брав нічого до рук і син коваля Василь. Недарма він кілька літ бив у кузні великим молотом розпечене залізо. М'язи у Василя пружні. В м'язах велика сила — на неї покладався молодий коваль.

Стояли колгоспники мовчки, і тищу порушив знову Давид Журавель.

— З вилами йдуть, лопатами... Дивіться, скільки їх... Я знаю наших хазяїв. Заб'ють на смерть, коли будемо сперечатись. Я побіжу... Я просити буду, щоб не займали вас, — і Журавель, не слухаючи товаришів, подався назустріч хуторянському натовпові

— Ай, дурень Давид, — і куди лізе, і чого побіг.

Очі всіх колгоспників слідували за Давидом. Біг він легко й швидко, переплигуючи через невеликі канавки, що їх розмили в податливому ґрунті дощі. Поспішав Давид на дорогу, що вела до Жолобків і що нею простував натовп озвірілих і жадних людей.

Спереду йшов Архип Квітка з синами, Клим Томилка, брати Щиглі й багато інших, що їх пізнавав Макар здалеку.

Давид побіг.

За кілька кроків від натовпу він зупинився, простягнув руки, щось говорить — показуючи до землянки. І натовп зупинився теж на недовгу мить, потім підійшло кілька чоловік до Журавля, і бачили всі колгоспники, як сам Архип Квітка, широко розмахнувшись, ударив Давида й збив його з ніг. Ураз тісне коло людське зімкнулось навколо зваленого. Не шкодуючи, опускалися кріпко стиснуті кулаки й грубі чоботи на тіло Давидове. Били першого колгоспника з хутора, зганяючи на ньому першу злість.

— Заб'ють Давида, ану йдемо обороняти, — сказав Мигаль, і жили на руках у нього, здавалось, зараз лопнуть.

— Не можна. Всі залишайтеся на місці, — наказував голова колгоспу коваль Діденко, і ніхто не рушив з місця, — вони зараз надійдуть сюди.

— І чого подався! Стояв би вже тут у гурті, — сказав співчутливо Мосійчук. Його обличчя було бліде, очі широкі й розгублені від жаху. В руках мимоволі тремтіла свіжа палка.

— Ти, Андрюша, коли що — за мене ховайся. Я за двох справлюсь, — говорив тесляр Горбачов і Андрій посміхнувся, тільки посмішка вийшла якась болюча й нещира. Проте став він ближче до Горбачова, і, як ніколи, очі його дивилися напружено й лячно.

— Ідуть... вони вже сюди йдуть...

Широкою дорогою натовп пішов далі. На дорозі залишився Давид Журавель. Він лежав якийсь час непорушно, потім підвівся на ноги й доганяв натовп.

У Давида Журавля було скривавлене обличчя і кричав він знову до натовпу, що, не зважаючи на нього, йшов далі.

Давид хоче наздогнати, зупинити їх, щоб не дати на поталу сусідам-глитаям товаришів своїх. Він поспішає забігти наперед, але спотикається, падає і так залишається лежати посеред дороги.

— Побили Давида, здорово побили, — слідкуючи за Журавлем, сказав Кучеев, — бач, підвестися навіть не може.

Стояли колгоспники поблизу землянки. Паслись на толоці коні, тягаючи за собою плуги, світило парко навдивовижу осіннє сонце.

Довгими рядами посаджено молоді яблуньки й грушки на майбутній колгоспівській садибі. З великим бажанням і любов'ю садили ці молоді деревця, що за кілька років будуть давати соковиті й смачні плоди.

Кроків за двадцять від землянки зупинився натовп. Архип Квітка розглядав мовчки й гостро колгоспників, що озброєні були тільки дехто палками, але підходити ближче чомусь боялися.

Квітка звернувся до сина, щось йому сказав і дурнуватий, але здоровий Іван пішов до посадженої садовини.

Мовчки слідкували за ним обидва боки, а Іван, не поспішаючи, підійшов до першої яблуньки, легко висмикнув її з землі й переломив на коліні.

Хуторяни засміялись, а Томилка, підбадьорюючи, кричав:

— Ти, Архиповичу, веселіше смикай, очищай Жолобки.

Коваль Діденко тихо сказав синові:

— Васю, піди провчи його.

І Василь пішов сміливо на хуторянського парубка. Іван Квітка висмикнув грушку, взяв у руки ломать. Спокійно сказав йому Василь:

— Ти, парубче, певне, дурний дуже. Нащо ото садовину портиш — положи!

Іван злісно переломив грушку надвое і половину з корінням всіяним гумусовою землею, кинув на Василя й не попав. Василь підходив ближче. Він бачив перед собою дурне, вперте обличчя, густо всіяне ластовинням. Сірі нерозумні очі й обвисла губа надавали Івановому обличчю дитячої наївності й смішили Василя. Іван вперто йшов молодому ковалеві назустріч. За два кроки він зупинився і, не кліпаючи повіками, сказав:

— Ну, чого ж ти, бий!..

— Нащо мені тебе бити, дурака. Іди геть звідси, — сказав спокійно Василь.

Довгою рукою розмахнув Іван, хотів, як батько, націляючись у Василеву голову, та спритно пригнувся той, а Іван від інерції мало не впав коло яблуньки, зламавши третю щепу великим чоботом.

Досі спокійний Василь запалився враз. Влучно вдарив високого парубка по шиї, збив з ніг і не дав підвестись. Маленьку голову Іванову штовхав до землі й говорив:

— Будеш яблуньки ламати, будеш, га?

— Пусти... Пусти, тобі кажу, — пручався парубок, але вирватись не міг. Його обличчя почервоніло й забруднилось землею.

— Та-а-ату!.. — закричав Іван, і цей плаксивий крик відразу зворухнув натовп. Кілька чоловік побігло обороняти. Спереду Архип Квітка. За ним молодші сини поспішали допомогти братові.

— Василю! — закричав застережливо батько, бо син не помічав, як оббігали його глитаї, силкуючись замкнути колом. Василь випустив Івана, а той, помітивши, що біжать йому на допомогу — посміливішав. Довгими руками силкувався затримати сильнішого за нього коваля, а Василь спритно бив по руках, поки не надокучило, а потім, щоб відв'язатися від незграбних цупких рук, молодий коваль сильним ударом повалив Івана знову на землю, а сам побіг до своїх.

За ним бігли глитаї.

У спину йому попало вже кілька грудок чорнозему, що розбивався на дрібні шматки, не залишаючи болю.

Тепер уже було добре видно обличчя хуторян.

Блідий Мосійчук дивився переляканими очима, як обходили колом їх глитаї, щоб ніхто не втік, щоб зручніше бити. І страх виростав з кожним їхнім кроком. Дивився Мосійчук на обличчя Горбачова, що, здавалось, забув про свою обіцянку, і разом з усіма слідкував за натовпом, що з криками й лайкою розбивався на дві частини.

Живе коло поволі замикало колгоспників.

Втікати немає куди.

У Мосійчука випав з рук свіжий кілок. Він не міг відвести очей від Томилки, що обходив їх від дороги і, сякаючи носа, погрожував.

— Не втічете тепер, спекулянти! Тут вам і амба.

Низенький Томилка й, видно, слабосилий. Його не страшно, але невідступно за ним ідуть його дорослі мовчазливі сини, він ними орудує, до них сміється, їх натравляє вперед.

— Ти, сину, забігай зсюдова, а ти прямо на отого високого... — показував він на Мигалья.

Глитаї почали шпурляти грудки землі, відриваючи їх руками з розмитих рівчаків, і що вужчим ставало коло — нахабніше ставали хуторяни.

Архип Квітка підбадьорював:

— Прийшли на нашу землю й гадали, що сядете на ній? Найкращу землю забрали на Жолобках під колгосп, а ми щоб мовчали? Ламай їхні вози!

Тісне коло порідшало. Подались до возів, що стояли поблизу землянки. Опускалися дужі руки, розколюючи сокирами першого воза.

Не витримав Мигаль, бо перший віз був його. Побіг швидко в саму гущу. Це було так несподівано й сміливо, що хуторяни зупинилися вражені, а Мигаль підбіг до низенького глитає, що

надсадно силкувався перерубати спиці з сухого ясена. Сокира була не обточена. Колесо не піддавалось руйнації й розпалювало чоловічка.

Дужими руками підняв його Мигаль за поперек і вдарив об передок воза. Сокира випала з рук. Обличчя скривилося від болю, а високий столяр кинувся потім у живе, нестримне людське кільце — і все змішалось.

Чоловічок, що недавно рубав колесо, не міг підвестися з землі. Тонкою рукою він хапався за поперек, кричав до когось з гурту, але на його крик ніхто не звертав уваги.

— Обухом його... обухом бий!

Блиснуло проти сонця гостре лезо сокири.

— Пропав... — закричав Мосійчук, затуляючи руками обличчя. Упав обушок на плече високому Мигалеві й опустився легко він під людські ноги.

— Бий його ще... по грудях...

Знову промінь сонця відбився на лезі.

Несподівано пролунав постріл. Упав син Архипа Іван, мацаючи плече своє тремтливою рукою.

З револьвером стояв коваль Діденко й чорне дуло, повертаючись у руках, поширювало людське коло.

— Назад, хами! Кожного положу зразу, хто тільки посміє хоч крок ступити до нас.

Коло ширшало.

Стояв на своєму місці Архип Квітка. Прижмуреними очима дивився на старого коваля, що його бачив уперше.

— З землі прогнати нас хочете — не проженете! Земля оця на Жолобках буде наша, колхозька. На цю землю прийшли гуртом ми, слобідські селяни й майстрі: теслярі, шевці, ковалі... Ми не підємо звідси. Оце голе поле ми вкриємо будівлями й садами, і коли заважати будете строїть жисть нову — стріляти буду вас як собак поганих.

— Уже забив одного... Івана Квітку.

— І багатьох заб'ю. Геть звідци, геть з колхозької землі! — кричав розпалений коваль, твердо тримаючи в руках блискучого нагана. І знову чорне дуло ловило обличчя, і обличчя ті смирішали, відступаючи все далі, слідували за Іваном, що з переляканими очима лежав на землі, обмацуючи своє плече рукою.

— А ти чого ждеш? — запитав старого Квітку коваль Діденко.

— Тебе розглядаю. Бач, штука яка... Сина мені спортив, та я згадаю... Життя на цій землі не буде вам, побачиш.

Підійшов Архип до сина Івана, відірвав його руку від плеча, похапливо розірвав сорочку.

На плечі була синя пляма, що її хтось залишив Іванові під час бійки.

— Дурень, застєбнися! — сказав суворо Квітка, але син мацав голе плече рукою й радо говорив:

— А я думав поранено, а воно, бач, і крови нема. — Іван підвівся на ноги і пішов слідом за батьком.

Натовп повертає назад. Дорогою назустріч йому — Давид Журавель. Проходить він мовчки повз глитайський гурт, але його ніхто тепер не займає. Обличчя Давидове скривавлене і дивиться він на товаришів-колгоспників, на побитого Мигалья, що не може підвести руки й не відходить чомусь від воза. Давида шкода всім. На обличчі Давидовому з'являється посмішка. Давид дивиться на глитайський гурт і, сміючись, говорить:

— А все таки земля на Жолобках наша... викусіть...

Давид Журавель, діставши з кишені шматочок паперу, просив:

— Запалити дайте.

— Ти б помився, а то, бач, обличчя яке.

— Ми їх до суду потягнемо за це.

— До суду не хочу. Ми дочекаємось свого. Це нічого — заживе скоро. Ходімо до жолобка помиемось, — запропонував Мигаль і подивився на сонце, — бач, часу скільки прогаяли.

Він попробував відвести руку, але вона не корилась його волі.

— Гляди, що й не зможу працювати сьогодні. Рука наче відбита, наче не моя.

Біля джерела чистою водою змивали з обличчя кров та грязь, але не змивалися свіжі синяки недавньої бійки.

— Колесо мені розколов один, та я йому дав за те колесо.

— Нічого, гуртом поладимо, — казав Журавель і дивився на дорогу, що по ній поверталися додому хуторяни.

— Бачив я, забігав коваль до райвику, а чого забігав — не питали. Коли б не зброя, хто зна, може й побили б нас, або покалічили на новій землі, на Жолобках.

— Авжеж били б усіх, — втираючи обличчя полою піджака, відповів Журавель. — Що ж, треба знову орати, а то, бач, гуляють коні.

Макар варив обід. Допомігав йому Мигаль, що таки дійсно не міг підвести руки.

Працював за нього коваль Діденко, — і знову свіжі борозни, чорні й м'які, лягали на землі.

Увечорі над хутором знялось червоне марево, освітлювало темне повітря ночі, і дивилися на те марево втомлені роботою колгоспники. Часом кінська голова поверталася в бік хутора, і тоді розумне око кінське, відбиваючи вогонь, ставало таким рожевим і вогняним, як пожежа.

Над полями лягла густа пітьма й тиша.

Горить чиясь будівля, і не кричить на сполох церковний дзвін. Тільки сполохано гавкають на хуторі собаки, а з сусідніх селищ тривожно дивляться людські очі на вогняне марево, що світлом своїм освітлило порожні поля, порожні дороги.

На ранок з хутора їхала підвода, навантажена речами. Завертала підвода до Жолобків, і здалеку впізнали колгоспники Давида Журавля. Ішов він поруч воза, тримаючи в руках віжки, а за ним слідом — дві жінки й хлопець. Зрозуміли, чия хата горіла вночі.

Засмучений Журавель під'їхав конем до землянки і, не дивлячись ні на кого, глухим голосом сказав:

— Спалили мою хату й хлівець... все до тла, все згоріло... — і його голос затремтів.

Плакала дружина, дорікаючи чоловікові:

— Не ходив би на Жолобки, мо, все ціле було б, а тепер куди дінемось? У хуторі ніхто не пускає, бояться, щоб і їх не спалили.

— У землянці буду ночувати. Вже ти, Макаре Івановичу, землянку мені на зиму даси, а то хоч під чистим небом, — розвів руками Журавель і безпорадно взявся за передок воза.

Підійшов до нього коваль, поклав руку по-дружньому на плече, ласкаво сказав:

— На те ми, Давиде, й жиєть нову строїти прийшли, щоб один одному допомагати. Зимувати будеш у мене. Притулок знайдемо, не горюй.

Мовчки взяв ковалеву руку Давид Журавель, стиснув її міцно, і в очах його блискучих засвітилась і радість, і разом глибока вдячність за допомогу.

— По весні ми свої хати сюди перевеземо, а станемо кріпко на цій землі, збудуємо великий дім, де будуть просторі й соняшні кімнати. Нічого, Давиде, нова справа. Ворогів багато в нас. Шкодять і будуть шкодити. Хто підпалив тебе?

— Не знаю.

Знову заголосила жінка, і коваль сказав:

— Ти, Давиде, заспокой її... Хай не плаче.

Жінка притихла, витираючи очі.

— Та я що ж... Мені аби притулок на зиму, а працювати в колективі і я буду.

— А ти чого ж стоїш біля воза? — звернувся Макар до дівчини, — підходь ближче.

Наташа залишилася стояти на тому ж місці, тільки почервоніла відразу, бо її очі зустрілися з поглядом молодого коваля.

— Так що ж, тату, будемо орати на зяб? — запитав підліток-син і взявся знімати з воза врятовані від пожежі речі.

Йому допомагали колгоспники.

Увечорі до слободи поїхав Василь відвезти врятоване майно й сім'ю.

Падав дощ, змочував холодну землю й розкисала вона від води, чіпляючись за колеса. Вкрита рядном сиділа на возі Наташа і, кутаючись від дощу, запитувала Василя:

— А коли збудують хати на Жолобках, ти теж будеш жити?

Василь подивився на дівчину й засміявся.

Брат Наташин, кутаючись у велику батькову свиту, сидів мовчки.

Над Жолобками темнішим ставало повітря, розсікали його холодні краплини водяні, що падали безперестанку з обложних хмар.

Серед поля під відкритим небом стояли змочені дощем коні, а навколо лягла гола й плодюча земля. Навколо густа й вогка пільма окутувала зорану на зяб землю, коней і землянку, що в ній жовтів крізь невелику шибку вогонь гасової лампи.

Чорне повітря було густе.

Хлюпали в калюжах краплі води. Стояли мовчки біля возів займаючи сіна, коні. В землянці Журавлева дружина насипала в велику миску зварений куліш. Вона буде куховарити, поки колгоспники оратимуть землю.

Дощова вода просочувалась на стінах, падала з верха, а за невеличким вікном землянки була тьма: чорна, густа й тиха.

Хлюпали в калюжах краплі води. Стояли мовчки біля возів неприкриті нічим колгоспівські коні.

З далекої Індії, Африки й Малої Азії через річки, озера й моря повертаються пташині зграї, летять удень, а вночі, зупиняються на годівлю й відпочинок, і потім знову ритмічні помаху крил, б'ючи повітря, залишають позаду кілометри.

Зграями й поодиноці летять птахи на старі гнізда, хоч і лежать ще білими латками на полях талі сніги. Розтоплює їх сонце, і вкривається земля рівчаками. Розмиває податливий ґрунт мутна вода, збігаючи у низини й річки.

Кричать дикі гуси, вирізьблюючись кутами в блакитному повітрі соняшного дня, і пролітають на північ, пролітають через розілляті повіддю річки, спочивають уночі, щоб знову на світанку знятися зграєю й летіти за сотні кілометрів на старі місця.

Перевозили колгоспники на Жолобки хати свої. Цокотіли теслярські сокири без упину, без передишки працювали від сонця до сонця, а в місячні ночі не було сна. В місячні ночі так само, як удень, дружньо приганяли один до одного готові зруби. Будівлі вкривали соломою, ставили тимчасово хлівці для худоби, поспішали закінчити до першого виїзду в поле.

А сніги розтавали швидко. Відмерзала земля і ставала м'якою, податливою.

Колгоспники спали на добу чотири години, і не було відпочинку м'язам рук, і похудали всі від важкої понаднормової роботи, але у всіх світилися очі перемогою й задоволенням від колективної праці.

Проїжджали хуторяни, вороже оглядаючи і людей, і будівлі.

Нове колгоспівське село виростало на Жолобках.

... А сніги таяли. Пролітали дикі гуси й качки. Кричали чорні ворони, радісно зустрічаючи ранки на верхів'ях тополів, і летіли в одтаєні поля, де пробивалася з землі перша зелень злаків.

Були ночі місячні й теплі. Відбитим променем сонця світила колгоспникам мертва плянета й при світлі тому працювали невтомно всі — сон же був короткий, бо роботи багато, а час дорогий.

І знову були соняшні ранки й дні, знову летіли в голубому повітрі неба, перетинаючи його гострими кутами, дикі гуси.

Дорогою до Жолобків їхали підводи, везли в наспіх збудовані хати різний скарб. Була робота коням і людям.

За підводами, розмішуючи грязь, що її висушувало сонце, йшли жінки, йшли діти.

Деякі з матерів несли на руках малечу, і було важко жіночим рукам, а в кожній обличчя серйозне, бо йшли на нову землю по-новому господарювати.

Разом з жінками твердою ногою йшла Наташа Журавлівна. Помічає вона, як втомилась, несучи на руках сина, молодиця Гончарова.

— Важко нести, правда? Іди до мене, Колюню, я ще тебе понесу, — і тяглися дитячі руки двохлітнього хлопчика до тьоті й дивилася вдячно зморена молодиця, поправляючи на голові чисту хустку.

Дорогу сушило сонце, випивало вогкість, що її залишила снігова вода. Спітнілі коні везли на Жолобки хатній скарб.

Зустрічали колгоспники весело своїх жінок. Радісно обіймали діти батьків, оглядаючи нові будівлі серед поля, і по дитячих очах видно було, що задоволені вони з нового місця.

На Жолобках, на голій так недавно землі, стояло сім збудованих хат.

Удруге садив коваль Діденко яблуньки, бо посаджені восени були зламані невідомо ким.

Нова весна щедра на сонце й теплі дощі. Працювали колгоспники в полі. Сімдесят гектарів засіяли яровим хлібом, викою й цукровим буряком. Працювали на городах жінки й діти, саджаючи в грядках городину. Лускали діти сояшникове й гарбузове насіння, що його кидали матері в теплий і м'який чорнозем.

Проїжджали повз Жолобки селяни з околишніх сіл та хуторів, холодною водою з джерела напували коней і далеко розвозили чутку про колгосп на Жолобках.

Агітували на хуторі глитаї.

— Розбіжаться... Батько з сином ужитися не може, а то чужі люди, щоб гуртом... сварки зайдять, колотнеча.

Колгоспники жили дружньо. Багато працювали вдень, не шкодуючи сил; використовували світло місяця — і виростали потроху нові будівлі. Прикрашували землю біля хат і будівель молоді дерева, що так старанно їх саджали колгоспники.

Добре прийнялися на льосовому ґрунті яблуньки, і зеленіють ніжні листочки, розпускаються проти сонця, кидаючи на землю від себе візерунчасту тінь. Дужче агітували глитаї.

— Розпуста в колгоспі, сварки почались, бо там кожна жінка «обща».

Паслася на полях колгоспівська худоба. Зустрічали весняні світанки горласті півні й бігали, риючи землю, чисті йоркшірські поросята, що їх достав коваль Діденко в повітовому розпліднику.

Колгосп міцнішав.

У колгоспі з'являлися машини, що їх відпускала держава в кредит. До колгоспу надходила біднота з околишніх сіл та хуторів. Тоді ж прийшли на Жолобки «кумпанією» Архип Квітка, брати Щиглі й Томилка з синами. Пропонували голові колгоспу свої послуги.

— Дурні були. Життя нового не розуміли, а тепер збагнули, що воно й краще в гурті. Колхоз ваш молодий. Земля хороша й багато землі у вас, а людей мало, машин мало. Ми дамо машини, коней і людей. У кожного з нас у хаті робітники й робітниці.

— У мене два їх, ось вони, — показав Томилка на синів, — до роботи звичні. Знають, як коло землі працювати, а ваша земля — хороша земля. Голоту до себе прийняли. Нащо вона вам? Привели по шкапині. Хіба на тих конях будеш працювати? Наших би коней сюди.

— Це ми, як делегація. На хуторі чимало є хазяїв, та вони хто зна як: чи підуть, чи ні, а ми вирішили піти. І машини свої й худобу віддамо в колхоз, — сказав старший брат Щиголь. — Ми бачимо — сутужно вам колхоз на Жолобках строїти, а ми люди тутешні, нам не привикать до роботи.

Мовчки вислухав коваль усіх, сказав:

— Сутужно нам — це правда, але на те ми й колхозники, щоб труднощі перемагати, щоб життя нове було на Жолобках. Взяли до себе з вашого хутора десять дворів незаможницьких та середняцьких, і ще приймемо, а вам до колгоспу дороги нема. Ідьте собі, не заважайте працювати, бо в мене роботи багато.

Зрозуміли хазяї, що просити тут неварто, та й коваль Діденко

пішов геть від них, і дивилися йому в спину кілька пар глитайських очей, але безсилі вони були зараз щось зробити.

Коваль не повертався.

Пішли хазяї назад, до хутора, і дивилися вслід їм жінки й діти, працюючи на городах, де рославі сояшники випускали перші шапки цвіту.

А до колгоспу щодня надходили селяни. Глитайським брехням не вірив ніхто, і тоді вони почали погрожувати. В хуторі на воротах неможливіх дворів з'являлися погрозливі папірці, написані незграбними літерами:

„Заявлення вам громадяни я заявляю вам во второй раз, що спало сім дворів на хуторі й чотири хати на Жолобках“.

Невідомо хто й коли розклеював оці папірці, але неможливі йшли на Жолобки, на нову землю, і знову хтось із глитаїв приліплював до воріт сповнені злістю й застереженням шматочки паперу.

„Громадяни прошу я вас добром громадяни що я хочу пояснить о - о - лективі у том щоб не ходили на Жолобки бо хочу я щоб нігде не було колхозу“.

І горіли на хуторі ночами солом'яні стріхи дерев'яних будівель, і ці пожежі зупинили на деякий час неможливіх.

Цвіли на Жолобках жовті шапки сояшників, червоні й сині вінчики маку, жовті трубочки гарбузів. Високі й густі хліба колгоспівські гойдали теплі літні вітри, і красувався цвіт хлібів, запліднювалось пиляками колосся велике й наливалось зерном чистосортним.

Росли колгоспівські хліба під дощами, під сонцем.

Ставали селяни над дорогою, міряли стебло на зріст, клали на долоню довгий колос і просили в коваля, як уродить, відпустити зерна на посів.

Ходили вечорами далеко в поле Василь з Наташею. Поверталися світанком, і знали колгоспники про їхню любов, таку просту й одверту.

Говорили Василеві товариші:

— Що, не виспався? Перепелів ходиш у поле слухати?

— Може й хожу... Може й слухаю, а вам що? Чого пристаєте?

— І пристаємо й будемо приставати, — казав Мосійчук. — Колгоспівське весілля справимо всі гуртом. Женись!

— Хай іще погуляє. Воно вечорами добре в полі. Я сам люблю перепелів, — говорив, сміючись, Горбачов. — Дивлюсь я на тебе, Андрюша, сидів ти в слободі, в хаті-завалюючій, прикований до шведського стільця. Жовтий і худий, а тепер от попрацював на свіжому повітрі — поздоровішав.

— Що там я. Он у мене дружина все хоріла, і я знаю, від чого.

На стінах у хаті не виводилась цвіль, бо болото недалеко. З болота й хорість у неї.

Дні були довгі й соняшні. Ночі короткі й теплі. Жовтіли під сонцем хліба, шелестіли важким колосом. Ладналися на ранок колгоспники в поле виїжджати, на косовицю.

Тепла була ніч. Літня ніч.

За сояшниковим плесом на дорозі стоїть Василь Діденко, чекає він на доньку Журавля, колгоспницю Наташу.

Над полями лягає тепла пільма літньої ночі. Сонце за день нагріває повітря так, що навіть уночі стає парко, і Василь розстібає комір полотняної сорочки, дивиться на сояшникове плесо, прислухається.

Щось зашелестіло шорстким листом. З'явилась на темнуватому тлі городини біла кохточка дівоча.

Не дорікає Наташі Василь, що ждав на неї з годину. Ідуть гуляти в поле, де тиха й мовчазна дорога, де над дорогою стиглим колосом шумить тихо-тихо пшениця «українка».

Завтра приїдуть в оце поле колгоспники й будуть гуртом збирати щедрий урожай землі.

Опівночі знявся вітер. Дужче зашуміло колосся. З півдня гнали вітри грозові хмари й великий дощ. Сказала Наташа:

— Далеко ми зайшли з тобою. Вернемось назад, а то обмочить нас дощем.

Далеко від дороги, там, де колгоспівська земля межувала з хуторянською, з'явився вогняно-рожевий дим. Василь і Наташа зупинилися, бо побачили вогонь разом. Випускаючи лікоть Наташиної руки, Василь сказав:

— Пшеницю нашу підпалили, — і побіг швидко дорогою до вогняного марева, що знялось від краю так несподівано, пожираючи стиглу пшеницю. Вогняна смуга щодалі ширшала і її гнав вітер уздовж поля.

Стояла Наташа на дорозі одна, дивилася на вогонь, і билосся в неї серце швидко й полохливо, як у ту ніч, коли горіла їхня хата на хуторі.

Німий хутір. Темний хутір чорнотою садків своїх зливався з землею.

Побігла Наташа до колгоспівських будівель, щоб підняти людей на сполох, і оглядалася на вогняну смугу, що гнали її вітри на обидва боки вздовж гонів. Але не добігла Наташа до будівель. Пожежу на колгоспівських хлібах помітив Макар Кучеев. Він підбігав до кожної хати, бив кулаком у рами вікон, тривожно кричав:

— Колхозні хліба хтось підпалив, вставайте!

Вибігали неодягнені люди. Кричали розбуджені діти, заспокоювали їх матері й бігли разом з дітьми вслід за чоловіками.

Швидко виводили з стайні коней, сідали на них верхи й мчали галопом у поле, де, поширюючись, росла вогняна смуга.

Столяр Мигаль кричав:

— Бочку з водою... бочку давай, Макаре!

Бочки не було. Набирали колгоспники воду відрами й шеле-стіло сояшникове листя, чіпляючись за людей, що бігли через городи на широку дорогу. Кричали й плакали розбуджені діти, зупиняючи матерів.

Темною плямою серед поля лягли хуторські сади й будівлі. Звідти теж помітили вогонь. У хуторі є пожежна труба й бочки, наповнені водою, і ті, хто просив у коваля зерна на посів, спритно сідали на коней, гнали на край хутора до пожежної каланчі, швидко запрягали коней і, нещадно поганяючи їх батогами, бігли до Жолобків.

З півдня летіли густі тумани грозові з блискавицями, і дивилися пожадливо й надійно колгоспники на темне повітря, що в ньому гули далекі громи. Хотілося скоріш великої зливи, щоб погасити вогонь. Вітер дужчав. Вогняна смуга швидше поширювалась і палила жаром своїм пшеницю — «українку».

На сполоханих конях схвильовані тривогою бігли колгоспники. На гнідому коні мчав до пожежі коваль Діденко. Осадив гарячу тварину біля Наташі. І вона вперше бачила в нього таке стривожене лице й поривчасті рухи.

Нічого не питаючи, він помчав далі, а слідом за ним на конях, з відрами води, бігли тесляр Горбачов і швець Мосійчук.

Вода хлюпала з їхніх відер, а коні били копитами землю, здійсмаючи непомітну пилку.

Немає на колгоспівській землі меж. Дорога одна, і побігли колгоспники, толочучи пшеницю стиглу, прямо на вогонь.

Підоспіли з хутора незаможники й середняки, з бочками води, з пожежною трубою. Толочили «українку» кінські й людські ноги, а вогняне полум'я широкою смугою косило сухі стебла, посуваючись до дороги.

Громохкі вдари грому летіли над полями. Пронизували сполохану ніч тривожні й швидкі блискавиці. Гасили селяни вогонь і водою й ногами, але погасити не могли, бо широка смуга зайнялася вогнем.

І дивилися знову людські очі на темне повітря й хотілося людям великої зливи, щоб загасити вогонь оцей, що посувався швидко до неширокої дороги.

На дорозі стояли люди, слідкуючи за жаринами. Не пускали вогню за дорогу, бо тоді згорить уся колгоспівська пшениця.

Велика злива з шумом наближалася до Жолобків. Водяні краплі дощові гасили вогонь, змочували людей, але ніхто не ховався від дощу, та й нікуди було ховатися.

На змоченій дорозі, що вкрилась відразу калюжами, стоять люди, слідкуючи, як гаснуть останні жарини, і при світлі блискавиці видно чорну воду від попелу й чорну землю від пожарища, що на ній недавно шелестіла стиглим колосом пшениця.

Змочену дощем дорогу топтали кінські й людські ноги. Поверталися з поля колгоспники засмучені й запитував у Макара старий коваль за сина.

Василя не було. При світлі блискавиць на чорній землі біліла Наташина кохточка. Наташа пішла шукати Василя. Лежав він на межі, розкинувши широко руки, і його обличчя вмивала дощова злива. Поруч Василя лежала замашна колячка.

Впала біля нього Наташа. Тремтливими руками брала голову й дивилася злякано в його закриті повіки.

І припала дівчина вухом до мокрої сорочки на грудях. Тихо й рідко билось Василеве серце.

Наташа гукнула на поміч людей. При світлі блискавиці вона побачила, як по чорному полі на гнідому коневі мчав до них батько.

Анатоль Шиян.

Перемога над сонцем.

Ми

перемагаєм не вперше,
деструктуючи стихійність, плянуючи темп.
Нам не вперше, до стінки приперши,
розстріляти

«одвічне й святе».

Досі було —

благай і молись
перед численними соняшними богами.
Сонце ж,
незацікавлений монополіст,
виробляло продукт
добрго і погано.

Але

найкращі з печерних мавп,
що ненавиділи морок і вогкість,
намагались світити
в нічний туман

світлом

(простих, а не образних)

вогнищ,

І винаходили їхні нащадки
свічку, електрику, ультрафіялкове проміння.
Ця історія — це боротьба нещадна,
як історія

кременю, бронзи, дюралюмінія.

Вітаю

одну з дрібниць-перемог,
радянську

ультрафіялкову лампу.

З нестримного ритму,

з грому промов

монтую для неї

звичайну рекляму.

«Вітаю
розклад і смерть всього звиклого»
— бруду,
хвороб,
бацил.
Недаром
впевненим викликом
тримаємо сонце
в хоробрій руці.
Ми будемо тримати,
як гасло,
маленьку,
сліпучу бомбу!
Світитиме
і не погасне
і перечистить побут.
Під світлом
стихне ліричний плач,
хворих легенів голос.
Світи ж,
розпліскуй над брондзою плеч
200-свічковий холод.
Світи ж
і «величність» поемних тем рви!
Вище піднось проміння гру.
Не анемічним каганчиком з темряви —
здоров'ям
міцних, спокійних рук.
Не тільки світло,
а й життєдайна «соняшна міць»
наші сьогодні,
і бачимо ми
сонце,
як сонце, а не як символ.
Сонце
поруч з нами, а не вгорі
— і не стало од цього темнішим і гіршим!
Білим полум'ям
поруч зо мною горить,

горить,
і мої підтверджує вірші:

«Гаснуть
мрії
ночей безсонних,
висихають
краплини сліз.
Знаю,
завтра
осліпне сонце
од електрики наших слів».

Юрій Палійчук

Більшовицька весна на кордоні.

(Нарис).

I. Комунівськими полями.

Ранок похмурий і холодний. Дув вітер, із хмар падали дощові краплини. Колеса грузли в багнюці, але візник старанно керував кіньми і часто говорив те саме.

«Райвиконкомівські коні хороші. Вивезуть». І так я, з Іваном Семиволосом, залишив Кам'янецький райком комсомолу. Ще й досі перед очима райкомівські кімнати, комсомольці з виробництв та сіл, з якими доводилось довго розмовляти про участь комсомольських осередків у засівкампанії, щоб зібрати матеріал до радіо-газети.

Свіжі, не забутні образи агітпропа Полякова, секретаря Флейшмана й інших.

В Райкомі багато роботи, роботи відповідальної...

Залишилось старе місто Кам'янець з багатством минулих днів. Залишився турецький замок, що стоїть між Смотричем і Карвасарами.

Залишилися високі башти і бані церков, що скорботно дивляться у гору немов би пригадують часи старої історії, коли греміли війни, лунали крики і пісні татар, турків, поляків, інших народів, інших племен.

Тут протягом багатьох віків точилася боротьба за торгівлю, землю і шляхи. Орудувала ненажерлива панівна кляса, що висмоктувала з трударів кров, а під час бойовиськ захищалась за їхніми спинами.

Це ж тут був Кармалюк, що з своїми бунтарями палив панські маєтки, — він розплачувався з панами за знуцання, за жорстоке поводження.

Нарешті часи дочекалися нової історії, — бо 1922 року Червона Армія здолала хижаків, і Кам'янець став розквітати зовсім по новому.

Всі старі будівлі — це історія, бо поруч їх виростають нові споруди: електростанція, заводи, школи, комуни.

Кам'янець новий!

Кам'янець Радянський!

Ми йдемо в село Жванець, що лежить над Дністром біля румунського кордону.

Дністра ще не видно, а тільки навкруги сіре поле.

Поле без меж. Комунівське поле. Вже комунари околишніх колгоспів, комун повивозили гній, прочистили зерно, відремонтували машини і чекать на другу більшовицьку весну.

Незабаром сонце привітно усміхнеться оновленій землі — на цих ланах заспіває пісень, пісень весни радянський трактор.

Дорогсю іде молодий товариш.

— Сідай, а то в багнюці загрузнеш.

Парубок зніяковів, але сів.

— Мабуть колгоспник?

— Так.

— По боках видно колгоспівські села це — Довжок, Янчівці, Ходоровці. Ідемо.

Ось перед нами велике село.

— Це Гаврилівка — мовив парубок.

— А ти звідтіля?

— З цього ж села. Я тут за секретаря комсомольського осередку. Гаврилівка починає жити.

І на слові — жити — секретар зробив наголос, це слово він вимовив з піднесенням.

Колгосп має 240 господарств. Комсомольці всі в колгоспі. Зерно давно перемістили.

Комсомольці-ковалі і теслярі працюють, ремонтують сільсько-господарські машини. За останній час втягнуто до колгоспу 120 господарств.

Товариш, довідавшись, хто ми такі й чого приїхали до Кам'янецького району, дуже прохав, щоб цими днями завітати й до Гаврилівки, — організувати радіо-газету, бо тут свій радіо-вузел. Ми пообіцяли. Товариш, попрощавшись, пішов у село. А ми поїхали далі. За Гаврилівкою з гори видно місто Хотин. Невільно затремтіло тіло, чи то від холоду, а чи від такої несподіванки.

Хотин — румунське місто.

Це та Румунія, що береться грати першу скрипку під час міжнародної контрреволюційної війни проти Радянського Союзу.

І хотілось крикнути до пригноблених братів Союзу.

Хотілось кинути гнівом на румунську буржуазію, але це неможливо.

Коні побігли в долину, і місто зникло з очей.

...Нарешті Жванець.

2. ГЛИТАЙНІЮ ПЕРЕМАГАЄМО.

Ми вже поверхово знаємо історичне минуле Жванця.

Про нього вперше згадується 1431 року, коли король Ягайло подарував його старшині Свічці з Ленчина за військову вправність.

1646 року село добилося Магдебурзького права, герба й печатки короля Володислава.

У Жванці розквітала торгівля. Село зазнавало поразок з боку турків, волохів і татар.

Потім над Жванцем панували турки, протягом 27 років, а далі його загарбала Польща.

Знову напали турки і пограбували село дощенту.

У Жваці живе чимала частина єврейського населення. Ця нація протягом кількох століть терпіла знущання. Але сьогодні євреї вже мають свою сілраду, свій колгосп «Прикордонний Селянин».

Вони будують нове життя, до якого показав їм дорогу великий Жовтень. В сьогоднішній газеті «Червоний Кордон» є допис. Ось він:

«До Жванецького єврейського колгоспу «Прикордонний Селянин» пролізли Ровнер і Боднар Цірля. Прикриваючись знанням колгоспників, вони спекулюють салом, маслом, курками та іншими продуктами, відвозячи ті продукти до великих міст і привезячи звідти крам.

Так вони обертаються кілька разів на місяць. Їхні дії розкладають інших колгоспників і створюють нездорову атмосферу.

Правління Колгоспу повинно пригланяти до цих членів колективу і на загальних зборах зрушити питання про неможливість перебування спекулянтів Рівнера та Боднара в колгоспі. (Селькор Очний).

Цей допис свідчить, що сількорівське око не спить, воно викриває шкідників, що гальмують роботу і пролазять до колгоспу.

В Український Жванецький сільраді людей повно.

Дехто прийшов у своїх справах, а дехто в громадських, і було чути різні клопотання та запитання.

Для голови сільради кімната окрема, з окремим вікном, з якого видно шматок вулиці та кілька хат. На стінах плякати та малюнки, а в кутку, над столом, висить великий портрет Й. В. Сталіна.

Й. В. Сталін, ніби живий, дивиться присутнім у вічі, і його погляд примушує колгоспника пригадати слова партії: «Непохитно по-більшовицькому працуй».

...У кімнаті стоять дві жінки і чекають доки голова сільради не звільниться від роботи. Тов. Мазур здоровий «дядя» — сидить за столом і щось пише. Потім:

— Кажіть, тітко. Я слухаю.

Жінка у теплій хустці, на зріст низенька, боязко підійшла до столу, поклала руки на груди і тихеньким жалібним голосом мовила:

— Я оце боюсь вас турбувати. Вже мабуть надокучила.

— Нічого, нічого, кажіть, — промовив Мазур.

— Так от... Кажете, що наше поле одібрали... тоєсть до колгоспу його...

— Так, так.

— Яж оце хотіла прохати вас, щоб прийняли і мене до колгоспу. Люди всі працюють гуртом, а я бідна...

— Ми куркулів не приймаємо. Колгосп для бідноти.

— Та яка ж я куркулька, я теж уже бідна.

Тов Мазур звів очі на куркулиху і сердито запитав:

— Де ваш чоловік? Утік?

— Ййбогу не знаю. Десь мабуть на заробітках.

— Ну досить. Справу розглянемо на зборах колгоспу.

— А вам що? — звернувся голова до другої жінки, яка чомусь уся тремтіла.

— Я до вас із прозбою, товариш голова, щоб ви дали мені хоч куточок під стріхою, де б можна переночувати. Хату ж забрали.

— Знаю знаю. Нічого для вас нема. Ідіть.

Я скінчив.

— Так таки й нема?

— Нема.

— А може ж, товариш голова, якось...

— Я вам уже сказав.

Жінка хотіла, ще говорити, але голова не слухав.

Не встигла куркулиха вийти, як зайшла бабуся років 60. На зріст висока, худорлява і вбого зодягнена.

— Можна?

— Прошу.

Бабуся поклала на стіл різні довідки про те, що її син в Червоній Армії, а вона бідна і тому потребує допомоги.

— Ваше прохання задоволимо, — відповів привітним голосом тов. Мазур

— Та мені й небагато, аби якось прожити, бо тепер всюди тугенько... знаю сама.

Бабуся, дякуючи, вийшла з кімнати.

У Жванці український колгосп організувався зовсім недавно — 1930 року по весні. Великий був опір куркулів та їх підкуркульників проти колгоспу.

Ось факти:

Куркуль Сергій Губченко мав млина. Коли ж комісія одбирала куркульське майно для колгоспу, — то йому шкода нізащо віддавати майно, а зокрема млина, що збудований за рахунок наймитської сили, він став робити

опір із своїм сином: набравши багато великого каміння, став кидати на членів комісії.

Безперечно, відповідна одсіч для глитайні була, і місце для Губенків знайдено.

Намагалася організуватися в селі «група» так би мовити побратимів, — це церковний староста Артем Печеровий, колишній городовий Прохір Сікорський, петлюровець Деснюк та уповноважений релігійної громади Совіський. Часто вони напивались самогону і п'яні агітували серед селян, щоб ті не брали позики, не вступали до колгоспу, — мовляв, це буде нова панщина, панщина «совецька». Жити в колгоспі, то треба бути нехристом, бо там все не по-нашому, все вкупі. Не розбереш, чи це твоя жінка, чи когось іншого.

На деяку несвідому частину селянства ці «побратими» впливали. Але це недовго, бо швидко сільрада на це звернула увагу, і туман був розвіяний.

Були ще гірші випадки в селі, коли озвірілі куркулі шукали помсти на представників незаможного селянства, гадаючи, що цим оборонять свої інтереси, своє майно.

На пленумі Сільради було ухвалено відібрати в куркуля Козицького майно для колгоспу, а Козицький, довідавшись про це, напоїв хуліганів, і ті тяжко побили комсомольця, голову КНС, тов. Михайловського.

Але куркуль себе цим не зарятував, бо все ж його майно в колгоспі. Глитайна не спить, вона всілякими засобами намагається поширювати свої впливи і на учнів трудової школи через релігійників.

Нещодавно релігійниця Темінська через ученицю третьої групи намагалась збирати серед учнів гроші на оздобу хреста. Вона агітувала дітей, щоб вони виходили з піонерських організацій та відвідували церкву.

З такими Темінськими партійні та радянські організації ведуть рішучу боротьбу.

Дуже неприємне явище було і в комсомольському осередкові, коли передова частина замість того, щоб допомагати будувати соціалістичне село, грала на дудку клясовому ворогові — куркулеві.

В селі кожен пам'ятає вчителя Царюка. Він же був за секретаря осередку ЛКСМУ, і коли доводилось провадити хлібозаготівлю, то Царюк заявив:

«Вчителеві не слід працювати по хлібозаготівлі, бо загубить авторитет».

І цей же Царюк купив гитару, лежав на ліжкові, вибренькуючи міщанські романси:

«Ваши пальцы пахнут ладаном,
А в ресницах спит печаль».

А в цей час точилась гостра боротьба на селі.

Біля нас стоїть в жовтому коротенькому кожусі новий секретар комсомольського осередку тов. Ворошецький.

Йому ніяково було пригадувати мізерного Царюка. Йому боляче за ці факти.

— Де тепер Царюк? — запитав Семиволос.

— Його виключили з комсомолу, і він кудись поїхав.

Секретар довго говорив про осередок, що тут не було активу, райком мало звертав уваги, а він тут людина нова.

Я пригадав уривок з гасел та епіграм, що вчора писав до комсомольської радіо-газети в Кам'янці, — довідавшись в райкомі про роботу цього осередку:

«Працює комса в селі...
Та справа інакша у Жванці, —
Бо хлопців здолала лінь,
Втекла з осередку праця».

Але робота починає розгортатись.

Комсомольський осередок міцніє. Він вижив із своїх лав ледарів, тухтіїв і підкуркульників.

Частина комсомольців у колгоспі, а частина ще не вступила, бо недавно приїхали сюди на працю.

Організовані бригади по зустрічі другої більшовицької весни. Осередок починає провадити культроботу. Міцнішає зв'язок з райкомом.

Працуйте хлопці!

Комсомол незламний помічник партії.

3. За соціалістичне село.

Село Жванець велике — складається з 504 дворів.

Було колективізоване на 50% тому, що шевцям належить 216 дворів, і вони вагалися йти до колгоспу.

— Чого ми підемо?

— Що робитимемо?

Але життя показує, що краще жити і працювати гуртом.

Частина шевців зрозуміла сьогоднішні завдання і пересвідчилася, що їх місце в колгоспі.

І цими днями 63 шевці подали заяви і їх прийняли до колгоспу.

Живуть сем'ї по окремих хатах, та кожен живе спільним життям і працює однаково за робочим пляном.

Вже одспівана пісня глитаїв Губенків, Козицьких, не прийде більш голота до них по шматок хліба, щоб потім відробляти на їхніх полях і сплачувати вдесятеро за позичене.

Колгоспники починають жити по-культурному. Кожен дбає за освіту. Майже кожен читає району газету «Червоний кордон», що виходить п'яти-тисячним тиражем.

Є свої сількори, що часто дописують до газети, викривають хиби в колгоспі та показують досягнення.

Слухають і радіо.

— Алло! Алло! Говорить Київ.

— Харків.

— Москва.

Можна слухати і закордон, але звідтіля не вчуєш жадного українського слова, хоч там і живуть українці. Музика теж не зрозуміла.

Вже є 25 радіо-слухавок.

В колгоспі є корови — молока вистачає. Є і бараболя, колгоспники сподіваються, що вистачить до нового врожаю. Ще залишилось 60 пуд. кукурудзи. Купили свиней хорошої породи для відгодівлі та розпліднення. Колгоспники ударно працюють аби по-більшовицькому зустріти весну.

Нам тепер —

не до дум,

не до сну.

Ми утому

здолали давно.

Зустрічаймо ж колгоспну весну

Із машинами

й чистим зерном.

Зерна для засіву тепер вистачить, бо додатково позичили в страхфонді 200 пудів.

Засівний матеріал перечистили і вже готовий лежить він у засіках.

Гній на поле вивезли.

Із закуреної кузні лине стукіт і дзвін. Це ударно працюють ковалі-колгоспники, ремонтують сільсько-господарські машини.

Роботи залишилось небагато. Швидко закінчать.

Жванецький колгосп гадає ще забезпечити 8 околиць колгоспів.

розсадою й тому влаштовують парники на 100 рам, уже учні зробили 35. Працюють і далі.

Велика незручність для жінок, вони не можуть працювати на полі, їм перешкоджають малі діти.

Але не біда!

Розпочали організовувати ясла для дітей, хоч і тяжко з матеріального боку, алеж без труднощів не досягнеш мети.

На жіночих зборах виділили бригаду, що має організувати ясла.

Жінки енергійно працюють і певні в тому, що ясла будуть, бо вже є 287 крб., а крім цього буде чимала допомога від жінвідділу.

Колгосп збільшується за рахунок голоти. Поширюється і колгоспівська площа землі, було 204 га, а тепер на половину більше, бо щодня надходять нові й нові заяви на зразок:

«Прийміть до колгоспу — в гурті краще».

Або:

«Надалі самому господарювати не можна. Нічим орати. Не вистачає зерна для посіву. Прийміть до колгоспу. (підпис).»

«— Працюємо, — говорять колгоспники, — і будем працювати».

Біля сільради на вулиці високий дядько з чорною бородою гукнув до свого знайомого, що кудись поспішав вулицею, обходячи банюри, і держав у руках великого заступа.

— Куди поспішаєш, Тимофійовичу?

Чоловік, зупинившись, відповів:

— Казани вкопувати будемо. В колишній куркульській хаті кухню будемо для колгоспу.

— Он воно що, — здивовано промовив високий дядько.

— А все таки ти, Степане, баба. Правду кажу тобі.

Високий дядько напевно погодився з Тимофійовичем, бо чомусь задумливо подивився на землю, почухав потилицю і гукнув до Тимофійовича, що пішов далі.

— Узавтра не назвеш бабою. З вами буду.

Високому дядькові стало ніяково, бо він помітив біля себе гурт людей, мовляв, вони з розмови довідались, в чім справа, і що він (Степан) до цього часу був «бабою».

Високий дядько швидко пішов до сільради.

— Справді будуть кухню? — запитав я в товариша Мазура.

— Будують, у хорошому будинкові, який належав куркулеві Козицькому Іванові, що сидить тепер у бупрі. Це ж його жінка приходила до сільради.

Я пригадав тип куркулихи і порівняв її з бабусею, що її син в Червоній Армії.

Яка різниця в постатях, очах і навіть рухах!

Глитайка Козицька, хоч і старкувата й беззахистна тепер, але хитра і вперта.

Бабуса ж навпаки — одверта і не надокучлива.

Раптом із завулку, немов із землі, виринули коні і побігли в напрямі до Кам'янця.

Фурман тягнув якусь пісню, слів не можна розібрати через тупотіння кінських ніг та гуркотіння коліс.

— Хороші коні! Чиї? — хтось запитав з гурту.

— Созицькі. На околиці села нещодавно організувався СОЗ.

...Так. У Жванці крім колгоспу є й СОЗ.

4. За Дністром Румунія.

Кроків за сто від сільради лежить крутий беріг Дністра.

Ми стоїмо на березі.

По той бік — село Атаки.

Там живуть селяни такі як і у Жванці, але зовсім у інших умовах, бо Атаки належать Румунії.

На вулиці біля поваленої хати струнко стоїть з рушницею румунський солдат. Він вартує коло білих дощок, бо під ними лежить... убитий чоловік. Його шойно вилунали з Дністра. Втікача застрелив румунський вартовий, за втечу через кордон до Радянського Союзу.

Для нас ця людина невідома, та більшість гадає, що це селянин тікав від панських ланцюгів до соціалістичної країни. Такі випадки відбуваються майже щоночі.

Як дивно!

Ось біля нас стоїть червоноармієць з п'ятикутною зіркою на кашкеті, а на другому березі Дністра ідуть два румунські вартові.

Один в шинелі, другий в коротенькому кожусі. Вони від холоду гнуться і зрідка позирають на нас.

Згодом вартові зникли в невеличкій будочці, що схожа на стару каплицю.

Перед нами Атаки, як на долоні.

Здебільшого хати похилені, обдерті, з проваленими дахами та побитими вікнами, що затулені ганчірками.

В селі чомусь не видно людей, хіба зрідка вийде зубожілий селянин, в подертій свитині, порається біля свого невеличкого господарства, а потім стане і пильно дивиться на Жванець. Ніхто не знає, про що він мислить, але догадатись не тяжко.

Ех, Румуніє! Ти затопила в крові революційну Басарабію, ти знущаєшся над зголоднілими трударями і сотні людей тримаєш за чорними ґратами.

Ти убога держава, але твій бюджет для військових міністерств збільшується, щоб стати до бою з Радянським Союзом.

Та не пощастить!

Бо таких селян, як отой, що стоїть в подертій свитині, без шапки і дивиться сюди, дуже багато.

Вони допоможуть нашій партії творити революцію.

В Атаках загавкала собака і затихла. З будки вийшли два вартові і пішли понад Дністром, пильно оглядаючи кордони.

Загудів вітер голосно і сердито, немов би кидаючи комусь докори.

Але так само стоїть румунський вартовий, так само непорушно лежить забитий втікач.

...А можливо в них десь є голодні жінки і діти.

— Прощай, товаришу Мазуре!

— Прощай, Ворошецький!

Пишіть до газети про життя свого села, про колгосп і комсомол.

5. Між країнами ґрат.

Ми поїхали понад Дністром до села Ісаківцевь, що стоїть між двома державами — Румунією і Польщею.

Їхали понад кордоном.

— А що як румун підстрілить нас? — запитав Семиволос.

Не знаю, чи це він глузував, а чи й справді так гадав, але я йому на це нічого не відповів, лише усміхнувся.

В Ісаківцях нашого візника всі знають, вітаються з ним, як із своєю людиною, бо він тут в «командировці» не вперше.

— Ви до сільради? — запитала нас жінка з цебром.

— Так, до сільради.

— І не заходьте, бо нема нікого, роз'їхались по служебних ділах.

Все ж ми зайшли до сільради.

І дійсно, в сільраді нікого не було крім одного комсомольця та двох парубчаків, що грали в шахи.

— Невчасно приїхали, — каже комсомолец, — працюють усі. Весна ж, наші хлопці гній на поле возять.

Біля дверей на стіні висить стінгазета «Ранок села». Тут і вірш є.

Читаю:

«Чи це правда, чи це байка,
Що це народилось,
Що Катря комсомолка
На весіллі веселилась?
Веселилась, це не диво:
Молоде дівча.
Але диво, — комсомолка
Горілку пила.» (Бачив).

— Невже зле поставлена робота в осередку?

— Ні, це випадкове явище, — відповіли мені, — Катря Юзефович дійсно пила горілку на весіллі і пропустила два дні навчання, а заявила, що працювала в сільраді.

Осередок розглядатиме цю справу.

Ознайомившись з роботою осередку, нам стало ясно, що робота до більшовицької весни провадиться. Комсомольці не відстають від життя.

Осередок виділив 4-х товаришів червоними читачами, аби ознайомлювали селян із літературою та значенням більшовицької весни.

Відбулося два суботники — сортували насіння — а також осередок розповсюджував серед селян колгоспний плян і наслідком такої роботи — 16 індивідуальних господарств вступили до колгоспу.

— Скільки в Ісаківцях дворів?

— 100.

...Усі селяни в колгоспі за винятком одинадцяти господарств.

Колгоспники будують нове життя, працюють за робочим пляном, як і у Жванці.

Приходь, весно — Ісаківці напоготові!

Є старе прислів'я:

«Іди на чотири вітри», але до Ісаківців його не застосуєш, бо по один бік Дністер — румунський кордон, по другий Збруч — польський...

Тут прикордонна застава. Червоноармійці не тільки пильно вартують радянських кордонів а й беруть активну участь у громадській роботі на селі.

Адже силами Червоної Армії для Ісаківського колгоспу перечистили насіння: 130 пудів вівса, 82 п. ячменю, тощо.

— Дивіться, — промовив командир Сахненко, показуючи трикутник, — це наш стик між двома державами — Румунією і Польщею.

...Це останній наш шматок землі, окутаний з обох боків водою, а далі чужі кордони.

Ми кроків за три перейшли стовпи з написом «УСРР», а супроти за Збручем стоїть польський стовп з гербом, подібним на когута.

Це та Польща, що закувала в тяжкі кайдани українських селян.

Це ж так недавно у Луцькій тюрмі згвалтували 17-літню робітницю Шкіфтер, а потім вкинули її до сифілітиків.

Який жах!

Там сотні кандидатів на смерть, що терплять нелюдські муки у брудних в'язницях за революцію.

...На польській стороні чорніє село Окопи. Воно зовні подібне на Ісаківці. Та тільки в Ісаківцях нема поміщика, а колгосп.

Товариші розповіли нам кілька епізодів з життя окопських селян.

1) «Це було по весні. Працювали селяни на поміщицькій землі. За ними доглядав і бив їх наглядач.

Червоноармійці на нашій стороні грали на гармонії. Наглядач кудись пішов і селяни стали під музику танцювати та гукати:

«Привіт Радянській Україні!»

Біля села на полі здійснювалась курява, то їхав у закритому фургоні поміщик.

Залякані селяни розбіглися по своїх місцях».

2) «На лузі біля Збруча лежав пастух. Хтось із товаришів тихенько запитав:

— Чиї корови?

— Панські.

— А як жити в Окопах?

Пастух схилив обличчя до самої землі і тихо вимовив:

— Про це не можна казати. Почують, битимуть.»

Або:

3) «Підходять до радянського кордону поневолені галичани і гукають до радян:

— Хай живе комуна!

— Привіт від під'яремних!

За ці слова вони куштують від жандарів добрих нагаїв.»

Таких побутових малюнків дуже багато.

А може це казка?

Ні, це справжня дійсність.

Ось ми бачимо маленькі клаптики землі, — вони належать селянам.

А поруч велике поміщицьке поле.

Які контрасти!

Ці поля ще не чули гудіння машини, вони тримають на своїх грудях порепані ноги і ковтають селянський піт.

Безперечно, галичани знають про наші радянські колгоспи, комуни, вони стежать за кожним новим нашим рухом і кожен з них чекає всесвітньої революції, щоб над Збручем збудувати міст до країни волі.

І от цієї весни вийдуть галичани на панські поля. Вони бачитимуть, як їхні брати на Радянській Україні зустрічають другу більшовицьку весну.

Дмитро Чепурний.

Єврейська радянська поезія.

НАШ ЛЕНІН.

Мотл Шапіро.

Ще не було того поета,
Щоб віршем викуваних слів
Про Леніна роки уперто
Нам передав, нам розповів...

Не я складу про нього пісню,
Про славу Леніна не я —
Це зроблять юнаки незвісні
Нових віків, в нових піснях...

Та щастю з цього не зотліти:
І втішно й радісно мені —
Я жив за Леніна на світі,
Найкраще бачив на землі.

Переклав Василь Атаманюк.

У СТЕПУ.

(З поеми «Подорож»).

Довід Гофштейн.

I.

Од скирт і до скирт ми все їдемо просто.
Хто ж їм господар? Ясно — колгоспи.

Якби то у строфах лунких розказати,
Як степом у далеч бігли конята!

Мчать перед нами, встають всю дорогу
Стіг з-поза скирти і скирта з-за стогу...

Хто ж тим стогам, тим скиртам тут хазяїн?
Ясно як день — всім колгосп управляє.

II.

У зморшках старого обличчя
Глибше сідають пилини.
Молодь бадьорістю дише —
Сяють з-під пилу жарини.

Молоді ще не доволі,
Праці у полі — ще мало;
Рветься до міста молодь,
Рветься в риштовану далеч...

Скаржиться дядько старечо:
— Хто ж ту оратиме межі?
Запит важкий, безперечно —
Щиро мене він бентежить.

Взяв я, читаю газету:
О, як нас журить оце!
Вам, певне, доводилось чути
Про змичку міст і сел.

Єднання всіх міст і сел
Ми не дозволимо зрізати.
Єднання всіх міст і сел
Тривале, як міць заліза!

І настане майбутнє ясне, —
І тяжке, і гірке горбовиння
Між теперішніх міст і сел
Назавжди і зовсім загине.

Ми маємо в дужих руках
Той ключ переможної кляси,
Що в нашій країні Рад
Міста і села зв'яже.

Переклав *Василь Атаманюк.*

СЬОГОДНІШНІМИ ОЧИМА.

Іцк Фефер.

Вже забулись гармати і свист,
Ясно вже все, безперечно.
Як потяг виходить на міст,
У тиші пливе він безпечно.

Як потяг виходить на міст,
Він вантажно, спроквола повзе там,
І сіє дими кучеряві на водах веселих,
І стелить дими кучеряві
Хвилястим тарелем.

Це ясне для всіх світу очей,
Видно навіть сліпцеві:

Як потяг виходить у степ,
Все скоріше жене він.

Як потяг виходить у степ,
Він і грюка, і стука, і свисне,
І жбурляє куревом диму на степу білизну,
І жбурляє хмарами диму
На тишу пшеничну...
Це таке вже ясне і просте
До Дніпра від півночі:

Як потяг виходить у степ,
Як весною клекоче,
Мчить він ще дужче хребтиною штреку,
Він часу немає розглядувать рейки
Запаленим оком
Червоної лялечки,
Чи є
На дорозі
Вечірня зоря,
Чи є
На дорозі
Сучасна завада,
Старе яке падло,
Квіток оберемок, —
Потяг зна, як бігти!
Потяг зна, де стримать!
Горе усім тим,
Усім, що спиняють
Летіти наш потяг
І стали йому
На заповітніх дорогах!
Він геть їх розмеле,
До тла,
Оцей потяг,
Зітре їх на порох,
Розпише в полях
Кривавим узором,
Розоре,
Розпоре
На рейках далеких,
Блискучих і зимних:
Оцей гальмував
Наш потяг
Нестримний!..

І знову ковтає він верстви, як птиці,
Мчить потяг ще дужче стрілою в пустелі,
І дим розкида обручами із криці,
На тишу пшеничну —
Хвилясті тарелі...

Переклав Василь Атаманчук.

У ТЕМНИХ ЗАУЛКАХ.

Іц'ік Фефер.

Понад узбережжям блідо зорі сяють,
по заулках темних п'янички блукають.
І надходить вечір, і нудьга лютує,
і нудьга лютує —
до шинку прямує.

І пісні лунають, і пляшки кружляють,
на гладких шинкарських пальцях нові персні сяють.
І сидять, п'ють мовчки і з місця не рушать,
гасять буйні іскри, заливають душу.

На п'яниць дивлюсь я, і питають очі:
— Хто сюди вас тягне, хто сюди волочить?
І сидять, і грузнуть, і з місця не рушать,
гасять буйні іскри, заливають душу.

І сумні дерева я спитав востаннє:
— Хто сюди їх гонить, хто сюди їх тягне?
Знають все дерева, та не оповіли,
і мовчать дерева і зідхає гілля.

Може, винні в цьому ці сумні хатини,
і діди з батьками теж у цьому винні?

Дивляться очима мертвими п'янички.
За вікном блакитним пролітає нічка...

Переклав А. Галл.

ПЕРШЕ ТРАВНЯ.

Езра Фінінберг.

Колс скверу зібрали дітей. Грала музика, похід зростав —
Йшли із міста, старого, йшли із міста нового, йшли з-за
моста.

Від чорних будівель, у блюзах блакитних, влившись до лав,
Із гори Металевий завод до крицевих колон пристав.

У блюзках з квітками і з радістю в очах на світлім виду
Юні дівчата бадьоро з тютюнної фабрики йдуть.

Сміх лунав між дітей, сміх лунав між дівчат, гріло сонце
так гарно.
В похід включились червоноармійці, здалеку йшли із
касарні:

В них червоний був стяг, барабан був лункий, велетенська
труба.
Ціле місто в червонім пливе, в раннім світлі втопа.

Свіжим запахом квіту війнуло від поля й дерев.
Стали малесенькі діти на самий перед.

Іще фабрика знов, іще знову завод, іще тисячний гук —
І пішли вулицями аж в парк, аж над синю ріку.

На прозорій ріці, між тінистих дерев, у промінні яснім
Я разом із дітьми малими гуляв на човні.

І соняшний день був святковий, аж сонця погасли вогні.
Тремтів цілий сад од пісень, од нашого співу дзвенів.

І соняшний дань був величний, куди б не пішов, де б я зір
не зіпер, —
Розпущені квіти, радісні діти, і молот, і серп.

Переклав Василь Атаманюк.

ХЛІБ.

(3 поеми).

Ізі Харік.

— Отак чи отак, а вже березень тут.
Позбирались євреї, вже готові і ждуть.

Молодий до них з міста приїхав євсек,¹⁾
Ім наділи визначив, — поїхав і все...

Вийшли діти, і скот, і старе, й немовля,
Хто йшов, а хто їхав, — і от вам земля.

Ждав їх там палац, розбитий до тла,
і травою, і лозами вкрита земля.

Стали старші євреї до слів...

— Що почать? Як почать? Хоч бався в землі!

Дивляться німо... Тріщить голова, —

Чи тут залишитись, чи лиш гостювать...

Наймолодший, проворний як скочить, гукне:

— Та що тут дивиться? — і випряг коней.

І він перший до палацу рушив в село.

Позлізали усі із возів, — і пішло.

Переклав Василь Атаманюк.

В ТВОЇХ МІСТАХ...

Арн. Кушніров.

В твоїх містах, прилизана Європо,
Ще вулиці чекають свята,
Як спраглі влітку ниви,
Що тяжко їм дощу того дождатись...

Од давнього посіву бурі
Заграло, як вино, тверде каміння...
Для радості повсталих юрем
Розкотистого кроку волі
Луну сховали нишком стіни.

Повітря блискавки вже порють
Кличами запалу, що будить силу в кожному,
І вежі ждуть уже на п'ятикутні зорі,
На прапори червоні, переможні.

Переклав Василь Атаманюк.

¹⁾ Представник єврейської секції

Літературний фронт на Україні¹⁾.

Термін «фронт» в контексті заголовку я поставив не автоматично, не тому, що це є поширене слово взагалі, а свідомо підкреслено для того, щоб сказати, що літературний рух і на теперішньому етапі, навіть саме на теперішньому етапі—є фронт.

На перший погляд може здатися парадоксальним таке на-вмисне підкреслення «фронт» — тепер, коли у відміну від того, що було кілька років тому, немає такої кількості літературних організацій, немає тої безперервної, завзятої організаційної боротьби, немає тої численної кількості відколів і розколів, немає систематичного виникання одних і занепадання інших органі-зацій. Все це вірно. Всього цього зараз немає, але це аж ніяк не означає, що немає фронту, або що фронт зараз менш гострий, ніж він був кілька років тому. Це лише свідчить про те, що боротьба відбувається зараз за інших умов, відбувається за умов нового співвідношення сил, що форми боротьби нові, та що методи боротьби навіть складніші й менш помітні для безпо-середнього ока.

У всякому разі ми маємо в літературі, як і на інших ділян-ках соціалістичного будівництва, всі ознаки фронтової боротьби. Які ж це ознаки? Насамперед — широкий наступ пролетаріату на фронті літератури, активне «втручання» пролетаріату в усі літературні питання, підтягування під свій громадський контроль усіх проблем літератури, висування в літературу своїх числен-них представників. Друга ознака — гостра диференціація, болю-чий процес ідейного розколу серед попутницького табору. І, нарешті, третя ознака — це є уперта та різноманітна, здебіль-шого захована, боротьба з боку ворожих ідеологічних течій в літературі за автономію літератури від марксо-ленінської ідео-логії за так би мовити волю «вільної інтуїції» художника, а насправді за автономію для буржуазного ідеалізму й націона-лізму в українській літературі.

Тепер ми вступили в смугу розгорнутого пролетарського на-ступу на фронті літератури, але цей наступ цілком підготовлений

¹⁾ Доповідь, що її виголошено на літературному вечорі Київ-ФОРПУ, при-свяченому дню преси.

цілим попереднім етапом розвитку пролетарської літератури, на чолі якого стояла організація ВУСПП, яка здійснювала цей наступ за керівництвом комуністичної партії. Коли п'ять років тому, а незабаром як раз минає п'ять років існування цієї організації, у відповідь на спроби ліквідувати пролетарську літературу, у відповідь тим, які виступали проти літературних організацій, як таких, які виступали проти зв'язку літератури з практикою революційної боротьби, які виступали проти інтернаціоналізму, які обстоювали тісний бльок з буржуазними націоналістами, які проклямували рафіновану літературу, літературу для обраних — коли у відповідь на це повсталала організація ВУСПП, яка високо над головами ліквідаторів-ваплітовців піднесла прапор пролетарської літератури, то це був вияв активності пролетаріату у боротьбі за пролетарські позиції в літературі, за лінію комуністичної партії України в її боротьбі за революційний розвиток українського культурного процесу. І ось ці 5 років — це є 5 років боротьби проти всіх буржуазних і дрібнобуржуазних течій в українській літературі.

Під керівництвом компартії ВУСПП провадив боротьбу проти української буржуазної неоклясики, яка займала досить помітні на той час позиції на літературному фронті. ВУСПП-івська організація провадила боротьбу проти київської змінівховської групи, своєрідної групи, яка намагалася перекинути місток між радянською літературою і ефремівщиною та неоклясикою. Це є та група, яка заклала організацію «Марс» та яку «Вапліте» до речі вважала за «єдино революційних письменників у Києві». Звичайно, що не всі члени організації «Марс» балянсували між ефремівщиною та радянською літературою. Там були особи, які пішли на удочку організаторів, але основоположники, ідейні надхненники цієї організації «Марс», були агенти буржуазного табору в середині радянської літератури. «Марс» повинен був зміцнити позиції київського буржуазного націоналістичного фронту. Досить згадати, що «душею» цієї організації були такі особи, як Плужник, Антоненко - Давидович, Підмогильний, Косинка, щоб мати уяву про обличчя цієї організації. Тим часом туди потрапили й революційні радянські письменники, справжні попутники. До цього спричинилась атмосфера загальної дезорієнтації серед попутників, яку створило «Вапліте» своїми націоналістичними гаслами. ВУСПП провадив рішучу боротьбу проти «Вапліте» в його найбільш розгорнутому вияві і проти ваплітанського епігонства, оскільки воно виявлялося і в наступних трансформованих організаціях, головним чином, в організації, що гуртувалася навколо «Літературного ярмарку», а пізніше до певної міри і в організації «Пролітфронт». ВУСПП провадив боротьбу проти дрібнобуржуазної інтелігентської футу-

ристичної організації «Нової генерації», яка, при всій своїй «лівизні», ніколи не виходила за межі дрібнобуржуазної ідеології. І от ця боротьба, уперта боротьба провідної пролетарської організації, яка провадилась єдиним фронтом спільно з пролетарською організацією «Молодняк», і створила умови для консолідації пролетарської літератури.

Кілька років тому ми мали на Україні перший акт консолідації в межах нашої пролетарської літератури. Я маю на увазі прихід низки теоретичних сил до лав ВУСПП. Це був період досить активної боротьби ВУСПП'у з «Літературним ярмарком», який намагався консервувати залишки вапліянської ідеології. Саме тоді й саме через цю ситуацію до ВУСПП'у прийшла низка теоретичних сил, комуністів — теоретиків, які працювали перед тим в теорії національного питання, історії України, філософії, але почасти й критиці. Вони тоді згуртувалися у ВУСПП'і, щоб спільним фронтом боротися за лінію пролетарської літератури, за лінію теорії пролетарської літератури.

Другий акт консолідації, який має особливо знаменне значення, це є самоліквідація «Пролітфронту». Досить зважити як слід, а не легковажно, як дехто це робить, ту довгеньку історію боротьби, надзвичайно складну історію боротьби між ВУСПП'ом і вапліянством, яка в більших чи менших розмірах довго після ліквідації «Вапліте» існувала, щоб зрозуміти значення цього акту ліквідації «Пролітфронту». Досить взяти на увагу такі імена, як Хвильовий, Панч, Тичина, Куліш, Досвітний, відомі імена в українській літературі, які протягом років блукали манівцями, в тій чи тій формі провадили боротьбу, протиставляли себе лінії пролетарської літератури, щоб зрозуміти надзвичайно велике значення переходу цієї групи товаришів до організації ВУСПП.

Розцінювати ліквідацію «Пролітфронту» ми не можемо, абстрагуючись цілком від колишньої організації «Вапліте». «Пролітфронт» — це був безперечно останній радикальний крок з боку колишніх ваплітовців у напрямі наближення до правдивих позицій пролетарської літератури. Організацію «Пролітфронту» ми повинні розцінювати, як перший, справді серйозний акт розриву з вапліянськими традиціями. Але цим самим ми також підкреслюємо й те, що в «Літературному ярмаркові» цього розриву в такій мірі ще не було. Організація «Пролітфронту» означала, що колишні ваплітовці вперше подолали свій акдемизм, який вони колись проголосили і який був наскрізь ворожий ідеї масовості й пролетарської літератури, що вперше подолали своє розуміння літератури, як чинника, що є незалежний від соціальної практики, отже, один з найгостріших виявів ідеалістичного розуміння мистецтва. «Пролітфронт» уже не цурався фабрик і заводів, а дошукувався зв'язків з ними, уже не ставився високо-

мірно до масового письменника, а навіть робив спроби втягувати робітників до своєї організації. Недивно тому, що саме на цьому етапі ця група товаришів найбільш радикально виживала залишки націоналістичної обмеженості, з полону якої вони довгенько остаточно не змогли визволитись. З організацією «Пролітфронт» певна група ваплітян вперше серйозно себе поставила близько до позицій пролетарської літератури. Але ми би викривили об'єктивну правду, коли б ми так, як це зробив дехто на так званих консолідаційних зборах ВУСПП'у в Харкові, кваліфікували б «Пролітфронт» як організацію, що стояла поруч із ВУСПП'ом на пролетарських позиціях, що тепер сталася консолідація між двома пролетарськими організаціями. Це є невірне. Це є перекозчення дійсності. Така позиція знецінює значення боротьби й перемоги лінії пролетарської літератури. В «Пролітфронті» попри те, що він зробив, як я вже зазначив, найрадикальніший крок до розриву з ваплітянством, до останнього часу остаточно ще не були подолані окремі залишки ваплітянської ідеології. Досить згадати склад самої організації, до якого входили поруч з комуністами, пролетарськими письменниками й попутниками та навіть праві попутники, досить згадати ставлення цієї організації до ВОАП'у та до ВУСПП'у, досить згадати безпринципність у творчих позиціях та спроби використати літфронтівську боротьбу проти ВОАП'у для протиставлення себе ВУСПП'ові, щоб зрозуміти правдивість нашого твердження, що залишки ваплітянства були й у «Пролітфронті». Тільки ліквідація «Пролітфронт» є справді акт остаточного подолання всіх залишків ваплітянства. Тільки тепер зроблено остаточний крок до ліквідації отої лінії хитань і маніців, якою йшли ці товариші протягом багатьох років. Це ж є наслідок успішного наступу пролетаріату в літературі.

Успіхи пролетарського наступу очевидно виявляються не лише в літературно-політичній, лінії, але і в лінії літературно-творчій. Ми маємо цілу низку яскравих ознак, які характеризують зростання й досягнення нашої пролетарської літератури. Які ж це ознаки? В контексті цієї доповіді можна говорити про них лише в стислих рисах. Насамперед — це розвиток великої форми в нашій пролетарській літературі. Те, що в пролетарській літературі протягом останніх років панує велика форма, те, що пролетарська література спромоглася перейти від невеличкого оповідання, від новелки до великої повісти, до роману, — це безперечно свідчить про те, що пролетарська література й прагне й має можливості охопити ширші шматки життя, охопити ширші соціальні явища й володіє в достатній мірі художніми засобами, щоб реалізувати ці творчі завдання.

Я цим не хочу сказати, що велика форма має при всіх

умовах перевагу над малою формою. Навпаки, я вважаю за ненормальне явище надмірне захоплення великою формою, яке спостерігається в нас. Більше того, це захоплення межує навіть з негациєю жанрів малої форми. Досить згадати про величезне значення нарису для сучасної пролетарської літератури, щоб зрозуміти й вагу малої форми. Тимчасом в нас так повелося, що кожний письменник, навіть початківець, зразу починає писати велику повість, вважаючи, очевидно, що це найвища ознака літературного здобутку. Це безперечно дуже зле позначається на пролетарській літературі, бож нам, з одного боку, конче треба культивувати, поруч з великою формою і малу форму, культивувати мале оповідання, нарис, новелю, але, з другого боку, воно погано й тим, що часом товариш, якому ледве-ледве вдалося б опанувати матеріал в масштабі маленької форми, береться до великої форми — дарма що і нарис, і новеля потребують не меншої літературної кваліфікації, ніж жанри великої форми. Ми є, товариші, свідки таких явищ, коли дехто з наших пролетарських письменників пише величезну повість, роман, не зважаючи на те, що сам матеріал не виправдує такого великого розміру. Отже, це безперечно є хибне явище. Проте, в основному факт розвитку великої форми знаменує собою вищий щабель розвитку нашої пролетарської літератури.

Друга ознака зросту нашої пролетарської літератури є заогортання політичної цілеспрямованості, вміння ставити перед собою чітко певні ідейні завдання й не тільки ставити, а й відповідними художніми засобами реалізувати їх. Політизація це є величезне досягнення пролетарської літератури.

Третя ознака зростання пролетарської літератури — це поширення тематики соціалістичного будівництва. Безперечно, останні два роки знаменують собою значне поширення тематики соціалістичного будівництва. Досить згадати низку творів, як прозаїчних, так і поетичних, скажемо, твори Кузьмича, Івана Ле, останній твір Кириленка, декотрі поезії Шеремета, Саченка, Гудима, Дубовика, Скуби тощо — вони знаменують поширення тематики соціалістичного будівництва.

Дальша ознака зростання пролетарської літератури — це є подолання імпресіоністичної й романтичної методи показу нашої реальної дійсності і все більше, поступове вкорінювання матеріалізму в нашу літературу. Все це є ознаки зростання насамперед прози й тільки частково нашої поезії.

Особливі успіхи треба відзначити у розвитку нашої пролетарської драматургії. Знаменно, що за останні роки попутницька література не дала жадної помітної п'єси, не дала жадного помітного твору для нашого театру, в той час, коли пролетарська література дала хоч і не багато, але кілька творів, які дістали

визнання широких робітничих мас, які обійшли всі наші театри й які навіть виводять українську драматургію, українську театральну культуру за межі Радянської України. Я маю на увазі п'єси Микитенка, Первотмайського, і п'єси Корнійчука. Та попри досягнення наша література все таки відстає від загального розвитку нашої країни та зокрема й від загального культурного розвитку. Наша література відстає від реконструктивних завдань, вона має силу хиб, проти яких треба боротися, які треба подолати, бо лише через подолання цих хиб ми можемо здобути гегемонію, якої пролетарська література ще на сьогодні не має...

Досить глибше вдуматися в ті загальні процеси, які відбуваються в нашій країні, досить вдуматися в глибину процесів технічної революції в нашій країні, процесів реконструкції промисловості та сільського господарства, реконструкції цілого культурного життя, процесів складної класової боротьби на ідеологічному фронті, щоб прийти до такого висновку, що все це надзвичайно різноманітне, змістовне й складне життя дістає в сучасній українській пролетарській літературі слабенький відгомін, що широкі соціальні явища, що складність класової боротьби, що ціла низка надзвичайно важливих проблем не дістають належного відбитку в нашій сучасній літературі.

Далі, наша пролетарська література, подолаючи залишки старих буржуазних творчих метод у своєму творчому процесі, включаючись поступово в матеріялістичне світорозуміння, на практиці виявляє цілком недостатнє вміння застосовувати матеріялістичну методи. Особливо кепська справа з поезією. Там переважає абстрактна лірика, де досі слово «революція» подається з великої літери, але де немає соціальних процесів, реальної класової боротьби, де маємо сковзання по поверхні життя, замість розкриття внутрішньої суті соціальних явищ, де панує інтуїтивізм і індивідуалізм. В кращому разі індустріалізм заступає техніцизм, а мотиви колективістичного переродження села літерально тонуть в морі примітивного побутовізму й просвітянщини, що виступає, як образне забарвлення революційних мотивів. Всю цю мішанину ідеологічних і стилістичних впливів ми зустрічаємо в нашій пролетарській поезії.

Отже, в поезії справа стоїть зле, але і в прозі, поруч із все більшим вкорінюванням матеріялістичної методи, ще надто рясно елементів наївного реалізму й імпресіонізму. Надто ще рясно й таких фактів, коли схематизм заступає психологію, а індивідуалістичне психологізування заступає об'єктивну аналізу в певному соціальному організмі.

Резюмуючи ці окремі моменти в творчому процесі художньої літератури, я б сказав, що наш сучасний пролетарський письменник, особливо, коли це стосується прозаїка, — достатній матерія-

ліст для того, щоб розуміти всю вагу об'єкта. Він і достатній діалектик для того, щоб розуміти, що об'єкт без суб'єкта не може бути, щоб розуміти вагу суб'єкта. Але він і поганий матеріяліст, і поганий діалектик тому, що він не може конкретно розв'язати проблему взаємин об'єкта і суб'єкта у творчому процесі. Звичайно, що це дуже складна справа. Розв'язати проблему суб'єкта і об'єкта в плані лєнінського роздвоєння «єдності протилежностей» в творчому процесі, — це значить розв'язати творчу методу пролетарської літератури. На цьому шляху і стоїть українська пролетарська література, до цього вона прямує, але тільки прямує. Це завдання далеке ще від розв'язання.

Величезне історичне значення, з погляду розвитку пролетарської літератури, з погляду дальшого розвитку, має та нова сторінка, якою знаменується призов ударника. І саме тому я вважаю за цілком фалшивий той тон, який, як видно із звіту, панував у декотрих промовах на харківських консолідаційних зборах, де консолідацію «Пролітфронту» переоцінювалося, бо кваліфікувалося, як центральну подію нашої літературної сучасности. Попри всю ту колосальну вагу, яку має самоліквідація «Пролітфронту», найважливіша подія є призов ударника. Призов ударників — це є новий етап у розвитку пролетарської літератури. Очевидно, не всі ще достатньо оцінюють значення призову ударника. Це зрозуміло. Особливо це характерно для буржуазних, або навіть дрібнобуржуазних інтелігентів, які звикли дивитися на літературу, як на якусь, власне кажучи, обрану ділянку, де можуть творити лише обрані люди, з дуже високим інтелектом, властивим звичайно, як вони гадають, лише «шляхетним» інтелігентам. Ці погляди є наслідок старого виховання, що прищиплювала буржуазна культура, та вікової безодні між фізичною й розумовою працею, яку створила капіталістична система. Але ми можемо з усіма цими настроями не рахуватися. Ми знаємо, що представники буржуазної думки багато дечого недооцінювали, багато де в що не вірили й кожного разу пошивалися в дурні. Вони не вірили в те, що більшовики можуть взяти владу, не вірили в те, що більшовики зможуть відновити народне господарство, не вірили в те, що більшовики можуть реконструювати народне господарство і, очевидно, найбільше вони не можуть примиритися з тою думкою, що робітники від варстату, робітники-ударники створять якийсь новий етап в розвитку пролетарської літератури.

Ми ж стоїмо твердо на тій позиції, що призов ударників — це є нова сторінка, яка дасть колосальне зрушення пролетарській літературі, яка посуне пролетарську літературу вперед. Чому? А тому, що остаточна гегемонія пролетарської літератури буде тоді, коли буде створено послідовне матеріялістично-діалектичне мистецтво. Ми знаємо, що в творчому процесі й роля підсвідомості.

мого, роля інтуїції безперечно багато важить. Ми знаємо, що колізії між залишками старої психології й нового світогляду особливо характерні для інтелігента, для представника тих соціальних прошарувань, які певними сторонами своєї психіки більш зв'язані з старими світовідчужуваннями, ми знаємо що цей розрив стоїть на перешкоді до того, щоб бути в певній мірі від початку до кінця діалектиком в процесі художньої творчості, де, як я казав, інтуїція заповідає значне місце. Очевидно, що досягти гармонічної одності світовідчужування й світорозуміння може швидше робітник, який має більш революційну психіку, який нарешті, має надзвичайно широку соціальну практику, який стоїть на передових позиціях революційної боротьби на сучасному етапі. Завод є в сучасних умовах найважливіша позиція революційного фронту. Завод є та фортеця, де кується нове соціалістичне виробництво, нова соціалістична техніка, де кується нова соціалістична культура. І тому ми вважаємо, що ті робітники, які є зраз революціонери виробництва, які є активні борці, які є ковалі нових соціалістичних відносин, нової соціалістичної культури, — безперечно будуть основними творцями матеріалістично-діалектичного мистецтва. Цим ми зовсім не хочемо сказати, що інтелігент не може бути послідовним пролетарським письменником. Ми лише підкреслюємо перевагу щодо цього робітничої класи, як класи.

Звичайно, ми повинні знати, що призов ударників — це є лише початок великого процесу, що ударники — це є початківці, що можуть бути спроби підхопити перші, слабкі сторони в їх працях, щоб з них зробити вихідні позиції для боротьби проти пролетарської літератури. Цьому ми повинні давати рішучу відсіч. Але разом з тим ми повинні боротися і з хвостизмом в ударницькому рухові, з некритичним ставленням до ударницької творчості, з захвалюванням і перехвалюванням, з тим, щоб визнати все, що пише ударник, за гідне пролетарської літератури. Це буде ведмежа послуга пролетарській літературі, це буде по суті змичка з тими, які захотять компромітувати ударницький, пролетарський, літературний рух. Ми будемо боротися, як проти тих, які не будуть брати на увагу початківський етап ударницької літератури, так і проти тих, які будуть розвивати атмосферу некритичності, атмосферу спрощеності в нашому ударницькому рухові.

Процес величезного кількісного зростання нашої літератури аж ніяк не позначається й не повинен позначатися погано на художній якості, аж ніяк не повинен спричинитися до приниження художнього рівня нашої літератури. Навпаки, ми ставимо проблему художності в усю широчінь. Ми високо тримаємо прапор боротьби за художність. Ми не мислимо собі гегемонії, перемоги пролетарської літератури без того, щоб досягнути високого

художнього рівня. Ми боремося як проти всяких лефівських, так і проти всяких літфронтівських спрощень в справі літератури. Ми вважаємо, що художня література повинна зростати саме, як художня література, що це є специфічна ідеологічна ділянка, яка впливає специфічними засобами, яка повинна емоційно заражати читача, й тому вона повинна володіти найкращими засобами художнього виразу й художнього впливу.

Наступ пролетаріату в літературі, наступ пролетарської літератури спричиняється до того, що відбувається складний процес ідейної трансформації серед попутницьких лав. Звичайно кажуть про те, що в наслідок цього наступу ідуть дві лінії: одна лінія поправішання, і друга лінія — полівішання нашої літератури. Я думаю, що це вірно, але ця формула не зовсім точно відбиває те, що відбувається в нашому попутницькому таборі. Там справа зовсім не така проста, там не дві групи, там тих груп значно більше, там всі ці процеси значно складніші. Звичайно, розподілити попутників за певною схемою надзвичайно трудно. Проте, треба сказати, що у нас є ліва група в українській літературі, ліва дрібнобуржуазна група. Я маю на увазі насамперед колишніх футуристів, представників «Нової Генерації», які на різних етапах розвитку нашої української літератури відігравали об'єктивно різну роль. У всякому разі в останній період їх об'єктивна роль з погляду революційности була дуже і дуже мізерна. І коли б ця група на цьому історичному етапі продовжувала обстоювати свої попередні позиції, їй загрожувало б просто переродження, вона б могла стати рупором спеціальної не в т р а л ь н о ї інтелігенції, ворожої всьому процесові нашого соціалістичного будівництва. Ця група це відчула, вона стала на шлях розриву із всіма своїми історичними традиціями. Ця група декларативно визнала свій шлях за помилковий, хоча цілковитого роззброєння ще не зробила. Проте окремі творчі факти кажуть про можливість декотрих товаришів з цієї групи стати справжніми союзниками пролетарської літератури, а може і пролетарськими письменниками, коли вони тільки радикально переглянуть весь свій попередній шлях. Я маю на увазі таких товаришів, як Семенко, Шкурупій, Влизько.

В іншу, правішу групу попутників я поставив би таких письменників, як Слісаренко, Смолич. Цим письменникам треба значно більше подолати в своїй психо-ідеології й творчій методі, щоб стати ближче до пролетарської літератури.

Третя група — це попутники, які стоять на межі між радянською літературою й небезпечною потенцією до випадання з системи попутницької літератури. Коли Яновський може бути залічений до цієї категорії тому, що надто далеко сягнув у своїх націоналістичних настроях, то Косяченко сюди належить тому, що

хоч він і відмовився від своєї плаксивої манери, але надто стабілізувався в своєму аполітизмові.

Нарешті, 4-та група — це правий фронт, який звичайно більше репрезентований в нашому славнозвісному Києві, але який збільшився і в Харкові з часу приїзду туди т. Підмогильного.

Хто ж це правий фронт? Це є Рильський, Плужник, Підмогильний, Осьмачка, Антоненко-Давидович і т. ін. Декого може здивувати те, що я поставив в один ряд Антоненка-Давидовича й Рильського. Я думаю, що на теперішньому історичному етапі великого принципового значення між Антоненком-Давидовичем і Рильським немає й бути не може. Антоненко-Давидович виступив свого часу з повістю «Смерть», в якій намагався пристосувати націоналізм до радянської дійсності. Пізніше він закинув цю спробу і цілком послідовно розвивав виключно свої націоналістичні концепції, але червоною ниткою через всю його творчість проходить мотив націоналістичного волюнтаризму. Рильський відомий, як неоклясик, що тікає від сучасності, що виявляє пасивне милування давниною й природою. Тим часом така характеристика, після останньої його книжки «Гомін і відгомін», вже не зовсім буде вірна. В цій бо книжці Рильський виступає з новими активними мотивами, мотивами волюнтаризму, присуті націоналістичного волюнтаризму, який споріднює його з мотивами творчості Антоненка-Давидовича. Ось характерний уривок з одного із його віршів, який не тільки показує нам, що Рильському властиво через пропаганду пасивності, боротися з радянською дійсністю, але і властиво пропагувати ідеї активного націоналізму, навіть імперіялізму:

„Ми ще ніколи не були собою,
Не підіймали стяга на морях,
Ні по чужих невиданих краях,
Де квіти квітнуть барвою новою.

Ми без'язикі, безименні, ми —
Німа вода холодного свічада,
Слизький туман. Ми привидів громада,
Що непомітно ходить між людьми.

В цих рядках Рильський досить одверто заперечує Радянську Україну, вважаючи український народ в сучасних умовах за «без'язикий», «безіменний» за «привидів громаду» та особливо плачеться на те, що його народові не випадало досі щастя, ні «підіймати стяга на морях, ні по чужих невиданих краях». Але Рильський не втрачає надії й навіть сподівається на реванш:

Народи й царства. Днів і поколінь.
Моря дзвінки. Дивуйтесь немогутнім:
У давнім ваше, наше у майбутнім.
Для вас земля, а наша далечінь.

Отже у Рильського, як і у Антоненка-Давидовича ми маємо споріднені мотиви націоналістичного волюнтаризму. У Підмогильного, Косинки, Осьмачки, Плужника домінують мотиви ідеалізації куркульства й міського міщанства. Всі ж вони разом становлять правий буржуазний фронт в українській літературі.

Боротьба в нашій художній літературі, в нашій творчій практиці відбивається відповідним способом і в лінії нашої критики та теоретичного літературознавства.

Марксівський критичний фронт має за останні роки досить серйозні досягнення. Він має вже низку центрів, де провадиться теоретична робота. Маємо катедру літературознавства в Інституті марксизму, комісію літератури при Київській філії УІМЛ. Трохи збільшився вплив марксистів в Інституті Шевченка, особливо в Харкові. Помітно зростають кадри критиків і літературознавців-марксистів. Теоретичний рівень критики й літературознавства України безперечно теж зріс. А проте ми гостро відчуваємо нашу кволість, бож надто впадає в око наше відставання. Це відставання досить болюче виявилось під час великих теоретичних дискусій, які були в центрі нашого Союзу. Нічого ховатися з тим, що ми тут пленталися в хвості цих дискусій, що ми дуже пізно почали реагувати на переверзінство, що ми дуже слабо проводили боротьбу з воронщиною, що ми надто слабенько розгортали боротьбу за пролетарську творчу методу. Саме тому вже після розгрому переверзінства в центрі Союзу, в нас ще подекуди друкувалися статті, коли не цілком то на половину переверзінські, саме тому воронщину в нашій поточній критиці й досі належно не викрито. Саме тому й не було належно викрито факт використання з боку декого літфронтівської «лівизни» в творчих питаннях, щоб відстояти в українському літературному процесі залишки вапльовської «правизни». І все таки боротьба наша проти анти-марксистських течій в критиці розгортається все сильніше. Наш марксистський критичний фронт на Україні все таки достатньо сильний для того, щоб здійснити наступ на ворожу ідеологію і він це робить не з абияким успіхом. Звісно, ті успіхи наступу, які має марксистська літературна теорія й критика, пояснюються насамперед успіхами соціалістичного й ідеологічного наступу, на чолі якого стоїть наша КП(б)У. Але протистоїть нам ще великий ворожий фронт в царині літературознавства, який ми повинні нещадно розгромити, щоб з більшим успіхом розгорнути свою позитивну теоретичну роботу, розвинути марксо-ленінську теорію літератури, марксо-ленінську історію української літератури, марксо-ленінську критику.

Ми маємо ще не остаточно розгромлену ефремівську літературну методологію, яка в сучасних умовах править за ідеологічну базу фашистівського націоналізму. Ми маємо ще недостатнє

викриття всіх впливів єфремівської методології, навіть на тих, які почасти критикували й боролися з Єфремовим і єфремівщиною. Ми маємо перед собою буржуазну еклектичну методологію київських професорів Зерова й Філіповича. Їхня методологія — це не є чистий формалізм, як дехто думає, а це є по суті гірше за формалізм опоязівського типу. Це є еклектична сумісь методологій Переца, Веселовського, Опязу і т. д. Ми повинні ще боротися на Україні з форсоцівством, як це не дивно. Ми повинні боротися з форсоцівством тому, що форсоцівства не побили свого часу. Я мушу нагадати товаришам, що на Україні свого часу з формалістами найбільше полемізувати форсоці, що формалізм критикували з форсоцівських позицій. Саме форсоцівство не було достатньою мірою викрите. І цим можна пояснити те, що і тепер ми маємо формалістські виступи харківського професора Шамрая й київського професора Якубського.

Нарешті ми повинні провести ще велику роботу щодо викриття переверзівства, бо воно на Україні тільки частково викрито. Ми повинні боротися з усяким псевдо-марксизмом, із спробами еклектично поєднати марксистську діалектику з механізмом, ідеалізмом, проти воронщини і т. д.

Всю цю боротьбу ми повинні провадити на ґрунті широкої розгорнутої теоретичної боротьби, на ґрунті боротьби за марксо-ленінське літературознавство, на ґрунті застосування марксо-ленінської філософії, марксо-ленінської діалектики, на ґрунті використання останніх праць Леніна для застосування їх в нашому теоретичному літературознавстві. Цю роботу ми повинні провадити через критику важливих теоретичних джерел, які до недавнього часу вважалися за цілком непогрішимі, скажімо джерел Плеханова, почасти Мерінґа, бо лише через цю критику ми можемо справді ствердити марксо-ленінську методологію в нашому літературознавстві. Наше теоретичне літературознавство не має якихось абстрактних завдань. Літературознавство має конкретне завдання — допомагати нашій художній практиці нашої художньої творчості. На прапорі марксистського літературознавства повинно бути написано: конкретна праця для розвитку пролетарської літератури та для її опанування матеріялістично-діалектичною художньою метою.

Для того, щоб, борючись, досягнути цих позицій, ми повинні в своїй роботі виходити з правдивої оцінки літературного фронту на Україні, з правдивої оцінки розташування класових сил на цьому фронті, співвідношення сил між революційною частиною фронту, що наступає й ворожими силами, що роблять опір, виходити з конкретних завдань, які стоять перед нашою літературою, з потреби боротьби за гегемонію пролетарської літератури, за матеріялістично-діалектичне мистецтво. З цією метою будемо бо-

ротися за провідну роль Всеукраїнської спілки пролетарських письменників. ВУСПП мусить ще більше зміцнити свою бойовість, ще більше політизувати свій рух, ще глибше піти в маси та особливо звернути увагу на ту ділянку, де слабші є його досягнення, не теоретичні позиції. ВУСПП'ові треба критично поставитись до тих слабих здобутків, які він має в питаннях теорії, зокрема розробки творчих проблем і конкретної виробничої критики. Ми повинні зміцнити одніє лав ВУСПП'у й «Молодняка», які мають і мусять мати єдину літературно-політичну лінію.

Ми повинні закликати до більш активного життя Всеукраїнську Федерацію Радянських письменників, яка повинна на ділі здійснювати єдиний фронт радянської літератури і ідейний вплив пролетарського літературного загалу. Ми повинні розгорнути справжню боротьбу за попутника. Успіхи пролетарської літератури не повинні спричинитися до недооцінки попутників. Всяке «лівацьке» нехтування попутника мусить зустріти з нашого боку гострий засуд. Буржуазія не тільки не відмовляється від боротьби за «душу» нашого попутника, а провадить дуже велику роботу в цьому напрямі. Отже, наше завдання є в тім, щоб зміцнити свій вплив на попутницький табір. Розуміючи закономірність диференціації, ми й підтримуємо цю диференціацію, але зацікавлені ми в тім, щоб більша частина попутників ішла до нас, а не навпаки. Всякий, хто виявляє до цього певне прагнення, мусить мати з нашого боку цілковиту підтримку. Ми не можемо й на теперішньому етапові недооцінювати особливе значення боротьби за попутника в національних республіках. Отже, не йдучи ні на жадний ідеологічний компроміс; гостро критикуючи антипролетарську ідеологію, ми повинні щодо попутників провадити не тактику відштовхування, а тактику впливу, виховання. Всіх тих, які виявляють певне бажання переозброїтись, хоч би вони ще хиталися, ми повинні стимулювати в їхньому розвитку в бік революціонізування. Тих же попутників, які маневрують, хитрують, відсижуються на аполітизмові, неутральності, ми повинні нещадно викрити, щоб показати їх справжнє обличчя. Щождо правого табору, то з ними треба провадити найгострішу боротьбу, таку боротьбу, яку провадять взагалі з класовими ворогами в Радянському Союзі.

Самійло Шупак

На вищій шаблі¹⁾.

(Огляд сучасної єврейської літератури).

I.

Високе кількісне і якісне зростання, зміна поколінь, художньо й ідеологічно зміцнілий молодняк та, що особливо важить, вихід на широкий інтернаціональний простір, — ось відмінні риси сучасної єврейської літератури останнього періоду. Треба окремо спинитися саме на виході цієї літератури на широкий інтернаціональний шлях.

Перекладали колись єврейських авторів звичайно за шабльоном, пильнували тут, головне, пікантного й анекдотичного, ультра національної тематики. З єврейських письменників брали на переклад тільки твори, позначені націоналістичною екзотичністю. Отже, перекладна макулятура виконувала свою «вагонну», комівоajerську функцію.

Зовсім іншого і цілком відмінного характеру прибрали переклади єврейської літератури в радянських республіках. Своїм змістом, своєю ідеологічною спрямованістю, усім своїм соціальним діяпазоном сучасна єврейська література орієнтується на нового читача. Її новий мотив, художньо втілений нею світ органічно чужий націоналістичним присмакам, екзотичним і анекдотичним ознакам. Єврейська радянська література так само далеко відійшла від етнографічного й натуралістичного показу. Розмаїті теми, пекуча сучасність, вир боротьби, клясові противенства, покоління нових людей, вихованих серед братерського співжиття трудящих різних національностей, — ось риси, що позначають виступ сучасної єврейської літератури на широкий інтернаціональний простір.

Переклади єврейської літератури російською й українською мовою становлять, поперше, цінні вкладки в загальну скарбницю

¹⁾ Вміщуючи статтю тов. Шкаровського, яка інформує про творчість сучасних єврейських письменників, редакція підкреслює її схематичність, відсутність певного методологічного стрижня і неспроможність автора належно схарактеризувати розташування й боротьбу класових сил в єврейській радянській літературі.

різномовної радянської літератури і, подруге, стаючи найбільшим фактором художньої пропаганди за інтернаціональну солідарність трудящих.

ДВУ і Книгоспілка, а пізніш ДВОУ, збагатили радянський книжковий ринок цілим рядом творів єврейської літератури, ввівши до реєстру перекладів також і кращих єврейських молодняківців. Гофштейн, Фефер, Маркіш, Квітко, Кушніров, Годінер, Даніель, Орлянд, Албертон, Абчук, Гільдін, Каган, Сіто, Персов, Гордон — ось перша фаланга радянської єврейської літератури, що її творчість стає здобутком нових сотень тисяч читачів.

II.

У єврейській радянській літературі точилися й точаться творчі й ідеологічні бої за гегемонію, за класову спрямованість, за організацію й керівну ролі. Пролетарський сектор завоював і зміцнює тепер свої передові позиції в безнастанній боротьбі з дрібнобуржуазними ідеологами, що піднесли щит формалізму й націоналістичних традицій. Під заслоною удаваної боротьби за якість художньої продукції ці дрібнобуржуазні ідеологи насправді далі вели наступ проти щораз міцніших паростків пролетарської літератури, проти її класово ідейного змісту.

Бурхливі темпи соціалістичного будівництва, в орбіту якого втягуються дедалі ширші шари єврейських трудящих, ґрунтовні економічно-побутові зрушення знайшли свій відбиток у єврейській радянській літературі. Загостреність класової боротьби владно проказує літературі лінію чіткого класового розмежування. Ця лінія дедалі ясніше виступає на поверх: у самому діяпазоні соціальної тематики, в новому людському матеріалі, в проблемах і цілеспрямованості літератури.

Нам уже довелося раз досить докладно проаналізувати на сторінках «Життя й Революція» шляхи й етапи сучасної єврейської літератури.

Тепер ми хочемо продемонструвати нинішній етап єврейської радянської літератури на конкретній творчості окремих письменників.

Цим пояснюється до певної міри і деяка фрагментарність нашої статті.

У творчості Абчука найхарактеристичніша риса — подавати матеріал, завжди громадсько актуальний. Для Абчука матеріал відіграє першорядну ролі; з нього, як із сировини, письменник витворює ідею й задум свого твору. Оцінюючи творчість Абчука, доводиться насамперед аналізувати якість соціальної тканини, що стала письменникові за сировину для його художньо-ідеологічної конструкції.

Матеріал, що став Абчукові за основу письменницького відтво-

рення, цілком взято із сучасности. У повісті «Гіршл Шамай» Абчук подає надзвичайно цікавий процес єврейської економіки останнього десятиліття. Шамай—кустар, що вростає у велике фабричне виробництво епохи пролетарської диктатури. Це вростання, безболізне, але в'яжеться з природним руйнуванням старих навичок, із внутрішньою реконструкцією пролетарської ідеології.

Шамай зв'язаний з рукометством, з індивідуалістичною кустарною продукцією і відповідними, що з неї випливають, ідеологічними надбудовами. Йому доводиться переваритися в новому фабричному казані, геть розчинити свою дрібновласницьку натуру в новому й суспільно-чинному пролетарському колективі.

Абчук дає художньо-психологічний показ поступової трансформації кустаря на пролетаря, показ того, як Шамай, не зважаючи на частий свій індивідуалістичний «бунт», в основному приймає фабрику, новий побут, партійне керівництво.

Шамай «бунтує» і проти гострої критики стінгазет, і проти завзятої боротьби з троцькізмом. Він проти новацтва на фабриці, проти революції в родинному побуті, але все його життя й ідеологічне спрямування — на фабрику, на її нових людей, на робітничий колектив. Абчукові вперше пощастило в єврейській літературі дати фабрику, новий пролетарський колектив з усією його бадьорістю й громадським життям. Особливо пульсує це нове життя, але не через замазування окремих властивостей членів колективу. У повісті багато ясно окреслених персонажів, як от директор фабрики, молодий Бахарчик, Шамаєва дочка й інші.

У двох інших повістях — «Кар'єра адвоката Крейна» і «Містер Пайпер», — Абчук так само близько підходить до бар'єрів сучасности, змальовуючи сучасний побут на тій частині Волині, що її окупувала Польща. У «Кар'єрі адвоката Крейна» перед нами персоніфікований відбиток кар'єризму, меркантильності, що нічим не гребує. Розклад буржуазної родини — стовідсотковий. Національні й релігійні традиції розтоптані важким чоботом діляцтва. Усе навколишнє життя погрузло в болоті міщанського ефемерного добробуту. Трохи неприродне загальними трафаретними контурами виведене на цьому тлі революційне підпілля.

Містер Пайпер — продукт американської інфляції, гуверської політики «рятування» післявоєнної Європи, професійний благодійник, пройда, й авантюрист. Та Пайперові вірять, на нього надіються. Усі проекти містерові містифікація й блеф. Але оточення в окупованій Волині таке непевне й безнадійне, що блеф єдина соломинка для потоплеників.

У всіх трьох повістях, зібраних у першій книжці Абчука, подано матеріал із пекучої сучасности на широкому громадському тлі, всебічно охоплено соціальне оточення. Все це промовляє за те, що молодий письменник дуже чуло ставиться до актуальних

проблем сучасності. Абчукові не зовсім легко позбутися побутовізму, але він уже вміє монтувати й художньо конструювати матеріал, розташовувати його на свій смак, створювати, крім рівнодійної прямої, і ряд паралельних ліній. Абчук — побутовіст. Його, як метелика на світло, вабить до нових тем, але він ще не знайшов свого стилю, ще не повновладний господар своєї багаті «сировини». Таким він, безперечно, стане в процесі дальшого поглиблення й розвитку своєї цікавої й повноцінної художньої творчості. Коли в Абчука проблема вrostання у велике виробництво подана крізь психологічну призму індивідуального переродження, то в Орлянда ця сама проблема розгорнута на ширшому полотні масового зрушення.

Захватна повість про плоти й канали, про живлющі атерії болотного й злиденного Полісся, що виникають у загальному будівному запалі радянської країни. Повість про інженера Горна, що несе свою молоду енергію, свій запал, свою уперту, незламну волю на хутори, розкидані серед вічного болота. Запальна боротьба з природними й людськими перепонами, з одвічною темрявою, з старими звичками індивідуальної неорганізованої праці.

Коли б повість Орлянда обмежувалася тільки цими моментами, то й тоді це був би цінний і великий вклад, до сучасної єврейської літератури. Трудові процеси мали свій відбиток у єврейській літературі й до Орлянда, але їх подавали в розпорошеному й убогому вигляді дрібного кустарництва, душних і примітивних майстерень. Повість Абчука «Гіршл Шамай», що так само недавно появилася, хоч і перша ввела до єврейської літератури велике підприємство, алеж трактувала, головне, про індивідуальну психологію робітника, що в процесі колективної праці звільняється від старих дрібновласницьких звичок.

У повісті Орлянда працю дано на піднесенні, в усій її експресії. Працювати на плотах приходять люди з містечок, економічно павперизованих, приходять надзвичайно злиденні, зголоднілі, без роботи. Вони так і кажуть: «Ми матимемо роботу на все літо, ми зголодніли без роботи». Орлянд відтворив цей своєрідний масовий голод у всій його фізіологічній оголеності. Він дав відчуття фізичне напруження цих вольових колективних м'язів, піднесення праці на лоні природи, серед боротьби й перемагання перепон. Артїлі сезонників — коростенців, чорнобильців, що прийшли на селянські хутори із злиденних, погромлених, безпросвітних містечок, буквально б'ючись за працю, а також і з власним, що як спадщина дістався від віків безправ'я й специфічної економіки, скептицизмом, — ці артїлі поступово асимілюються в загальному й радісному потоці продуктивної праці.

«Овруцький — другий Андрій, у нього є чуття до роботи. І за коростенців нічого червоніти, вони жеруть роботу...» Коли лунає

поклик: «Хлопці! в канали, за мною. Раз!» — ми переконуємося на ділі, як живе й тріпоче серед цих учораших деклясованих людей почуття й жадоба праці.

Це не значить, що Орлянд вважає сезонників за монолітний колектив і не помічає певної соціальної диференціації, а відси й неоднакового трудового ентузіазму. Серед артілей точиться боротьба між слабими скигліями, що все своє життя були паразитами, і тими, для кого праця не тимчасова потреба, а могутній поклик нового життя. Прийшовши на тимчасову сезонну роботу, кожен так утягується в нові, здорові, що бадьорять і дають надхнення, процеси праці, що не можуть розлучитися й не розлучуються з роботою на полі, в заводі.

Для робітників на плотах обставини такі самі напружено виняткові, «як на війні», і інженер Горн — справжній командир цього колективу ентузіастів.

«Горн по-молодечому сміявся, сміявся з того, що вода так невинно хлюпоче, ніби її підстьобують батогом».

У повісті Орлянда сюжетність залишається на боці, бо на чільному місці тут завжди рух і кипіння мас. Цілий ряд таких масових епізодів гостро врізується в пам'ять, як от делегація містечкових євреїв, що приїхали до Горна просити в нього роботи, зустріч поліщуків з чорнобильцями й особливо сценка, коли селяни приділяють землю євреям.

«... Віки, довгі поліщуківські віки Полісся снувало свої казки. В усьому Поліссі — від Біловіжжя до соснових лісів, що під Києвом, мерехтіли вогники, пахли затаєні ночі й стукали в дубові віконниці глухих землянок».

Така сама глуха й затаєна була взаємна одвічна відлюдність між євреїв і селян, штучно підтримувана, піджилювана від чорної сили реакції. Ця відчуженість трималася на економічно-громадський відлюдності. Тепер міцнішають нові братерські зв'язки злютованих трудових людських групувань, де національна різниця пригасає, як головешка, викинута з багаття.

Це художньо, психологічно вірно й переконливо довів Орлянд багатьма життєвими епізодами.

Однаке, концептричні кола повісті Орляндової побудовано так, що саме центральні постаті змальовано слабше. Інженер Горн цементує колективну волю до праці, але сам дуже часто ховається в затінку. Так само й романтичні дівчата Марго й Бузя — незвичайні й феєричні. Часом і самих поліщуків, як таємничих гномиків, оповито чи не містичним туманом. Тоді стиль авторів стає надто ліричним і символічним. Однаке, ці хиби в повісті Орляндовій не переважають її чималих художніх властивостей. «Плоти» Орлянда насичено могутнім патосом праці, гармонійного поєднання трудових процесів з природою, справжнім показом

переродження цілих людських масивів у наслідок нових політичних і економічних стосунків радянської дійсності.

Жадоба праці, з такою художньою переконливістю подана в повісті Орлянда, становить власне тільки зовнішню ознаку глибоких внутрішніх процесів соціального стимулювання до праці. Єврейські радянські письменники, і насамперед Гільдін, пробують показати, як формується новий побут єврейських трудящих у нових умовах індустріялізації і колективізації, як визначаються конкретні взаємини серед нового колективу.

Гільдін — один із тих небагатьох письменників, що брав матеріал для своєї творчості не як «самовидець» із джерел сучасності, а безпосередньо «впірнав» у вир життя. Учасник революції, він сам проробив увесь її швидкий шлях. Гільдін має що розповісти.

Це перевага велика: вона позначає оповідання й повісті Гільдіна безпосередністю, свіжістю й актуальністю. Автор так близько підводить нас до подій і фактів, що ми відчуваємо їхнє дихання й прискорене биття серця його живих, не вигаданих людей. Ця властивість, однак, часом перетворюється й на слабкість Гільдіна, позбавляючи його таких важливих для художньої творчості — патоса, перспективи, справжнього творчого відчуття глибини тих «джерел» сучасності, куди письменник відважно заглиблюється.

Ці хиби, що даються взнаки у першій книжці оповідань Гільдіна, мають характер не органічних властивостей, а минутих. У кожному окремому оповіданні відбувається непомітна може й для самого автора боротьба між основною художньо-органічною засадою і публіцистично-риторичною. І в цій боротьбі завжди перемагає перша.

Правдиво оцінити літературні властивості в творчості Гільдіна тим більш важливо, що своїм змістом творчість цього письменника зачіпає найгостріші, актуальні проблеми сучасності. Гільдін перший у єврейській літературі дав серію нових пересельців, художньо відбив вrostання їх у новий побут, бурхливу руйнацію старого, нерухомих життів. Він дав ряд нарисів з епохи громадянської війни, де яскраву фабульність поєднується з внутрішнім революційним горінням героїв, їхнім великим і органічним революційним оптимізмом. Тут особливо показне оповідання «Кукурудза», одно з найкращих у Гільдіна.

Мрія одного з персонажів цього оповідання — Холоденка, що його прекрасно змалював автор, знищити білих «до останку, щоб не лишився ніхто, хто може шкодити побудувати нове життя» — типова для всіх позитивних героїв Гільдіна. Їхня віра цільна й закінчена, а революційна справа — справжнє діло всього їхнього життя. У цьому самому оповіданні надзвичайно чітко змалювано

махнівський штаб. Окремими розкиданими імпресіоністськими штрихами дано живий портрет самого «батька» Махна.

Надзвичайно цікаве й оповідання «Запал», де говориться про переживання одної комуністки напередодні чистки партії. З великою майстерністю (уже не тільки знанням) передано ту внутрішню душевну «гарячку» чесного партійця, для якого чистка — великий іспит, випробовування власної стійкості, серйозна перевірка на людях.

У цьому таки пляні «самокритики» написано й оповідання з фабричного життя «На нових рейках», де змальовано піванархічний «бунт» робітника проти директора, інструкцій та всього розпорядку, нових взаємин на фабриці й поступове свідоме примирення з законами й вимогами свого пролетарського колективу.

Гільдін, як ми вже сказали, опановує матеріал сучасності, багате джерело його власного і яскравого революційного життя, як художник. Він ще не зрівноважив синтетично свій ідеологічний напрямок і свою художню методу творчості. Тісно підійшовши до фактів, він не встигає бачити й показати всю їхню глибину. Тому іноді в Гільдіна майорить тінь мемуарів, сухого опису. То ці моменти швидко зникають, ніби розпорошуються, і художник перемагає «цікавого оповідача», а справжня художня правда стає переконлива й захоплює.

Талановитий пролетарський письменник Альбертон у своїй книзі «Біро-Біджан» виявив себе як знаменитий майстер художньо відбивати пекучі явища сучасності в самому процесі їх становлення. Він перший дав надзвичайно цікаву повість про піонерів нової землі. Альбертон перший також відгукнувся в своїй книзі «Шахти» і на процес акліматизування вчорашньої декласованої містечкової молоді в тяжкій індустрії.

Ось основне вкладення у єврейську радянську літературу останніх років. Цим однак не обмежується все зростання і ввесь діалектичний розвиток цієї літератури. Як у попутницькому колі, так і в ланах пролетарських письменників відкривається й оформлюється процес розмежування і художньо-ідеологічної кристалізації. З цього погляду вельми показна творча еволюція колишнього попутника Даніеля і пролетарського письменника Годінера.

Годінер тільки поступово поборює свій символістичний стиль (із повісти «Назустріч дневі»), він починає оперувати конкретним і соціально-вартісним матеріалом («Людина з гвинтівою»), і дає ряд художньо-психологічних замальовань з нового побуту.

М. Д а н і е л ь (Меєрович) один із перших відгукнувся у єврейській літературі на сучасну тематику. У своїх перших оповіданнях і повістях — «Такий час», «Сторож Рахміель», «На порозі» — Даніель на тлі збуреного життя, його тривог і колізій змальовує

людей, захоплених стихійним потоком революції. У цих творах стиль Даніеля співзвучний до його тем, у яких панує хаос. Він еkleктичний, тут почувається вплив Пільняка. Але вже в цих своїх творах Даніель показав себе безперечним майстром, гострим і спостережливим, і виявив — певний нахил відбивати героїку й романтику нашої революційної сучасності.

У своїй останній повісті «Юліс» М. Даніель з експресіоністською художньою силою дав епізод боротьби за ради у Вільні. Письменник малює переживання групи комунарів, що в запеклій сутичці з польськими легіонерами захищають ради. На тлі незвичайного героїства художник дає чіткий психологічний образ окремих комунарів, виявляючи водночас і всю велич тієї спільної справи, за яку боролася й загинула група віленських комунарів. Ця повість Даніеля — одна з найкращих творів єврейської літератури останнього періоду.

А в рум Каган відомий головне, як автор повісти «Уламки» й побутових оповідань. Молодого Кагана насамперед вирізняє його певна спостережливість і чулисть до нового побуту. В «Уламках» він, правда, дещо спізнившись, подає життя одиноких, зайвих, «кімнатних» людей, що поволі, з внутрішніми надривами, сприймають нове життя. Інтелігент у Кагана, хоч і взято його в призмі революційного періоду, такий самий жалюгідний і безхребетний, як у творах старого єврейського письменника Номберга.

Свій талант белетриста-побутовіста Каган розгортає повною мірою тоді, коли в зону його письменницького спостереження потрапляють скалки й епізоди «Живого життя», факти збурених буднів.

У своїй новелі «Свиня» Каган дав у пляні гуморески побут єврейських колоністів, показав унутрішню революцію побуту, руйнацію старих звичок.

Цікаве також оповідання «Сусіди», де як у калейдоскопі подано обивателів, їхні турботи й піклування, показано, як руйнуються обивательські гнізда й гинуть у бурі нових днів.

Каган прекрасно орудує сюжетом. Він змальовує людей різних соціальних прошаровань і в своїх оповіданнях та повістях, завжди позначених сучасністю, дає багатий матеріал, характеризуючи процеси й зрушення в сучасному єврейському оточенні.

М. А р о н с ь к и й виступив на літературну ниву 1925 року, коли життя у збуреному революцією містечку до певної міри вже стабілізувалося. Однак, надто свіжі були ще в пам'яті минулі роки громадянської війни, голоду, руїни; роки, що перетасували суспільні взаємини в містечку, глибоко зрушили старий одвічний лад, щоб молодий письменник міг байдуже пройти повз ці свіжі вражіння недавнього минулого.

М. Аронський змальовує містечко революційної епохи в усій розмаїтості змін, що відбулися в ньому, дає людей нової революційної епохи і, як чулий художник, уміє і в цих людях розрізнати й знаходити їхнє старе соціальне підґрунтя. Аронський ніби веде соціально-побутову генеалогію своїх персонажів.

Ш. Персов у своєму першому збірнику оповідань «Життій хліб» дуже близько підійшов до революційної тематики. Між нею й художніми засобами письменника є, правда, певна й досить помітна, дистанція. Стиль Персова імпресіоністичний, і тут він найбільше наслідує в єврейській літературі стиль Д. Бергельсона.

Імпресіонізм Бергельсона гармонував із характером його героїв і їхньою епохою деградації буржуазних шарів. Імпресіонізм Персова незграбно напнуто на героїв епохи революційного піднесення. Чималою мірою не тільки стилем, а й соціальним корінням своїм люди в Персова нагадують Бергельсонів типаж. Так само і в нього ми подибуємо, головно, представників дрібнобуржуазних шарів, купецького стану, зачеплених соціальним режимом пролетарської революції, взятих у лещата диктатурою робітничої класи-переможця.

В оповіданні «Черепки» Персов наводить ряд кольоритних фігур старого, ворожого пролетаріятові світу. Поруч із цим Персов виводить і ряд бійців періоду воєнного комунізму, в одному з оповідань підносить цікаву проблему про ставлення більшовика до батька — свого класового й ідейного ворога.

Оповідання Персова надто психологічні. Письменник поступово переходить на рейки реалізму й художнього відбивання нового, радянського побуту.

В оповіданнях Н. Лур'є ми бачимо людей «тривожних днів» революційної епохи. Сюжетний письменник Лур'є уміє вибирати з повноцінного й строкатого побутового матеріалу окремі яскраві епізоди. Особливий інтерес виявляє Лур'є до вільних або невільних жертв громадянської війни, до тих одинців, що тільки на поверховий погляд здаються зайвими людьми, а справді, в своєму убогому й простому житті здатні на подвиг.

В оповіданні «Останні дні Нахмана» Лур'є дає зворушливий образ цієї з середини занепокоїної людини, що несеться, як тріска, у вихорі збурених днів.

В оповіданні «Завл-Нога» Лур'є малює своєрідного революціонера, що покірливо, мов подвижник, виконує свій революційний обов'язок.

Від епізодичного побутового матеріалу Лур'є переходить до монументальнішої тематики, пробує не тільки оповідати, й ставити ті чи ті громадські проблеми. Таке хоч би оповідання «Під колесом», де Лур'є, зрадивши свій звичайний типаж, починає вболівати за «жалюгідним кінцем»... купця Зева. Той пові-

сився, бо не спромігся винести тягар пролетарської диктатури. Біржовики, ідучи з похоронів Зева, скаржаться: «всі ми ходимо з мотузкою на шиї».

Отже, Лур'є в оповіданні «Під колесом» дає художньо-конденсовану скаргу деградованої буржуазії, що стогне від пролетарської диктатури.

Лур'є як письменник, що почав свій творчий шлях з революційної тематики, з опису життя й людей «збурених днів», людей міцно пов'язаних із справою пролетаріату, зуміє, звісно, перемогти ці тимчасові ухили й випрямити свою творчу й ідеологічну лінію.

М. Тайтш — письменник ще дожовтневого періоду, вперше реагував на революційну епоху денниками й хронікою, написаними ультра-футуристичним стилем. Незабаром, однак, в побутності Тайтші здорове, реалістичне чуття перемогло, і в оповіданні «Діми на Чоботарівській», а особливо в романі «Смерть тов. Вулі», він пробує вже дати широке полотно радянської дійсності.

Тайтш дає галерію персонажів нашого часу, періоду непу, але йому не щастить дати справжнього героя нашого часу. До хиб цього письменника треба також віднести публіцистичний ухил і зайву тенденційну велемовність.

Ю. Йофе — один з піонерів робітничої тематики в єврейській літературі. У своїх творах він виявляє близьку й безпосередню обізнаність із дореволюційним і радянським побутом робітників, уміє старанно, іноді з певною художньою переконливістю, відбивати калейдоскопічну картину нового побуту. Оповідання Йофе зібрані в двох книжках: «Квартира» і «В уловині».

Про період першої революції 1905 року і роль в ній єврейського робітника Б. Оршанський написав повість «Хвили» напівмемуарним, напівбелетристичним стилем.

Ц. Долгопольський присвятив епосі громадянської війни і перших років непу роман «Коло відкритих воріт», змалювавши, як відбилися вони в єврейському оточенні.

Період 1916 — 1919 років, кінець імперіалістичної війни і перші роки війни громадянської відбиває роман Ш. Шкаровського «Кайор» («Світанок»).

Цьому самому періодові присвятив роман і поет Перець Маркіш — «Доба пройшла, доба прийшла» — його дебют прозою.

Серію оповідань — нарисів про революційне підпілля дав і І. Рівес у збірнику «Підпілля».

До тематики Жовтневої революції слід віднести й цікаві, художньо написані мемуари Ш. Епштейна «В країні соціальної революції» (покищо вийшла перша книга).

Окреме місце, поза пляном епохи, має книга молодого пись-

менника М. Вінера: «Загибель Елі Фелікс». І своїм змістом, і, особливо, формою ця книга, хоч і датована 1923 роком, повертає нас багато назад, у довоєнний період.

Вінер змальовує побут єврейської буржуазії в Галичині, її стосунки з польським «суспільством». Автор робить наголос на екзотичності й еротичі.

Роман молодого Рабіна «Двоюрідні брати», хоч і взято з епохи громадянської війни, проте автор подав його в цілком новому трактуванні. У ньому показано цілу галерею персонажів із табору, ворожого пролетарській революції, опортуністів, плутаників і шкідників. Рабінові пощастило дати ніби художню ілюстрацію до тієї принципової від'ємної політичної оцінки, яку дав більшовізм Бундові і його представникам.

Боротьба стилів у єврейській радянській прозі, як і в поезії, точиться й далі. Такі твори, як «Юліс» Даніеля і «Гатки» Орлянда, оперуючи сучасним матеріалом, ще не свідчать про застосування чіткої марксистсько-діалектичної методи. У Абчука і Альбертона ще живучий Шолом-Алейхемівський жанр монологу, невластивий ритмові нашої епохи. У Гільдіна й Рабіна здорове публіцистичне ядро ще органічно не вросло в художню тканину їхніх творів. У єврейській радянській прозі ще доводиться натрапляти дрібно-буржуазні рецидиви формалізму, імпресіонізму, психологічного самокопання й еротичного смакування. Бракує їй і елементів сатири.

Боротьба за правдиву творчу методу пролетарської літератури тільки но почалася.

III

Своїми темпами єврейська післяжовтнева поезія випередила прозу. Вона вчасно пішла попліч з епохою, відзначалася особливою чулістю до подій дня і висунула ряд великих співців революції.

Але як тільки проза встигла «підтягнутися», почалися розмови про відставання, про кризу поезії. Розмови безпідставні, на які дає відповідь практика поетичної творчості, як от створення ряду великих поем, епопей.

У поезії так само, як і в прозі, відбувається серйозний і глибокий процес органічного включення до загального потоку боротьби й будівництва, процес класового розмежування, ідеологічного самовизначення, попутництва. В галузі поезії єврейська пролетарська література з великим успіхом бореться за свою гегемонію, викриваючи докраю індивідуалізм і естетство, класове реакційне підґрунтя панського нехтування громадянськими мотивами, протиставляючи снобізмові й символізові органічний патос художньо напоеного революційного вірша й поеми.

Варто тільки нагадати про тих поетів, що йшли «з боями» до революції — Гофштейна, Маркіна, Квітка і які тепер не тільки декларативно, а й творчо прагнуть наблизитися до пролетарської поезії. Хто менше, хто більше, але на шляху до переозброєння стоять і такі поети-символісти, як Фінінберг, Галкін, Резнік.

Що особливо радує, — це якісне зростаюння творчості пролетарського сектору в поезії і насамперед творче зміцнення авангарду в особі Фефера, Харіка, Кушнірова.

І. Фефер давно вже став провідною фігурою в єврейській пролетарській поезії. Фефер перший приніс у єврейську літературу відгук «простих кроків». Його «прости» речі були власне про фронти й бої, про сіру шинелю і про таких, як сам. Але він не залишився на мотивах громадянської війни. Він наситив тим самим гарячим диханням «співочої комсомолії» і вірші про будівничі будні, про Дніпрельстан і переродження містечка. Він перший і з великим успіхом удався до жанру поетичного памфлету.

Докладну оцінку творчості Фефера, як і творчості Маркіша, ми вже дали в «Ж. й Р.». Про Маркіша, поета широкого діапазону, треба сказати, що відмінно від Фефера його шлях до пролетарської поезії має зриви. Такі зриви є і в великій поемі Маркіша «Брати», яка одначе попри ряд своїх хиб насичена патосом революційної боротьби і сповнена ясних епічних картин перипетії громадянської війни.

В останніх своїх творах Маркіш дедалі рішучіше орієнтується на тематику сучасності.

Хвилястий шлях Квітка, що його міцний талант, здавалось, одразу й назавжди буде зв'язаний із пролетарською літературою. Квітко заявив про себе гучним голосом «людини мас». Це було в ранній стадії його творчості. Потім пішли вагання, припливи й відпливи. Поет відчував свій зв'язок із масою, гімн праці й боротьби був йому органічно властивий, але іноді він під чужим впливом зраджував самого себе, своє «соціальне походження», і його устами (у памфлетах) із сторінок його книги давали про себе знак чужі, ворожі пролетарській літературі елементи. Квітко усвідомив свої помилки, він прагне творчо їх переробити. Квітко пішов працювати на фабрику, і в наслідок цього ми маємо новий великий цикл віршів поета про «ХПЗ».

Гільдін, один із перших єврейських більшовицьких поетів, тепер більше відомий, як прозаїк. Він перший приніс із собою в єврейську поезію індустріальну тематику. Правда, заводська номенклатура і «крицевий шум» у перших віршах поетових домінували над чисто емоційним сприйняттям цієї нової для єврейської поезії тематики.

Гільдін не залишався тільки новатором. Його вірш дедалі міцнішає художньо. Його поема «Сталін» — зразок художнього трак-

тування політичного портрета, а велика поема «Дніпрельстан» промовляє за те, що і як поет Гільдін ще не сказав свого останнього слова.

Коли хвилястий шлях Квітка, то аж надто хвилястий, сповнений провалів, шлях одного з найбільших сучасних єврейських поетів—Довіда Гофштейна. Один із кращих майстрів поетичного слова Гофштейн однак не зміг підкорити це слово суворим вимогам революційної епохи. Від космічного вселюдського гуманітарного сприймання революції поет переходить до націоналістичних мотивів, але шлях і вагання Гофштейнові ще не закінчені. Він напружено прагне включити свій гімн до загального пролетарського хору і на цьому шляху має вже певні досягнення.

Основний тон Гофштейнкової лірики — глибина переживань, що виявляється в надзвичайній, м'якій музичності слова. Зовнішня оболонка слова, ритмічне оформлення в поета непомітно зливається з суттю і змістом його тематики. Кожний рядок у Гофштейна насичений думкою й прагненням, і кожний вірш його відкриває далекі перспективи. У Гофштейна добре око, де, як у фокусі, сконцентрувалися його творчі можливості. Око суворе, що старано контролює само себе. Через те Гофштейн, не зважаючи на свою філософську раціоналістичну спрямованість, не впадає в резонерство. Він, як ніхто інший в єврейській поезії перед ним і після нього, зумів надзвичайно обережно поставитися до слова, ставлячи його в один ранг з образом та ідеєю. Тут треба, проте, підкреслити, що Гофштейн не фетишизував слово й ритм самі до собі, а легко й вільно оперує ними в своїй багатій творчій стихії. Конкретність теми — характерна риса Гофштейна, що поєднує високе поривання з міцним молодим відчуттям землі та любови до близького оточення, «до дрімотного хутора», до полів і лісу, до «братерського шуму», пінистого соняшного дня. Свою любов і захопленість до близького поет переносить і на далеке й майбутнє.

«Як солодко й сумно людиною бути». Тема про людину, про її місце в космосі, дуже цікавить поета. До неї він повертається багато разів.

Гофштейн своєю високою поетичною майстерністю вписав кращі сторінки в єврейську літературу останнього десятиліття. Він перший вніс своє власне в єврейську поезію і став на межі нової доби з усією своєю гострою чутливістю, молодого тривогою, глибокою й допитливою думкою.

Гофштейн ще деякий час затримується на проміжних зупинках і протиставить «плямам кроки» — «біле покривало густого снігу». Але гострий його слух та око, і бачить він широкі перспективи й високе піднесення нашої надзвичайної доби.

У прекрасному вірші «Злива в місті Берліні» — поет певно

заявляє про те, що слух його наготові, в стукоті «більйонів крапель» по дахах берлінських будинків поет чує відгуки нового життя. Йому особливо близькі ці «муки народження». З надзвичайною майстерністю вміє він зловити кожний подих вітру, в найтоншому нюансі індивідуальних ліричних переживань.

Особливу ясність і прозорість ліричної творчості Гофштейна завжди пронизує турбота про себе й інших, про те, що навколо відбувається, трансформується в природі й людях.

Звідціль і громадські мотиви багатьох віршів Гофштейна, тематика кращих віршів останнього поетового збірника, присвячених Москві, тій самій, на берегах річки якої «прийшов час».

Говорячи про Гофштейна, як про найбільшого єврейського поета нашого останнього десятиліття, не можна обминути й того факту, що в нього вперше (потім ми бачимо це в Квітка й Фефера) бачимо ми кольорит тої країни, де він живе й творить — кольорит України.

Суть творчого шляху А. Кушнірова надзвичайно влучно визначає таке місце в одному його вірші «Тепер ми гарантовані, що не промовимо сказаних уже слів».

Кушніров не любить повторюватись. Це основна властивість його поезії. Він рідко маніфестує свою програму. Свое місце серед нового покоління поет вважає надовго й по-справжньому завойованим. «Гарно тим, хто вчасно приходить, гарно тим, хто не спізнився».

Кушніров не спізнився. Він вчасно прийшов у єврейську жовтневу літературу з своїм власним і суворим мірилом оточення.

Спокій, глибина, далечінь — ось улюблені масштаби Кушнірова. Однак, не слід вважати «спокій» поета за нірвану. Вона йому органічно чужа. Його спокій є спокій твердої певності й залізної рішучості. Недарма в Кушнірова «спокій» (як розуміє поет) так часто й так природно асоціюється з неспокоєм, із тривогою. Цей спокій іде з глибин певності.

Буря й натиск — рідна стихія поетова, справжня й єдина сфера надхнення і творчого піднесення. Кушнірову не властиві сумніви, чи є в бурі спокій. Саме в бурі поет завжди знаходить глибокий і впевнений спокій. Він тільки хоче «в усіх бурях лише одного, не втрачати — рівного світла» — тривог і прагнень.

Кушніров — поет Жовтневої епохи, співець її величних днів, її монументальності. Він здатний складати «хвальну пісню бунтарським силам», але тільки силам переможним. У прекрасному вірші «Стіни» поет провіщає несподіваний крик безмовних стін, обліплених численними афішами, плякатами й листами; крик про те, що «чути вже могутні, тяжкі, переможні кроки». Ці переможні кроки епохи дають надхнення поетові, роблять його стійким, загартовують його волю, ніби убезпечують його від вагань і занепадни-

цьких настроїв. Поет певен, що «ніщо не спинить звитяжного ходу до нашого великого свята».

Один тільки час під впливом кошмарів погромної епопеї поет відчув, що в душі «шкрябає мишеня», і в невеличкому циклі «Азкоро» («Поминки») він складає журливий реквієм своєму «лютому часові».

Основний тон творчости Кушнірова — бадьорий, твердий і певний. Не маніфестуючи плякатними гаслами, Кушніров чітко визначає свої творчі й ідеологічні позиції: «Все, що живе й дихає тут під сонцем, приковане корінням до землі. Ми міцно зв'язані з нашою землею, і подих її живе в нашій пісні».

Цей органічний зв'язок із землею, з її здоровим спокоєм і могутньою тривогою дав змогу Кушнірову чималою мірою (крім небагатьох винятків) уникнути колізій між собою й оточенням, уникнути витрачання зайвої енергії на боротьбу із спадщиною минулих віків. Тому так правдиво й переконливо звучить оце заповнення поетове: «Тільки я знаю, що для бурхливого життя я сильно й міцно викутий, що навіть в утомі мені дано соковиту земну пісню».

Сила, що вирує у віршах Кушнірова, — це сила революційної епохи, яка збурює й дає надхнення поетові. Словесна оркестровка вірша Кушнірового цілком гармонує з могутністю ідеї, що дає йому надхнення. Кушніров надзвичайно гостро ставиться до слова, і тут він найощадніший з усієї радянської фаланги єврейських поетів. За десять років свого творчого шляху Кушніров випустив одну тільки збірку віршів, коли не вважати на драму «Гірш Леккерт», написану білим віршем.

«Кожному слову, яке ясне й має вагу, певно й ніжно дарував я свою любов», — каже поет. Так воно й є. Кушніров уміє «вірно й ніжно» поводитися з словом. Його велика художня майстерність гармонує із змістом його творчости, органічно злитої з епохою.

Е. Фінінберг почав свій творчий шлях символічними урбаністичними віршами. «Дідівське оточення ще й досі триває», — писав поет. Він перебував під сильним впливом традицій та дідівської спадщини, і, в ньому жевріла надія, що на цій основі можна збудувати новий дім. Ця надія була слаба й марна. «Дідівське оточення» замість бази породило чортівиння, песимізм, похмурий, гнітучий настрій.

Цей настрій не був, однак, для Фінінберга станом спліну й безосібної апатії. Поет болізно шукав, як вийти з свого гнітучого стану. Він відчував і усвідомлював свій відрив від віків минулого, шукав брата — співдоріжника. Похмурий шлях його не був безпросвітний. Фінінберг передчував неминучу й неждану «ясність» і знав, що «буде світла зустріч».

У циклі «1919» Фінінберг робить перші несміливі кроки назу-

стріч наступному дневі. Поет покищо тільки спостерігає: «Крізь туман і дрімоту я дивлюсь на народ». В період голоду поет, свідомий того, що «народ розійшовся», ще не усвідомив тих революційних творчих сил, які стали до смертельної сутички з голодом. Фінінберг тоді відчував тільки тремтіння гибелі й плач «безтямних дітей матушки-Волги».

Віддаючи ще протягом певного часу данину індивідуалістичним настроям, оповиваючи свою творчість ветхим символічним одягом, Фінінберг водночас дедалі рішучіше одчиняв двері назустріч схвилованому бунтарному дневі.

Замість свого власного обмеженого світу поет починає бачити рух мас. Він уже перестає бути тільки споглядачем, а відчуває себе активним учасником цього великого й масового руху: «Ми збираємося натовпом на майданах з вулиці і провулків, з домів і дворів». Голод, погроми, громадянська війна, збурені села, містечка, міста, — все це Фінінберг спочатку сприймає крізь призму об'єктивного споглядання. Він малює події густими фарбами, і його вірші цього періоду прибираються в форму елегій і балад.

Фінінберг проробив з погляду творчого ряд етапів на шляху до нового дня, до сучасності, її бур і піднесень. Внутрішньо підготовлений поет органічно зрісся з вихорами й гарячим диханням революції. Одміряючи простори оновленої радянської країни молодим і бадьорим кроком, поет відчуває себе завжди на піднесенні, відчуває «свіжу відвагу» й бачить майбутнє в веселих фарбах. Кажучи про свою молодість, поет вигукує: «Буде жить вона в хороший день».

Увесь свій творчий шлях Фінінберг пройшов, ведучи тяжку внутрішню боротьбу з гнітучим тягаром минулого. Поет порвав із спадщиною «дідівського оточення», скинув цей вантаж із своїх плеч і з новими, свіжими, молодими силами взявся за вантаж революційної епохи. Бувши в основі своїй поетом соціальним, Фінінберг прийшов до пролетарської революції з величезними творчими можливостями.

Героїчне й романтичне в революції неминує приковує до себе увагу поетову. Йому дає надхнення і тематика громадянської війни («Бій під Махнівкою»), і величний образ Леніна, і запал бурхливого повсякденного будівництва нового життя. Серед риштовань соціалістичної будови поет відчуває себе «закоханим мешканцем».

Фінінберг — поет емоціональний, великий майстер слова, уміє хоч який побутовий матеріал, хоч яку побутову дрібницю перетворити на об'єкт художньої творчості. В оточенні його не цікавлять зовнішні, показні, декоративні моменти. Поет бере глибше, він уміє відбивати конденсованою мовою поезії соціальні конфлікти.

Останнього часу творчість Фінінберга насичена соціальним

змістом, пройнята цілеспрямованням усвідомленого шляху й патосом пролетарської революції. Треба тільки остаточно «застрахувати» себе від якихбудь рецидивів — індивідуалістично-естетських відгомонів.

Поема «Менські болота» зразу поставила молодого Харіка в один із перших шерегів єврейської післяжовтневої літератури. Поет дав у цій поемі епопею соціального болота, в якому жили й грузли маси, з труднощами, мукою й упертістю видираючись до сонця, до боротьби за цю кращу долю.

Менськ забув за «сотні тихих вуличок». Харік узяв слово, щоб нагадати про «дерев'яні хати», які заховалися в «теплі боліт». Гордим і чваньковитим центральним вулицям у місті поет протиставить не тільки тло околиць, не поверховий масштаб їхньої своєрідної й убогої архітектоніки, а внутрішню соціальну динаміку їхнього класового зростання. Він розповідає про те, як «у серці кожної дитини стиснувся кулак», кулак, що наливається молодістю класової свідомості, який, за глибоким переконанням поета, «колинебудь ударить по шклі».

У Харікові особливо дивна його виразна конкретність, де соціальні ознаки не даються, як наявність чи неясні символи, а випливають із самої суті його лірики. Поема про «Менські болота» — це поема єврейських ремісників із «тихим шумом машин» кустарного виробництва, але з пролетарськими звичками й пролетарською ідеологією. У молодого Харіка ми вперше в єврейській літературі натрапляємо на традицію трудових процесів. Не на опис чи сантиментальні оди праці, як у Розенфельда, Рейзіна, чи в деяких Перецових оповіданнях, а ось на цю якраз традицію праці «простих ремісників», діти яких виростають на покривлених вулицях.

Не менш визначне й те, що Харік тільки розгортає соціальну панораму «боліт», а й те, що й він сам не може залишитися в тіні. Для нього, як і для «хлопців» з робітничих околиць, так само природна репліка, в якій вирує соціальний протест.

Не статику убозтва й скрути знає Харік, а те, що живить його незадоволення. Він бачить не лахміття тільки, а «несупокійне лахміття». Через це вже в другій частині своєї поеми поет так легко, «просто» й природно сприйняв «декрет» Жовтня, до появи якого він був підготовлений на робітничій околиці всіма традиціями пролетарської боротьби. Сприймав, як внутрішнє усвідомлене, зрозуміле, що вже міцно визначилося.

Декрет Жовтня, що пролунав — від Уральських гір до Менську та його боліт», змінив трудову околицю. Давня мрія обернулася в дійсність, загальний швидкий рух до нового життя. Люди стали, як висловлюється поет, «судорі, неспокійні й вищі», і вся країна «апетитно й голодно запалала». У цім для поета нема противенств.

Голод, тиф, воші, злигодні революції не могли вбити того «апетиту» здорового, пожадливого, що підносить, якого Жовтень розбуркав у робітничій клясі.

Для Харіка нема тої проблеми «батьків і дітей», яка з таким гострим надломом давала іноді себе почувати в деяких наших поетів-символістів. Харік гонить від себе тіні минулого. Їх для нього нема.

Містечко із своїми «бородами й зідханнями», як гадає поет, із старим прогнилим ладом повинно зникнути. Воно не має ніяких перспектив.

Де ж вихід? Він є. Це повернення до хліборобства, до здорової хліборобської праці. Харік пише нову поему «Хліба», надхнений гімн полям і м'язам, що наливаються пружистою волею. Він захоплюється новою радістю: «Нині день чудовий для покосу».

У поемі «Хліба» Харік досягнув високого піднесення ліричної насиченості й палкого патосу, що домінує над рідкими елегійними тонами.

В поемі ж «Душею й тілом» і в своїх новіших віршах Харік все чутливіш відгукується на сучасність ясними й бадьорими мотивами.

Слідом за основними кадрами зміцніла останніми роками ціла плеяда розмаїтих своїми творчими можливостями, але єдиних своїм спрямуванням поетів.

Хана Левін прийшла в літературу з своїми свіжими й оригінальними мотивами. Поетична творчість Х. Левін оригінальна тим, що вона «одвічні» жіночі мотиви дає в зовсім новій, глибоко сучасній інтерпретації.

Хана Левін перш за все радянська громадянка, рівний товариш нової, звільненої людини радянської землі. Ця рівність — не предмет жадоби радянської пролетарської поетки, а органічна для її свідомості й світовідчужання. Але ця природна й свідомо рівність у боротьбі й будівництві, що причетна до них і нова жінка-пролетарка, зовсім не нівелює повноцінність її особи, ті своєрідні турботи й тривоги, той біль і радість, що в'яжуться з фізіологічними особливостями жінки.

Левін, як раніше жадна з поеток, чужа ліцемерній моралі, відчуваючи себе рівною з братом і товаришем у боротьбі й будівництві, в ряді глибоко ліричних віршів, розкриває властиві їй, як жінці, настрої й почуття. З цього погляду мотиви Левін далеко вперед пішли від кімнатних молитовних співів Ахматової, наближаючись, певною мірою, до мотивів італійської поетки Ади Негрі, звісно, на зовсім іншій соціальній базі й з ширшим творчим і революційним діапазоном.

Звертаючись до свого коханого, Левін застерігає його: «Я не замкну твій світ кімнатним щастям. Адже і в мене є окремий ключ

до дверей». І далі: «Адже й на мене чекає та сама вулиця, чекає на мене робота, і поруч з тобою я несу обов'язок перед світом».

У вірші «Плаття» Левін з'ясовує своїй матері раціональність і об'єктивну потребу по-сучасному кроїти плаття. Не тільки зовнішні відзнаки різнять сучасну пролетарську жінку від її попередниць, а й виросла громадська свідомість. Левін каже про те, що радянська країна з провулків околиць піднесла її до своєї високости. Найзнаменніше для революційної пролетарської поетки, що вона відчуває себе на високому рівні своєї країни. Її пісні про дітей, про безпритульних, про будинок відпочинку, про клуб і школу — перейняті гарячою любов'ю до оточення, оповиті патосом м'якої, зворушливої ліричності.

Поетичний «маніфест» Хани Левін викриває ідейно-цілеве й творче спрямування поетки: «Будуйте багато балконів. Давайте шибки тонкі й прозорі, не відштовхуйте місяця й не відпускайте від себе сонця».

У цій любові до сонця, органічно пов'язаній з патосом будівництва — ключ зрозуміти всю творчість Хани Левін.

М. Шапіро подав у своєму збірнику віршів невеличкий поетичний вступ, що його перші чотири рядки правдиво характеризують усю творчість поетову. Шапіро говорить: «Отже, коли я не вмію кричати дужче, коли я вмію промовляти тільки тихі слова, — не менше палає серце, не слабша радість у грудях».

Шапіро походить з маленького литовського містечка. Дитячі роки, як каже сам поет, були сірі; хатина, де він виріс, «стара, тиха, повна туги». Такі обставини породили й плекали в поеті певну примиренність почуттів. Ослаблений і понижений тон життя наклали свій відбиток на весь дальший розвиток і зростання поета.

Коли розійшлася революційна буря, Шапіро «пішов із переможною молоддю назустріч смерті». На полях битви, в шанцевих боях захоплено співає про землю: «Земле, земле, ти дорога й рідна мені. Будь нам сьогодні за маму».

Мотиви про минулу молодість, про дружбу, про тиху ласку й любов особливо властиві Шапірові. Син злиднів, він і в умовах нових днів часто повертається до цих гнітучих і скорботних картин минулого, його тягне туди, «де мовчки стогнуть у підвалах бліді діти».

Шапіро відчуває тепло «молодої землі», але не її жар і хвилювання. Тому й пісня про піонерів, пройнята в нього колисковим мотивом, тому, захоплюючись будівним пейзажем, що розгортається навколо, поет признається: «Робота гонить і кличе мене, а я ще такий зелений!» Він хоче здійснити хоч би «десятину» того, що треба. Поет не перебільшує своїх сил, не забирається далеко й високо, не кричить, але вся творчість поетова переконує, що на його боці правда й щирість, коли він запевняє: «не менше

полум'я в серці, не слабша радість у грудях», хоч і тихі його слова.

А. Веледницький не випадково назвав збірку своїх віршів «Прибуття». Його прихід до жовтневої поезії і те, що він включив себе в коло подій, у вир нового життя, глибоко позначилися на творчості цього вдумливого й інтимного поета.

Веледницький запевняє: «Я пішов далеко, щоб не повертатися назад». Це не розписка, яку можна порвати, а щире й міцне запевнення. Вростаючи в новому, поет знає «ціну боям». Він поріднився з темпом епохи, йому близькі й зрозумілі її бурхливі злети. Поет знає, що «добре держатися буденної землі», і «ввесь прихід» Веледницького пояснюється прагненням поріднитися з цими «буднями», з дійсністю.

На своєму шляху поет поступово звільняється від гнітучого тягара абстрактно-раціоналістичних проблем добра й зла, ворожечі космосу. Він переконується, що «в оточенні виростає моя втіха, як хліб».

Слово, що до нього Веледницький завжди ставився дуже обачно, уже не тільки «шліфується», а й стає ясне і зрозуміле. Частіше й частіше Веледницький натякає на «буденну ходу», усе дужче й переконливіше підкреслює: «Я ношу в собі вільний світ, і мене не тягне назад».

М. Хащевацький у першій своїй збірці віршів «Спрага» виступив 1922 року із скаргою на те, що «золоті свої роки» він розгубив серед сміття. Одначе, поет не довго панькався з цим «сміттям» минулого. Він став співаком нової дійсності, повсякденних болів і радостей, увесь час відгукуючись дзвінкими строфами на актуальні події.

Для громадянських мотивів у Хащевацького надто знаменне таке місце з його віршу: «Всі межі відкриті, — візьми й лети. Куди не прибудеш — ти вдома». Хащевацький легко шукає тему. Він її знаходить скрізь, на кожній ділянці нашого сьогодення бурхливого дня.

М. Кульбак приїхав до СРСР з Литви. Ще в себе, на фашистській «батьківщині», поет мав мужність одверто демонструвати своє захоплення країною великого Жовтня. Це позначилося не тільки ідеологічним зламом, а й характером самої творчості Кульбака.

Кульбакові, звичайно, було тісно й душно в еміграційному болоті. Поет давно ще говорив: «Знаю, я син тих, хто запалює міста, хто любить тільки ранок, любить полум'я».

Здорове, нутряне відчуття природи, органічний зв'язок із землею, про яку співає поет: «Я вийшов у поле спожити чорної землі», почуття молодості; — «Молоді, свіжі, щойно роджені, ми співаємо нових пісень». — Все це промовляє за те, що Кульбак не

міг довго залишатися поза межами тієї країни, де справді кується нове й молоде життя.

Видана вже в Менську (1929 рік) книжка Кульбака «Пісні й поеми» довела, що в поета міцне коріння в сучасному, міцний зв'язок із масами, захоплене ставлення до праці. У творчості Кульбака проте помітно, що поет не зовсім увільнився від традицій минулого, що не завжди його ідеологія чітка й пряма, що поет, інтуїтивно орієнтуючись на нове життя, ще не зовсім збагнув його рушійні сили.

А. П'ятигорська опанувала ясний і прозорий вірш, що ніби акомпанує рівним просвітлим настроям поетки. П'ятигорській не властиві боротьба й колізії. Вона приймає наше сьогодні таке, як воно є.

«Кожний крок сьогодні, як перший крок по снігу, і кожна нова людина — перший мандрівник у нововідкриту країну».

Це рівне й завжди м'яке світло чути в усіх ліриці П'ятигорської. Ним пройнято й її вірші про радянську школу. Тому так щиро звучить поклик П'ятигорської: «Хай благословиться життя. Знову день, і я знов народжена».

Поети Пінчевський, Росін, Аксельрод, Зельдін і ряд інших, кожний по-своєму й усі разом промовляють за кількісне зростання сучасної єврейської радянської поезії, зростання, що стало можливе тільки завдяки тому ґрунтовному переоцінюванню цінностей, яке зробив Жовтень.

IV.

Літературний молодняк вихований Жовтнем. Він пролетарський своїм походженням. Поети й прозаїки молодняка в переважній більшості безпосередньо зв'язані з комсомолом, фабрикою й майстернею, з профшколою й робфаком.

Вони принесли з собою в літературу насамперед свіжість безпосереднього сприймання. Їхня тематика чималою мірою з реального оточення. Правда, ці безпосередні враження в молодняка не завжди досить проаналізовано й поглиблено. Так само не завжди молодняк залишається вірним пролетарській тематиці. Відірваність від виробництва, зв'язок з дрібнобуржуазним оточенням, приналежність незнаної богемі, родинні традиції, — все це тою чи тою мірою трапляється й серед молодняківців, часом позначаючись на темпі їхньої творчості, знижуючи тонус їхнього революційного напруження.

Ці часткові ухили — наслідок того, що літературний молодняк своїм соціальним походженням не монолітний, що він піддається певному впливові збоку — не міняють основного революційного і бадьорого тону їхньої творчості.

Молодняківці організовано заявили про своє існування, про свої літературні прагнення. Вони прийшли в літературу від колективу, від комсомолу, заводу й робфаку і, об'єднуючись навколо комсомольської преси — московського «Юнгвалд», української газети «Юнге Гвардіє» й її літературного додатку «Юнгер бойклянґ» та білоруської «Юнгер Арбейтер», з властивою молоді упертістю торували собі шлях.

Проза єврейського літературного молодняка вже вийшла з свого «первісного» стану фрагментарності й ескізності. Оформилися молоді письменники з певною тематикою, з своїм художнім стилем.

Молодняківці стали ламати перепони віку й важитись, певні своїх творчих можливостей, на відбивання цілих комплексів життєвих фактів і явищ.

З прозаїків слід виділити насамперед Сіто, Гордона й Шехтмана.

Сіто, сам колись безпритульний, дав різноманітну галерію дітей вулиці. Його безпритульні не подібні один до одного. У кожному з них молодий письменник уміє відрізнати його особливості й чітко їх виявляти. Сіто дає безпритульних такими, як вони є в житті, — завжди активними, непримиреними бунтарями, в усій їхній оголеній фізіологічній жадобі до життя, з їхньою загостреною ненавистю, злобою й водночас повсякчасною дитячою наївністю й дитячим захопленням.

У повісті «Дитячий будинок № 40» Сіто змальовує життя безпритульного в нових умовах радянського дитячого будинку, взаємини з педперсоналом, що обслужує дітей вулиці. Надто соковито Сіто вміє передавати колективне життя безпритульників у їхніх імпровізованих сховищах, виявляючи тут гостре чуття художника.

В оповіданні «Сенька Горобець — мій кращий приятель» Сіто пише: «Сеньці 13, ми рівні. Одначе, Сенька товстий і здоровий, а я — навпаки. Я худий, та й до того з довгим носом. Мій довгий ніс викликає посмішки у декого з нашої компанії. Через ніс мене уже й прозвали «Довгоніс». Хай буде «Довгоніс». Хіба це мене обходить? У нас так заведено. Коли тобі дають прізвисько, ти не повинен ображатися, то я й не ображаюсь».

Рівність, незалежно від зовнішніх особливостей — фізичних, віку, національних, — ось основа життя колективу безпритульників, що любовно, до певної міри сентиментально, її малює Сіто.

Манера писати у цього молодого прозаїка — автобіографічна. Він часто веде оповідання від свого імені. Тематика Сітова має переважно льокальний характер — Харків — і за межі цього міста не виходить. Жанр Сіта — новеля. Сіто перебуває під різноманітним впливом то Сейфулліної, то Шолом-Алейхема. У тих своїх

творах, де він міняє свою основну тему про безпритульних, у творах, що, до речі, художньо слабші, він вдається й до сатири.

Сіто почуває, що почата й досить вдало врізноманітнена від нього тема про безпритульних ніби замкнула своє коло і що йому треба творчо й тематично переорієнтуватися.

Е. Гордон уже в першому своєму оповіданні «Бур'ян» показав, що він уміє глибоко брати тему й дати, відмінно від інших молодих прозаїків, широке соціальне полотно. Тема Гордонова — життя нових єврейських пересельців, процес акліматизування їх у нових умовах, щораз більший і міцніший зв'язок із землею, з новими трудовими процесами.

Малюючи організацію колективу в колонії, Гордон любовно описує дрібниці оточення, старанно виявляє своєрідність діалога, що в нього виходить соковитим, повним, як і його персонажі — завжди ґрунтовні, споріднені з землею й працею людей.

В іншому своєму оповіданні «Хуторяни» Гордон подає епізод з епохи громадянської війни, розгортаючи широку панораму села, зрушену наступом повстанців, що взялися за масове рубання лісу:

«Від наваленої купи гілляк, серед розкиданих рук і опалого листя вогненно плюнула рушниця. Це Берка Глоз вистрілив із своєї мисливської рушниці. Ліс захлинувся у вибухах дробу, що прокотилися многоверстим тріском. Швидко його стерли в розлученій бійці. Ліс рук, що ніби від вітра хитаються, зметнувся ще вище.

— Шквар, хлопці, шквар. Всиpte, скільки влізе. Не шкодуйте. У лісі вистачить кийків».

Творчість Гордона різниться своєю соціальною насиченістю, свіжістю й здоровою життєрадісністю. Гордон повинен ще багато й серйозно попрацювати над собою, над своїм стилем і мовою, часто кострубатою й літературно необтесаною.

Е. Шехтман — новеліст. Він почав з описів містечкової молоді та її безґрунтовності й поступово поширює коло свого спостереження, малюючи життя радянського села, життя молоді та її боротьбу проти старого укладу.

Проза талановитого Е. Кагана лірична, ніби вірш у прозі. Е. Каган покищо перебуває в полоні вузько-суб'єктивних тем. Його новелі й фрагменти відбивають перше тремтіння розквітлого, щораз міцнішого почуття молодості.

Літературні спроби Добіна, Грінвальда, Табачнікова, Забари й інших молодих прозаїків промовляють за те, що сили молодняківців ростуть і міцнішають.

У поезії молодняк, не зважаючи на те, що його літературні «зорини» відбулися лише 4—5 років тому, встиг уже посісти досить міцне й солідне становище. Фаланга молодих поетів прий-

шла в літературу вже наснажена революційним і органічним патосом.

Талановитий М. Тайф з перших же своїх літературних кроків почував себе на рівні свого віку: «Віку мій, віку, в мені співає твоя кров, кричить у мені твій гнів». Для Тайфа навіть не стояло питання зростися з епохою. Він із нею виріс і не тільки своїм ім'ям, а й ім'ям усієї молододі творчої фаланги заявив: «Наливається в нас твоє гаряче дихання».

Це «гаряче дихання» епохи живе в серцях пролетарської молоді, воно палахкотить у поривах молодих комунарів, у їхній боротьбі й подвигах. Тому так зрозуміло, що саме молодняк відгукнувся 1926. року збірником віршів під назвою «Голови» на хвилю білого терору по фашистських країнах. У революційній героїці молодь черпає свою віру в перемогу.

Віршам, присвяченим жертвам терору, не властиві жалібні мотиви, мінорний тон. У них скорбота за жертви міняється радісною свідомістю молододі невичерпної сили. Коли Тайф охоче підкреслює, що він — дитя міста, то Х. Вейнерман з усією своєю творчістю вгруз у нове село, у її новий, що твориться на наших очах, побут. Вейнерман — одно з знаменних явищ єврейської радянської поезії. У нього, як поета села, нема тут ніяких традицій. Він піонер у цій галузі, але водночас, як органічні, як переконливі ці нові для єврейської літератури мотиви молодого комсомольського поета!

Село Вейнерманове, яке він знає, в якому він працює, якому присвячена його ніжна лірика, так само не має традицій. Це єврейська колонія, що обростає житлом і міцним трудовим колективом. Вейнерман — учасник цього нового процесу:

«Моя сира земле, мій недобудований хуторе! Ти на моїх очах досягаєш, як стигла помаранча».

У циклі «З великого передодня» Вейнерман простежує весь цей процес «достигання» єврейських хліборобських колективів. Тут поет не сторонній спостерігач, а активний учасник нового будованого життя. Він знає, скільки праці, упертої волі поклали переселенці, щоб створити своє нове житло; який шлях вони пройшли від розчинених маленьких дверей бараку, до широкого порога нашого нового будинку».

Найзнаменніше для Вейнермана те, як швидко він проробив цей процес природного вrostання в новий сільський побут. Поет відчуває себе гарно в нових обставинах, і його вірші про степ і поле, покоси і врожай оповиті рівним, нутряним спокоєм.

«Я відпочиваю на свіжих скошених снопах, і спочиває заохане літо на моєму жорсткому приголов'ї».

Він поріднився з селянським оточенням і з охотою виспівує його: — «Я люблю вашу селянську простоту, я люблю ваше

степове чудо». І далі: «За вами завжди мені розпал літа на широких українських степах».

Закоханий у радість праці поет помічає її вогонь в очах усіх, що навколо, і питає: «Ось оцю селянську радість у очах, хто її може погасити?».

Одначе, Вейнерман не співець сільської ідилії. Він приніс у село «пекучу радість прагнущої фаланги» молодих радянських будівників. Нове село поет сприймає крізь призму нових господарчих і суспільних стосунків. Він бачить село, що єднається з містом, з його індустріальним центром.

І. Котляр — поет тихих мелодій, тихих пісень, не відірваних від сьогоднішнього дня, а по-своєму гармонійних із ним. Котляр знає, що його молодому поколінню потрібна пісня «з вогнем тихих мелодій». У цьому поет не вбачає противенства. Він хоче цим тільки сказати, що дуже потрібен внутрішній голос, що виходить з глибини.

Котляр не любить афішування. Йому не властива словесна тріскотня. «Я не буду більше кричати: радість, радість (досить, досить тішитися з цього). Коли серце було з піснею, то відчують радість».

Котляр — поет глибоких переживань, але не захованих у собі. «Теплим зором ока» він скрізь просякає, аджеж «ми живемо при відчинених дверях».

Тихий тон голосу для Котляра зовсім не промовляє за пониженість. Поетові не властиві занепадницькі настрої. Він їх не сприймає, він проти того, щоб «відвертати погляд» від дійсності, бо знає: «наш світ такий здоровий і тверезий». Ця «тверезість» іде поруч з молодим поетом на всьому його творчому шляху. Активність його тихих мелодій, його м'якої і водночас чутливої лірики характеризується таким закликм поета: «Хто може бути байдужим, коли палають роки».

Не байдужі до цих років і молоді поети Олевський, Штурман, Талалаєвський, Дріз. Кожний з них знаходить свої творчі слова, що виявляють надхнення й захопленість, молоду міцну віру молоді фаланги поетів-комунарів. А за ними довгий ряд співучої «комсомолії», окремі ланки її — Тузман, Абарбанел, Мальцинський, Коробейник, Балясна й ін. — уже можуть стати сьогодні до загальної лави співців комсомолії.

Ісай Шкаровський.

Комсомол на образотворчому фронті¹⁾.

Комсомольський мистецько-образотворчий рух на Україні не обмежується і не покривається отією, досить ще молодого й недавнього його фазою організованого руху, зв'язаного безпосередньо з організаціями ЛКСМУ. Він, цей неформований, стихійний до певної міри рух, значно старіший і ширший за останні фази. Тому говорити про ролі комсомолу і комсомолії в післяреволюційному та сучасному українському образотворчому мистецтві в цілому, — значить говорити не лише про останні два-три роки, але про весь попередній, досить довгий період розпорошеного, недослідженого і часто зовсім тепер загубленого для нас досвіду перших, часто-густо незграбних, початківських кроків комсомольського молодняка в мистецтві.

Пора б уже розшукати й дослідити ці загублені шляхи й стежки, що ними йшов у нас комсомольський мистецький молодняк. За це діло пора і доконче треба взятися. А покищо доводиться лише констатувати цілковиту і прикру прогалину в цій справі, що багато шкодить і гальмує діло самовизначення комсомолу в ділянці мистецтва та радянського мистецько-культурного процесу. Відсутність будь-яких зібраних і систематизованих матеріалів щодо ролі й участі комсомолу в цьому процесі позбавляє всякої можливості дати достатню і задовільну уяву про вагу та місце комсомолії в післяреволюційному мистецькому українському рухові, змалювати етапи його розвитку і тим самим правдиво висвітлити нашу мистецьку культурну сучасність та питому вагу в ній комсомолу.

Коли не обмежувати українського післяреволюційного мистецького руху, як і поточного мистецько-культурного процесу, звуженими рамками лише «високого» кваліфікованого — професійного мистецтва, як це часто роблять (звужуючи його навіть до станковізму), а брати весь широкий процес руху й розвитку створених революцією різноманітних масових, зокрема агітаційно-пропагандистських і політичних форм мистецтва, залучаючи сюди й форми масового самодіяльного мистецтва робітництва та селян-

¹⁾ Стаття друкується порядком обговорення. Ред.

ства, то немає сумніву, що майбутній історик і дослідник усіх цих форм, а відтак і цілого мистецько-культурного процесу революції, неодмінно натрапить на факти досить помітної і не абиякої участі та активної ролі в творенні цього процесу з боку нашої комсомолії. Немає сумніву, що серед забутих, не зареєстрованих, не обрахованих і не зафіксованих численних виявлень масової, особливо агітаційної і політичної мистецької революційної творчості, що проходили і проходять ніби повз мистецтво чи на його крайній периферії, що їх старі мистецтвознавці й критики не зважались зарахувати до складу «спі авжнього», «високого» мистецтва, до складу справжніх «муз», — комсомолу фактично належить, може, найбільше місце. І лише старі буржуазні забобони мистецтвознавців, критиків і знавців мистецтва спричиняють отаке звуження і викривлення перспективи, коли беруться висвітлювати справжній стан речей на мистецько-образотворчому фронті. Справді, хто обраховував, реєстрував і вивчав усю безмежну кількість і формами та способами виявлень продукцію агітаційно-політичного і взагалі масового мистецтва на протязі усіх часів революції, щоб сказати: адже наша жива, актуальна революційно-мистецька дійсність аж ніяк не обмежувалася і не обмежується камерно-сальоновими (станковими по суті) формами творчих виявлень, а навпаки — складалася завжди саме з оцих масових форм, що обслуговували нашу революційну боротьбу на усіх її етапах, на всіх фронтових ділянках, починаючи з доби громадянської та інтервенційної війни і кінчаючи сьогоднішнім штурмом рештків капіталізму і розгорненого на реконструктивній базі будівництва соціалізму. Відсутність обліку і фіксації, зв'язана, помимо всього, також і з нетривким характером, матеріальною ефемерністю більшості цих масових агітаційних мистецьких форм, розрахованих на короткий і короткотерміновий агітаційний удар і вплив, спричинилася до того, що ми не маємо правдивої уяви про цю важливішу ділянку справжнього мистецтва революції. Коли б була змога бодай приблизно уявити весь цей безмежний потік масової творчості, як от численні оформлення різноманітних бойових кампаній, агітпоїздів, походів, демонстрацій, революційних свят, малярсько-декоративні і плякатні оформлення будинків, клубів, кутків, стінгазет тощо, обслуговання Червоної армії, — словом усі форми масового мистецтва, що обслуговували й обслуговують безпосередньо масову роботу і супроводять усі важливіші етапи революційної боротьби і соціалістичного будівництва, — то ми були б напевно вражені, з'ясувавши, яка велика частка цієї масової пролетарської творчості припадає на комсомол¹⁾.

¹⁾ Треба нагадати також про озо-студії українського пролеткульту в Катеринославі (Дніпропетрівському) 1922 р. та у Харкові 1923-24 р.р. і такі імена.

Одним із найяскравіших прикладів такої авангардної ролі комсомольців у творенні революційного масового мистецтва, а разом живим доказом про таку роль, є мистецький шлях художника-комсомольця З. Толкачова, який пройшов цей шлях, міцно й безпосередньо пов'язавши його з революцією, почавши з розмальовування у 1917 році, за завданням партії, червоного прапора у Києві, через фрескове розмальовування київських комсомольських клубів у 1921—22 роках та плякатні роботи для Червоної армії, аж до графічних робіт для комсомольської газети і журналів та, нарешті, до організованої серії літографій останніх років. Увесь цей шлях, безпосередньо від революції скерований і формою своїх мистецьких виявлень, і змістом, проходив у З. Толкачова, київського комсомольця, під безпосереднім впливом комсомольського оточення, живився і насажувався революційною ситуацією і комсомольським середовищем та керівництвом. А скільки таких, менших за З. Толкачова, що, будучи винятково художньо обдарованим, вибився на дужого і визнаного митця, незнаних художників-комсомольців виконували й виконують протягом нашої революції функції художнього агітпропу?..

Ніким необрахований і нез'ясований, по суті анонімний потік масового агітаційного мистецтва, за такої ж анонімної участі в ньому численних художників комсомолії, розпочавшись від перших революційних боїв пролетаріату, росте та шириться і сьогодні, як важливіший елемент розвитку пролетарського мистецтва. Цей рух, проте, не зупинився на стадії самодіяльного, некваліфікованого робітничого культурно-мистецького руху. Через клубні озо-гуртки, через різні художні курси і студії, нарешті, через мистецькі профшколи і робфаки починається досить швидко піднесення цього стихійного й бурхливого масового пролетарського руху до такого рівня, де він уже безпосередньо стикається з кваліфікованим мистецтвом професійних носіїв і фахівців старої мистецької культури. Робітнича молодь і комсомолія, пройшовши через проміжні і перехідні ступені (гуртки, курси, студії, робфаки тощо), розпочинає штурмувати високості цього фахового кваліфікованого мистецтва, відвоюючи собі, разом з майстерністю і формально-технічними знаннями, також своє певне місце в ньому, розпочинає непримиренну боротьбу з буржуазною суттю старого мистецтва.

Але це саме визначення і протиставлення пролетарських шляхів мистецтва старому фахово-буржуазному мистецтву розпочалося порівнюючи недавно. Саме перехід до реконструктивної

як Клібанов-Антонов та інші з групи тодішньої озо-молоді. 1923 р. відбулася в Харкові досить велика виставка пролеткультівських озо-робіт. «Тромівський» рух теж, цікаво відзначить, з'явився уперше на Україні (Харківський театр робітничої молоді 1922-23 р.р.).

доби, з її загостренням класової боротьби в країні, відбився в царині культури і мистецтва такою ж загостреною класово-ідеологічною боротьбою, викликаючи активізацію пролетарських сил у мистецтві у відповідь на активізацію на мистецько-ідеологічному фронті класового ворога. Поруч із цим основним соціально-класовим і політичним підґрунтям процесу зростання пролетарсько-мистецького руху, треба зазначити й другу додаткову причину—це етап певної культурної підготовки і «виучки», яку до цього часу проходив наш робітничо-селянський молодняк на підступах до висот кваліфікованого фахового мистецтва; лише по цьому етапові підготовки й виучки склалася фактична можливість давати бій старому мистецтву і старій генерації митців, ставити реально питання про творчу реконструкцію мистецтва відповідно до потреб і темпів реконструктивної доби. Адже пройшли вже вищу мистецьку школу перші, нечисленні ще загони робітничо-селянської молоді і серед них перші комсомольські загони.

В русі й розвитку революційного пролетарського і, почасти, селянського мистецтва, що був і є переважно рухом робітничо-селянської молоді, з комсомолом на чолі цього руху, можна, таким чином, спостерігати такі три стадії чи лінії: 1) масовий рух самодіяльного, некваліфікованого мистецтва, що є найстарший і що, все поширюючись, іде і розвивається й нині, 2) проміжні форми того ж таки масового руху, переходові до вищих форм фахового мистецтва, що розпочалися пізніш і що ширитимуться, бо маси здобувають мистецьку культуру й знання, і 3) ще більше звужені, вищі кваліфіковані форми мистецтва та мистецької фахової культури, що в пролетарському своєму вигляді з'являються вже наостанку, за останніх років революції. Все це є фази й елементи єдиного по суті процесу народження і зростання пролетарського мистецького руху, і вони не заступають одна одну хронологічно, а існують і нині паралельно, виникаючи і зростаючи послідовно, одна фаза на основі поширення і зростання попередньої. Розпочавшись знизу, з нижчих форм і шаблів та з глибин пролетарських мас в процесі революції і разом з нею, як особлива форма революційної боротьби пролетаріату, пролетарський мистецький рух підійшов нині щільно до висот мистецтва, зустрівши в старих формах кваліфікованого мистецтва свою антитезу і заперечення, що є по суті антитезою і запереченням пролетарсько-класових шляхів мистецтва: розпочата завзята боротьба класових культур і класових настановлень за реконструктивної доби має ґрунтовно переробити й перебудувати мистецтво, що своїми формами, методами, настановленнями й ідейним змістом нині заходить у протиріччя з завданнями соціалістичного будівництва. Бої розпочалися на цій останній стадії, тепер вже в середині самого фахового мистецтва, за його класове пере-

роблення, за прилучення до цілого процесу широкого масового пролетарського мистецького руху та за пристосовання мистецтва до завдань розгорненого соціалістичного наступу.

Накреслена щойно загальна схема масового революційного пролетарського мистецько-культурного руху та розвитку є разом і тією схемою, і шляхом, яким ішов молодняцько-комсомольський мистецький рух, як складова частка загального руху, як його передова лава. Цей рух зрозумілий лише на тлі загального пролетарського руху. Треба лише додати і підкреслити, що організовані форми комсомольського походу по мистецьку культуру є явище зовсім недавнього часу і його треба розглянути окремо, в зв'язку з організаційними моментами та питаннями пролетарського і комсомольського молодняцького мистецького руху.

Отже, найпростіші й найширші форми масового мистецько-культурного руху через робітниче-селянську молодь і в особі цієї молоді стають разом з тим масовим, хоча на перших порах і стихійним комсомольським рухом, отже є характерними і для мистецького руху комсомолу. У своїх вищих, організованих формах клубної гурткової роботи, роботи робітничих озо-гуртків, студій тощо, молодняцько-комсомольський мистецький рух виявляється, окрім безпосередніх практичних форм, також на виставках, що мали і мають місце так в місцевому, як і у всеукраїнському масштабі. Відбулися протягом останніх років виставки озо-гуртків Донбасу та інших робітничих центрів України, виставки Асоціації художників-самоуків, виставки вечірних курсів при КХІ тощо. З певністю можна сказати, що велике, може панівне місце в усіх цих формах мистецької самодіяльності і мистецького самовиявлення посідав стихійний, іще неорганізований комсомольський мистецький рух, поділяючи з цілим цим потоком самодіяльності усі його позитивні й негативні властивості. Хиби переважно полягають в наслідуванні шкідливих і гірших властивостей зверхнього кваліфікованого професійного мистецтва, на яке часто-густо хоче рівнятися, до того іноді в найбільш міщанських своїх виявленнях, рух самодіяльного низового масового мистецтва. Соціальна і мистецька вартість творів і творчости масового робітниче-селянського мистецтва більшає, що більше звільняється воно з-під впливу і гіпнози мистецтва професійного (вилучаючи формально-технічну виучку), простуючи своїм власним шляхом масовості, безпосередньо пов'язуючись з виробничою, політичною і соціально-побутовою практикою пролетарських і селянських мас, обслуговуючи потреби цієї практики. На цьому шляху перед комсомолом постають величезні завдання, що до них він повинен братися організовано і свідомо, належно скеровуючи і активізуючи цілий рух.

Коли в перших двох формах самодіяльного масового мисте-

цького образотворчого руху ми зустрічаємось лише з браком творчого досвіду, формальних знань, технічних уміностей та належного керівництва й організації, то на інакше обертається справа з третьою формою, формою вищих фахових виявлень кваліфікованого мистецтва. Коли в перших двох формах можна казати про панівну роль пролетарської масової самодіяльності і мистецької самостійності та оригінальності, про лише домішану тут участь кваліфікованих художників і професійного мистецтва та ще про потребу боротьби із шкідливими ідеологічними впливами цього останнього (індивідуалізм, прищеплення міщансько-інтелігентських смаків, халтура, фалшивий революціонізм тощо) і таким чином можна вважати, за певними застереженнями, ці форми новими для мистецтва формами пролетарсько-мистецького руху, де старе професійне мистецтво лише бере певну участь і відіграє допомічну роль, — то зовсім інакше доводиться говорити про вищі поверхи кваліфікованого мистецтва, що сконцентрувало і сконденсувало в собі увесь мистецький досвід буржуазної культури та всієї мистецько-культурної спадщини. Висока формальна майстерність, складні технічні і технологічні знання, творчий досвід і фахова кваліфікація — все це робило довший час оці високості фахового мистецтва неприступними для пролетаріату твердинями. Щоб їх подолати, потрібний був час, складна і нелегка учба, набування кваліфікації, знань, досвіду тощо. Ось чому і в часі, і в якісному змісті, і в силі творчості пролетарські струмки післяреволюційного мистецтва пробиваються з значним запізненням крізь основну товщу буржуазного і попутницького мистецтва, що є панівним мало не по цей день.

В зв'язку з цим зрозуміло, що і комсомол тут, в цій ділянці, ще в значній мірі пасе задніх, ще ламає собі зуби об граніт мистецької науки, не давши ще того, що об'єктивно революція потребувала б од пролетаріату і пролетарської творчості в царині мистецтва.

Ми вже говорили про цілковиту необрахованість і невивченість анонімного масового мистецького робітничо-селянського руху. На жаль, треба визнати, що подібний же брак обліку, систематичної фіксації та вивчення мистецької продукції є і в ділянці кваліфікованого фахового мистецтва. Ця продукція, в її пролетарських і молодняцьких виявленнях, губиться в загальній масі мистецьких творів і не дає суцільної картини творчих досягнень та доробку молоді і комсомолу. Ці досягнення і доробок, проте, можна вже цілком ясно бачити: починаючи з кінця відбудовчої доби, вони все помітніше й потужніше зростають, виливаючись тепер уже в дужий і широкий потік молодняцько-комсомольського мистецького руху, з цінним творчим балянсом.

Процес опанування мистецтва в його вищих кваліфікованих

формах виявляється насамперед у тому, що з лав робітничо-селянської молоді і комсомолу висуваються поодинокі творчі одиниці, художники-майстри, що здобувають собі певні місця серед визначних і визнаних митців. Поруч із таким процесом, не менш важить масовий приплив комсомольських сил до всіх мистецьких ділянок, кількісне зростання молодняцьких мистецьких лав, зростання їхньої мистецької продукції, а також і той ідеологічний вплив та тиснення на стару генерацію митців, який що далі, то гостріше відчувається і відбивається на спрямованні цілого мистецького процесу. Комсомольське мистецтво є вже цілком реальна і чинна сила, що чимало вже важить і що є невід'ємним чинником цілого мистецького руху. Це вже загально відомий і визнаний факт нашого мистецького сьогодні.

Треба сказати, що відбудовча фаза розвитку нашого мистецтва з її культурницьким і культурно-формалістичним спрямуванням, хоч і дала змогу ввійти в мистецтво молодим силам, що посили дуже помітно, мало що не панівне місце у революційному мистецькому рухові, проте, цей перший призов, ця перша, «старша» генерація мистецької молоді складалася переважно з молоді попутницької, непролетарської. Комсомольський мистецький молодняк був ще в пелюшках, щойно брався до мистецької науки і тому лише одиниці виявляли себе тоді. Такими видатними творчими одиницями були, наприклад, З. Толкачов (Київ) та О. Довгаль (Харків) у графіці, почасти Є. Холостенко та інші в малярстві. За реконструктивної доби оці індивідуальні та поодинокі виявлення комсомолії в мистецтві перетворюються на масовий, організований рух з загостреними класово-політичними гаслами та настановленнями, з завзятою боротьбою з буржуазними елементами і впливами.

Загострення класової боротьби в усіх ідеологічних ділянках, активізація і пожвавлення ворожих нам сил, що чинять опір соціалістичному наступові, спричинилися до пожвавлення класового розшаровання і в мистецтві, до прискореного шукання шляхів організації та консолідації пролетарських мистецьких сил. На цьому ґрунті йде розклад і розпад старих конгломератних і компромісних мистецьких об'єднань — АРМУ, АХЧУ, ОСМУ. Від них відходить насамперед пролетарська і комсомольська молодь, що найбільш гостро відчула потребу організації тепер самостійного пролетарського мистецького фронту, окремої організації пролетарського молодняка зокрема. Точаться гострі бої, гостра полеміка в пресі і поза нею, гостра дискусія в самій творчій практиці. Викристалізуються нові організаційні форми пролетарського руху, формуються нові бойові загони його. Якщо раніше молодняк, отже і молодняк комсомольський, губився в загальному потоці, то тепер він відокремлює свій рух, усвідомлює себе, як

самостійну силу, як класовий чинник руху. Ми бачимо вже на другій художній всеукраїнській виставці 1929 року організаційне оформлення цього на виставкових виступах і демонстраціях мистецтва. Вперше на цій виставці виступає група «Жовтень» та група ОММУ. Найбільшим казаном, де вже з кінця 1927 р. бурхливо шумувало молоде вино, щоб згодом самовизначитися в молодняцькому мистецькому рухові, була АРМУ (Асоціація Революційного Мистецтва України), що свого часу, за часів відбудовчої фази, відіграла величезну й керівну роль в процесах розвитку післяреволюційного українського мистецтва. АРМУ була тією виховною лабораторією, де формувалися основні передові сили сучасного українського мистецтва, де був, кінець-кінцем, великий та активний молодняцький сектор. Саме тут, в АРМУ, а також в найбільшому українському образотворчому виші — Київському Художньому Інституті (тепер Інститут Пролетарської Мистецької Культури) відбулися перші жорстокі сутички поміж «батьками» та «дітьми», щоб розгорнутися потім в генеральні бої. Далі з класичною і показковою чіткістю точиться процес диференціації та класового розшарування мистецьких сил аж до організованих виходів певних, зокрема молодняцьких, груп і частин, саморозкладу і ліквідації цілих філій (Київ тощо). Так на основі загостреної за реконструктивної доби класової боротьби, як безпосереднє виявлення в мистецтві цієї боротьби, народжується і оформлюється в боях, в середині вже вищих поверхів мистецтва, пролетарський мистецький рух, а, як його складова частка, і окремий рух молодняцько-комсомольський, що знов таки посів у процесі організації пролетарсько-мистецького фронту найактивніше місце, як його постійно рухливий і невгамовний живчик.

Тепер комсомольський мистецький рух виявляє себе вже не в індивідуальних художниках-комсомольцях, але становить значну організовану силу, що весь час зростає, що посідає своє певне місце в цілому мистецько-образотворчому рухові. Перед веде найбільша, і щодо кількості і щодо здобутків, комсомольська група об'єднання «Жовтень» (заснувалося 1929 року) та його складова частина «Молодий Жовтень». Далі йдуть менш активні комсомольські групи АРМУ в Одесі та в Харькові, що до них належать талановиті одиниці, але що не становлять собою чогось суцільного. Наприкінці 1928 р. виникає виразне комсомольське мистецьке об'єднання ОММУ.

«Жовтень», що склався в основному з тієї кваліфікованої мистецької молоді, так би мовити старшої генерації, яка вийшла з АРМУ та ОСМУ, має найміцніші творчі кадри і фахову зрілість. Це дозволило «Жовтню» не тільки творчо виявляти себе, ба й почати успішно виховувати навколо себе молодші комсомольські кадри (друга генерація молоді). Якщо залучити сюди згадані ком-

сомольські елементи та групи АРМУ, то це складає основну творчу масу комсомолу в сучасному образотворчому мистецтві, що має певний мистецький доробок, творчий досвід і стаж. Це той творчий актив, що своєю мистецькою продукцією вже вкладає свою частку в сучасне мистецтво та виділяється, як помітний струмень, в ньому. Помимо ряду видатних молодих пролетарських майстрів, що працюють і в архітектурі, і в малярстві, і в графіці та інших образотворчих мистецтвах, маємо таких вже сталих і відомих художників-комсомольців, як згадані вже Толкачов, Холостенко, Довгаль, Овчинников та ціла фаланга молодших. Художники-комсомольці з ОММУ належать до молодшої генерації. Серед них є кілька талановитих постатей, та вони ще недосить кваліфіковані, мало ще себе виявили з творчого боку. Отже, масою своєю вони становлять групу початківців з незначним ще творчим доробком. Позитивною рисою ОММУ, яка виразно виділяє його серед інших молодняцьких угруповань, є гостро підкреслене і чітке настановлення на утворення саме комсомольської мистецької організації, «мистецького агітпропу комсомолу», що організаційно та політично-ідеологічно підпорядковується керівництву ЛКСМУ. Другою виразною рисою ОММУ є його клясовий бойовізм, що, не зважаючи на здорову основу, мав проте серйозні політичні вади й закрути, про які мова далі.

Консолідація комсомольських сил в образотворчому мистецтві ще не закінчилася мимо того, що ці сили розпорошено поміж кількома організаціями, як от «Жовтень» з «Молодим Жовтнем» з одного боку, ОММУ з другого, — досить численні комсомольські сили перебувають у «дикому» стані, поза об'єднаннями, зокрема ті сили, що залишились після розпаду київської філії АРМУ, розкладу ОСМУ тощо.

Комсомольський образотворчий мистецький рух, що таким чином за останні роки оформився в самостійні комсомольсько-молодняцькі мистецькі об'єднання, є одним з важливіших явищ нашої мистецької сучасності. Цей молодняцько-комсомольський рух був і є ніби тим подразником і живим нервом, що стимулював процеси диференціації і клясового розмежування сил. Низку соціально-потрібних і прогресивних внутрішніх повстань і революцій в середині старих мистецьких організацій (АРМУ, ОСМУ, АХЧУ) та мистецьких вишів (зокрема КХІ) проробив переважно комсомольський молодняк спільно з деякими партійними силами. За його ж активної і, часто, керівної участі відбуваються процеси організації по-клясовому зорієнтованих об'єднань, зокрема «Жовтня» тощо. Можна вважати, що комсомол стоїть на передових позиціях клясових боїв за пролетарське мистецтво і мистецьку культуру. Комсомол висунув молоді творчі мистецькі кадри, він

же виділяє із свого складу організаторів та ідеологів, теоретиків та критиків мистецтва. Треба, наприклад, відзначити зростання наукової і критико-публіцистичної та організаторської кваліфікації комсомольця Є. Холостенка. Комсомол останнього часу досить успішно завойовує керівні позиції у вищій мистецькій школі, зокрема у Київському Інституті Пролетарської Мистецької Культури, де посади керівників факультетів обіймають комсомольці.

Активний наступ на клясового ворога в мистецтві, війовничий бойовізм і боротьба з буржуазними силами та буржуазною ідеологією в мистецтві, штурм застарілих назадняцьких, ідеалістичних, формалістичних, еклектичних, отже реакційних, антипролетарських позицій старого мистецтва в ім'я соціально-політичних і клясово-ідеологічних завдань мистецтва, в ім'я та з метою надати мистецтву його активно-соціальної функції організатора клясової боротьби пролетаріята, — такі основні принципи, що, позначений ними, бурхливо зростає, зміцнюється і шириться нині наш молодий пролетарський мистецький рух.

Не скрізь, проте, і не на всіх ділянках образотворчих мистецтв маємо ще достатні пролетарські і комсомольські кадри, не скрізь розпочато творчий наступ. Чи не за найслабшу ділянку треба визнати архітектуру, яка має, проте, разом з кіно, серед усіх просторових мистецтв сучасності чи не найбільшу вагу, і до того ще відбувається в ній нині бурхлива і складна революція щодо її технічних, технологічних, функціональних та формально-мистецьких настановлень. Тут маємо, на жаль, покищо лише перші паростки пролетарської архітектурної творчості, поруч із сильним і розгорненим попутницьким рухом так званої «сучасної архітектури». В такому ж приблизно небезпечному стані щодо своєї пролетаризації, як і архітектура, перебувають виробничо-індустріальні мистецтва (кераміка, текстиль, мебля), які безпосередньо зв'язані з організацією нового соціалістичного побуту. Ці індустріальні мистецтва взагалі пасуть у нас задніх. Щодо творчих здобутків пролетарської і комсомольської молоді в них, то, за винятком хіба кераміки, де багато зробив Межигірський Художній Керамічний Технікум, виховуючи молоді кадри, що добре працюють на виробництві, та почасти художнього текстиля з молодими кадрами кол. Текстильного відділу КХІ, решта індустріальних мистецтв не знайшли собі ані належного місця і розвитку взагалі, ані, тим паче, пролетарського молодняцького виявлення. До речі, спроба організувати в КХІ деревообробний відділ, не підтримана від господарників, пішла нині намарно.

Значно ліпша справа щодо творчих виявлень і здобутків пролетарського молодняцького фронту у мистецтвах суто-ідеологічних: малярстві, графіці і поліграфії, скульптурі, кіно та теа-оформленні, фоті тощо. Власне, все сказане про значні зрушення

в сучасному нашому мистецтві щодо завойовання його пролетарськими силами і пролетарським молодняком, стосується саме цих галузів мистецтва. Саме звідсіля іде увесь глибокий пролетарський вплив на всі інші ділянки і на всю мистецьку образотворчу культуру: тут бо маємо вже ті перші здобутки і завойовання творчих та організаційних позицій, які дають право казати про принциповий злам в процесах сучасного нашого мистецтва. Уже те, що всі важливіші зрушення і події в образотворчому мистецтві останніх років зв'язані з молоддю і, зокрема, з молоддю пролетарською та комсомольською, свідчить про серйозність здобутих тут позицій. Зокрема комсомольський молодняк має тут вже чималий творчий доробок: перша в цілому Радсоюзі, значна і розмірами, і мистецьким виконанням, монументальна фрескова робота (розмальовання селянського санаторія в Одесі 1928 р.) та скульптурно-барельєфна робота там же—виконана за безпосередньою участю комсомольців (зокрема Холостенко, Василевич) разом з молоддю, що більшість її ввійшли згодом до об'єднання «Жовтень». Дальші виступи на виставках та в виробничій мистецькій практиці «Жовтня», ОММУ та поодиноких комсомольських груп і одиниць з АРМУ тощо, виявили дальший творчий поступ пролетарського молодняка. Крім станкових робіт, демонстрованих на виставках, треба згадати про розмальовання різних будинків (клубів) в Одесі та по інших містах, що його виконував молодняк, про розгортання графічних і поліграфічних робіт та робіт декораційно-оформлювальних, агітаційних, плякатних, книжково-журнальних тощо.

В усіх цих ділянках, що до них треба додати фото, кіно-оформлення тощо, висунулася ціла фаланга зовсім молодих художників, серед яких визначаються комсомольці Овчинників, Міщенко, Беркович, Рукавішников, Чувілов та ще генерація «Молодого Жовтня» й ОММУ, наприклад, Труфанов, Кравцов, Пантелеймонов, Головатий, Марголіна, Василевич, Футерман, Артеменко та інші.

Відмінна і протилежна до стремлень старих митців особливість мистецтва пролетарського молодняка—це прагнення зміцнити соціальну, активно-класову функцію і політичне призначення мистецтва, перебудувати відповідно до цього і до конкретних актуальних завдань класової боротьби і соціалістичного наступу мистецьку практику щодо її настановлень, метод, організації тощо. Шкідливим було б перебільшувати досягнення молодого пролетарського мистецького руху, але неможна й недооцінювати їх: пролетарська мистецька культура, як соціально-функціональна культура і як мистецтво самих пролетарських мас, ще не конкретизувалася в формально-стильових виявленнях, вона ще лежить у перспективі соціально-виробничої і культурної практики суб'єкта

цієї культури — пролетаріату; вона є мета і завдання нашого пролетарського мистецького руху, вона перебуває на первісному ще етапі свого становлення і складеться в своєму розвиненому й остаточному вигляді лише в наслідок складного процесу творчості самих пролетарських мас, як завершення всього мистецько-культурного досвіду попередніх класових формацій та епох розвитку суспільства. Не можна тому ставити надмірних вимог до пролетарського руху в мистецтві, що тільки но народжується, неможна вимагати чогось раптом закінченого, самостійного і стильово цілком оригінального, що, за іронічним висловом Леніновим, ніби має «виплигнути невідомо звідкіля», чи «фахівці від пролеткультури» в готовому вигляді її начебто можуть лябораторно викохати. Виростаючи закономірно як дальший розвиток минулого досвіду і культури, пролетарське мистецтво не є щось абстрактне й далеке, адже воно становить живий безперервний, складний процес, який уже сьогодні носить в собі нерозвинені ще до кінця елементи свого існування. Важко ще цілком конкретно визначити усі ознаки сучасного пролетарського мистецтва, різко відокремити його формально й стилістично від сучасних попутницьких і буржуазних виявлень, що межують з ним; різноманітні формальні впливи і наслідування ще, може, і надто тяжать над ним, гіпнотизують його та гальмують його рух. Проте, твердо треба підкреслити, що від мрій про далеке, майбутнє пролетарське мистецтво ми перейшли вже, як і в загальній справі будівництва соціалізму, до безпосередньої практичної, на базі соціально-виробничої практики робітничої класи, його реалізації. Нас не повинні тому дивувати або лякати факти формального ще наслідування, учнівства тощо: суворий ідеологічний критицизм і конкретна класова практика, «просякнута духом класової боротьби пролетаріату за успішне здійснення мети його диктатури» (Ленін), — це запорука, що справжнє, а не абстрактно вимріяне пролетарське мистецтво, яке вже є фактом нашої сучасності, з початкових теперішніх своїх стадій потужно просуватиметься наперед і розвиватиметься, як одна з форм виявлення цілої пролетарської справи. В формах і методах практичної роботи молоде пролетарське мистецтво також намагає вже свої оригінальні і вірні шляхи: робота на справжнє соціальне замовлення пролетаріату та його організацій, партії та комсомолу, сувора політизація роботи за прямими політичними завданнями партії та комсомолу, плянове і систематичне обслуговування політичних кампаній, орієнтація на масовість і масові форми роботи, монументалізм тощо, методи ударництва, бригадних форм, соцзмагання і, нарешті, втягування в мистецько-культурний процес самих пролетарських мас — все це вже починають запроваджувати наші молоді мистецькі групи й організації («Жовтень», ОММУ, «Моло-

дий Жовтень»), і це мусить ґрунтовно та плідотворчо змінити внутрішню творчу мистецьку практику, її суть та зміст.

Зважаючи й оцінюючи стан, здобутки і перспективи пролетарського та молодняцько-комсомольського мистецького руху, мусимо, однак, уважно поставитися до тих перешкод, хиб і помилок, які вже позначилися в ньому, які загрожують успішному та здоровому його розвитку:

1) Ці хибі й недоліки насамперед ідуть по лінії самої творчої практики і творчої методи, як от поверховість, дилетантське ставлення до роботи та до своєї формально-технічної кваліфікації, учби і набування фахових знань, безпринципність та еклектика або, навпаки, рабське й некритичне наслідування часто відсталих або чужих мистецьких течій. Цими гріхами особливо визначається ОММУ, що, з невеличким творчим доробком, вже успастилось своїм поверховим мистецьким дилетантством та безпардонно бундючним ставленням до мистецької спадщини, фахової учби та попутників.

2) Ця бундючність далі часто переростає в грубе викривлення політичної лінії партії щодо попутництва. Те ж таки ОММУ припустило, напр., чимало перегибів у своєму ставленні до попутників тощо (критика творчості Кас'яна тощо). Треба підкреслити, що не лише в справі критики Кас'яна, що наводиться як приклад, ба й взагалі, так в цілому мистецькому оточенні, як, між іншим, і в оточенні своєї першої alma mater — КХІ, звідки вийшло ОММУ, це об'єднання та його комсомольці засвоїли собі дуже небезпечне й цілком недозволене нехтування не тільки всякої мистецької спадщини й учби (в тому числі й елементарної шкільної дисципліни), але й справді такі голобельну тактику цькування суспіль всієї старшої генерації художників і професорів вишу (знаменита боротьба «батьків та дітей»), аж до найближчих до комсомолу і віком, і настановленням груп (старша генерація молоді, і навіть, комсомолу). Це поєднувалося з самозакоханням, зарозумілим протиставленням себе всім і вся, в тому числі й пролетарським угрупованням, «Жовтню», наприклад, тощо, як нібито цілковитій мистецькій реакції, як клясово-ворожому таборові. Таке ставлення до попутництва, без диференціації останнього, з одного боку, веде до шкідливої ізоляції молодого пролетарсько-комсомольського мистецького руху, з другого, дезорганізує важливу справу належного виховання і керівництва близькими попутницькими групами, викривляючи, разом із тим, всю перспективу так сьогодняшнього, як і подальшого розмежування та розшарування клясових сил у мистецтві.

3) Пекуча й актуальна потреба організації і консолідації єдиного пролетарського фронту в мистецтві, ба навіть поширення цього фронту на всі мистецтва й літературу та винесення його за

межі радянської країни (міжнародній пролетарсько-мистецький фронт) зустрічає на ділянці просторово-образотворчих мистецтв небезпеку роз'єднання і розпорошення. ОММУ знов таки провадить тут цілком неправдиву тактичну лінію, протиставляючи себе всім іншим пролетарським і комсомольським угрупованням, безпідставно і незаслужено ще намагаючись бути за монопольного представника комсомолу в мистецтві, цькуючи усі «інако мислящі» чи «інако-організовані» партійні та комсомольські сили, отже завдаючи шкоди об'єднанню класово-пролетарського фронту в мистецтві.

4) В роботі ОММУ помічається й недостатнє наближення до гущі робітничих мас. Ця хвиля властива не тільки ОММУ, а й усім нашим молодняцьким та пролетарським організаціям. Вірне настановлення на масовість, на збудження мистецько-культурної самодіяльності та ініціативи мас, гасло «мистецтво мас» — залишаються більше в деклараціях, а це загрожує, що молодий пролетарський мистецький рух може відірватися від маси і масового культурного руху. Доконче треба вийти з цього, притаманного старим мистецьким організаціям, зачарованого вузького кола мистецького фаховізму у широкий світ багатограних зв'язків з робітничими і селянськими масами, в саму гущавину класової боротьби та соціально-виробничої і культурно-побутової революційної практики цих мас. Треба висоти мистецтва, що їх починає опановувати пролетаріят через свої авангардні мистецькі загони, міцно сполучити з мистецькою самодіяльністю та культурною активністю самих мас, з рухом нефахового самодіяльного робітничо-селянського мистецтва, в один суцільний потік органічно зв'язаний з класовою боротьбою за соціалізм, щільно підпорядкований інтересам і завданням цієї боротьби. Мистецький комсомольський молодняк мусить не тільки перебудувати відповідно свою творчу роботу, її методи та форми, та й повинен взяти на себе художньо-виховні та популяризаторські функції, широко розгорнути таку роботу, організуючи й налагоджуючи роботу екскурсійну, лекційну, гурткову тощо.

Іван Врона.

Од „Відступу“ до „Натиску“.

(Кілька слів про творчість Івана Кириленка).

I

Ів. Кириленко — письменник порівнюючи молодий (перші його оповідання датовані 1925 р.). Його прозовий доробок складається покищо з 4-х книжечок: «Одна доба» — збірка оповідань, «Курси» — повість, «Кучеряві дні» і «Натиск». Проте ці книжечки відомі кожному радянському, головним чином, — робітничому й селянському читачеві й мають заслужену популярність серед останніх, тоді як читач міщанський слідом за своїми ідеологами, «законодателями» в галузі міщанських естетичних смаків і літературних уподобань, — обурюється «тенденційністю», «тезисністю» і тому подібними «жахливими» речами в творчості пролетарського письменника. Такий читач і такий критик наперейми кричать про «поверховість», «нехудожність» і всякі інші порушення їхньої естетики. Виходячи з своїх формалістично-естетських позицій, вони пророкували сумну літературну долю забуття так авторів, як і його творам. Життя, що не числиться з вузькими рамцями теорій дрібнобуржуазних естетиків, показало, що Ів. Кириленка читають, він росте, розвивається, всупереч зловісним пророкуванням і набуває щораз більшої популярності серед масового читача, — робітничої й селянської молоді.

Теми його творів — це найбільчі питання сьогоднішнього дня. На початку своєї діяльності, як і переважна більшість письменників, Ів. Кириленко розробляє теми громадянської війни. Наслідком захоплення революційною романтикою з'явилося кілька оповідань, що увійшли в збірку «Одна доба». Від тем переважно військових — поступовий перехід до тем мирного будівництва, при чому військова небезпека ще не минула й доводиться бити на два фронти («Курси»). В останніх повістях автор бере теми з наступу на капіталістичні елементи села, хлібозаготівлі, розкуркулення тощо. Він уміє взяти собі за тему — найхарактерніше для даного періоду явище, дослідити його всебічно, показати ворогів і друзів пролетаріату й зорієнтувати читача на правдиве розуміння ситуацій. Будучи селянського походження, Ів. Кириленко з села черпає матеріал і для своїх творів. Він найкраще знає село, і сільські типи у нього соковитіші, чіткіше окреслені. Теми з міського життя маємо в «Кучерявих днях» і почасти в «Курсах», але місто письменник знає гірше, і тому в трактуванні тем з міського побуту подибуємо схематизм і надуманність. Переважає ж тематика сільська.

Просто й зрозуміло для кожного малюється картини боротьби революційних сил за нове життя, за соціалістичне будівництво. Простота річ не погана, але у Ів. Кириленка вона часом переходить певні межі й тому деякі місця (особливо в оповіданнях і в повісті «Курси») — по-юнацькому наївні і спрощені. Але підкреслюю, — окремі моменти, — про які мова далі. Узагальнювати це на всю творчість, або на якийсь окремий цілий твір не можна. У нас тепер багато говорять про відставання форми від змісту.

Творчість Ів. Кириленка не випадає з цього становища. Якраз навпаки: може саме у цього письменника, чи не найхарактерніше, виявляється розрив форми й змісту. Він хоче подати по-новому нові думки; коріння його творчості (як це на нашу думку цілком слушно зазначає Г. Овчаров у передмові до «Кучерявих днів») не йде від переджовтневої літератури, як у письменників з інтелігентських кіл, а від сучасного громадсько-подітного життя. Тим то може й з'ясується певна формально-технічна недоробленість. Його твори насичені класовим змістом і зовсім не розраховані на витончену інтелігенцію, яка ще й досі споживає і смакує «Соняшну машину» Винниченка та всякий літературний мотлох від «Визволення» до «Донни-Анни» включно. Запорука творчого зростання — в орієнтації на пролетарського читача. Письменник завжди шукає соціального кореня в тому чи тому явищі. Він не обмежується показом того чи того моменту, типа, а знаходить його пояснення в громадсько-політичному житті, в класовій боротьбі. Що правда, є й схематизм, особливо в подачі позитивних персонажів.

Ів. Кириленко завжди шукав конкретних носіїв, чи соціального зла, чи позитивної думки. Він бере викінчені постаті, минаючи проміжні інстанції між типом і класом. Звідси — схематизація й враження недоробленості. Може це дало привід декому з критиків обвинувачувати письменника в спрощеності й поверховості. Саме так, але з формалістичних позицій виходячи, висловився Я. Савченко про повість «Кучеряві дні»: «Кучеряві дні» Ів. Кириленка з погляду реалізації ідейного задуму — спрощена, поверхово-тезисна річ. Загальний художній рівень повісті — низький». («Критика», № 5 за 1929 р.). Пристати на такий висновок можна лише, ставши цілком на формалістичні позиції в аналізі твору. Пропустивши в повісті основну ідею, критик досліджує, чи послідовно комсомолец Гринюк «розкладається», звертає увагу на безбарвність мови й робить висновки, яких не може виправдати ні авторитетно-безапеляційний тон, ані репутація «от'явленого» критика.

Ів. Кириленко пройшов чималий шлях. Від першого оповідання «Відступ» (1925 р.) до останньої на сьогодні повісті «Натиск» — велика дистанція.

II

Збірка оповідань «Одна доба» — доробок періоду початківства, де змальовано різні ситуації з громадянської війни. Вже тоді Ів. Кириленко виступає, як письменник з певним психологічним настановленням. Його не стільки цікавить зовнішність подій, скільки внутрішнє вмотивовання вчинків і психічного стану його героїв. Будучи сам ще наївним романтиком, він і героїв виводить, переважно романтиків, різного напрямку (Сергій Коваль, «агітатор», Левада, Альоша й інші).

Романтики Ів. Кириленка знають проти кого й за що вони борються. Вони щиро віддані справі революції. Вони лише не розуміють нових метод боротьби, з переходом до мирного будівництва (Сергій Коваль). Анархічно-бунтівлива, розхристана партизанщина не дає змоги швидко з'орієнтуватися в ситуації. Переважає у них інстинкт, а не класова свідомість. В оповіданнях Ів. Кириленка й показується, як вони набувають цю свідомість, часто з великими труднощами й болем, бо селянська анархічна спадщина глибоко всоталася в психологію ватажків партизанських загонів.

Вони все ж романтики, бо їх захоплюють величні картини війни, героїка: «Хочу, кричить, справжню революцію робити. Насточортіло копатися в дрібницях і мовчки дивитись, як навкруги пухнуть животи й в'язи, запливають жиром обличчя... Дайош Китай!» («Сергій Коваль»).

Сергій Коваль тільки тоді відійшов від романтичних мрій про брязкіт шабелі, коли яскраво на прикладі з польськими подіями (вбивство т. Войкова) побачив, що так зване «мирне» будівництво — фронт, і фронт

не менш важливий, не менш потребує жертв, як і громадянська війна. До цього він знав одне — атака! Але та складна стратегія і тактика, коли доводиться терпляче вичікувати, а може й стерпіти образ, щоб не піддатися на провокацію, дотепер була йому невідома. Проблема опанування стихії, введення її в береги пляновості, підкорення революційній свідомості гарячих почуттів і «безмежна розхристаність» ставиться Ів. Кириленком у кожному оповіданні (схожість з Ю. Лібедінським — «Комиссары»).

Перше оповідання (1925 р.) «Відступ» ще нагадує трохи М. Хвильового імпресіоністичністю малюнку й романтизацією типів. Правда була й присутня різниця: М. Хвильовий романтизував інтелігента, з розхристаною від розгубленості душею, Ів. Кириленко — селянина. У «Відступі» командир ескадрону Альоша не хоче розставатися з полтавськими полями: «Я з своїми хлопцями не їду далі, амба, хоч убийте», — гарячився чубатий Альоша, бо був юний і від нього пашіло вогнем... Тут ще не бачимо яскравої соціальної характеристики партизанської стихії. Що далі, то цей тип романтика більше ускладнюється (в пізніших творах) і чіткіше окреслюється соціально.

Коли Альоша ще такий «гарячий і юний», як і наївний, з ідеалістичним розумінням почуття обов'язку, вважає, що провина (взагалі) мусить бути покарана, хоч би цього й не вимагали інтереси боротьби («Коли б Дзюба не надумав помилювати, — я тоді сам застрілюю») — то вже Сергій Коваль з оповідання з такою ж назвою, або Левада («Одна доба») — на перший план ставлять інтереси кляси (але розходяться в методах боротьби). Не всі такі, як Коваль, Альоша або Левада: є й такі, як Мишка або Куць («Стихія»). В них переважає звиряче, біологічне. Це вже навіть не романтики: їхня «стихійність» переростає в карний бандитизм. Це той «бубновий туз», засимволізований А. Блоком («Двенадцать»), як революційна стихія. Ів. Кириленко викриває дійсну природу цього явища й ставить його в революції на певно визначене місце: на певному етапі вони йдуть проти революції. Вони заважають. Їхнє соціальне коріння — куркульський індивідуалізм, ненажерливість.

Стихія не завжди селянська. Вона має коріння ще й у одеських «Малінах», у темних закутках «Молдаванки». «Микола Зуб — одесіт. Йому що?.. Він має в кобурі сідла багато золотих перстнів, годинників»...

Отже, завдання підкорити ще й розхристаність люмпен-пролетаріату.

Ів. Кириленко виводить і тих, що мають цю стихію організувати, підпорядковувати її завданням революції. Такий Загреба в «Стихії», — з міста, від робітничої кляси: «Загреба випростався, блиснув окулярами: — Вам доказів? — прошу. Доказ перший. — Він витяг з кишені руки, повернув їх долонями догорі й простяг до хлопців. Усі проти волі глянули на них: вони були в мозолях, порепані і в щілінках чорніли сліди заводського пилу. Роля Загреби велика й відповідальна. Він дисциплінував загін, зробив його учасників свідомими бійцями за революцію: «А почалося ж з купки звичайних бандитів... — Це ти допоміг, — відповідав Микита...»

Письменника цікавить і еволюція його героїв з переходом на новий етап боротьби, — мирне будівництво. Сергій Коваль стає за господарника, переборовши вагання. Загреба — військом №-ського полку, і Марійка, мале дівча, — тепер робітниця — виступає з привітанням від шефів, на активній громадській роботі.

Для оповідань характерні — революційний патос та ще надто простенький, але загострений сюжет, забарвлений щирим авторовим ліризмом: «Може, хто оспіває ті великі дні боротьби може хто поставить нічний монумент тим, хто з зав'язаними очима йшов на ворога, хто життям своїм прокладав широку дорогу поколінням... Гей, степи, мої розлогі наддніпрянські, гаї мої ліричні, ріки бистроводні — ви лишітесь за свідків великих днів безсмертних подій!» Автор ще сам романтик і любовно співчуває своїм героям.

III

Вже в оповіданнях Ів. Кириленко підходив до змалювання кількома рисочками переходового періоду від військового комунізму до непи. Цілком цьому періодові він присвячує повість «Курси», що й для творчості самого письменника є переходовим етапом до ширшого полотна, складнішої побудови сюжету. Нахил до психологізму, помічений ще в перших творах, набуває тут яскравішого характеру. Коли в оповіданнях речі й події заступали людей, то в «Курсах» на першому пляні — людина з її емоціями, переживаннями, хоч і не в такій мірі, припустімо, як у повісті «Кучеряві дні». Більше того, автор пробує показати не тільки окремих типів, але й цілий колектив. Повість малює життя повітового міста в часи, коли громадянська війна вже закінчилася, коли треба братись за відбудову, коли місто ще обшарпане й обдерте набоями й обивателями, які тягнули на паливо, все, що попадається, — й на дверях педагогічних курсів треба було написати таку погрозливу обяву: — «Суворо забороняється входити в будинок, а також щось чіпати. Кого спіймаємо, хай потім не гнівається», — щоб тихенький, як миша в норі, міщанин не спалив дверей у буржуйці.

Таким здалося місто головному героєві — Павлові.

«Він бачив розхитані, повивірчувані палі колишніх парканів, обтерті стіни будинків, а замість воріт майже проти кожного двору стояло два стовпи, що в передранковім тумані нагадували шибениці». Місто живе тихо, але це зовні. Під цією тишею причаїлася небезпека. Молоді, що тільки покинула (й то не зовсім) рушницю й з усіх кінців повіту прибула до міста набувати знання, треба перебороти багато труднощів: нема впорядкованого приміщення для курсів, нема гуртожитку, харчів. Крім того банда Кубанця щоразу може налетіти на місто. Треба бути завжди напоготові збройним опором зустріти ворога. Доводилося тримати одночасно рушницю й перо. Серед обивателів Кубанець має своїх прибічників і активних співучасників його бандитських акцій і навіть на самих курсах причаїлася група колишніх гімназистів, зв'язаних з бандою синків «колишніх людей». Ситуація дуже нагадує «Неделю» Ю. Лібедінського, хоча й носить менш трагічний характер. В таких умовах треба було здобувати науку, пероборовши перед цим пасивний опір учителів, що не хотіли вчити «чернь». На переборенні цих труднощів і пов'язані сюжет повісти. На такому тлі подається героїчну боротьбу комсомольців за науку, побут комсомольської молоді; окремі типи, особливо негативні, іноді дуже яскраві й довершені (Гриненко, Бродський). Звісно, що не можна було тоді всебічно окреслювати окремі постаті: ще остільки гаряче, мальовниче й багате на події було життя, що людей можна було подавати тільки на тлі подій. Письменикові доводилося більше розповідати про своїх героїв, ніж показувати їх.

У «Курсах» Ів. Кириленко вже підходить до змалювання не лише окремих типів, а й цілого колективу. Правда, роля колективу не виходить на перший плян, навіть така подія, як викриття бандита Гриненка пройшла повз колектив. Показано колектив лише в побуті і то поверхово. Комсомольського колективу теж ми не бачимо. Є окремі постаті і, як більшість позитивних героїв Ів. Кириленка, вони виходять дуже прямолинійними, схематичними, бо в цій повісті письменник ще залишається романтиком. Тому й виходить, що або позитивний тип з голови до п'ят, «носітель всевозможных добродетелей», або ж цілком негативний. До романтичного арсеналу слід віднести також образність, трактування кохання в романтичному тоні, тощо.

Повість «Курси» захоплює цілий період в усіх «св'язках» і «опосредствованиях». На такій незначній події, як організація педагогічних курсів, показано життя цілого повітового міста. Для цього авторові довелося вести кілька побічних сюжетних ниток, що розпорошувало увагу читача. Така, наприклад, цілком самостійна сюжетна нитка про роботу продкому, або ж уведення

в повість дядька Микити, персонажа, який з'являється на самому початку і потім аж у кінці, щоб укупі з своєю буланою кобилою викрити Гриненка.

Таке завантаження сюжету не могло не призвести до штучності деяких сцен, як сцена з дуелем. Побут молоді показано однобічно — в розрізі шлюбної проблеми. Але ця проблема розв'язується діалектично, в залежності від завдань партії в певний період. В часи, коли ще загрожую банди, коли громадська робота вимагає максимум часу, нема коли займатися специфічно-особистими справами. І лише тоді, коли ця особиста справа одночасно стає й громадською (новий побут, червоне весілля), «можна й це питання поставити на порядок денний». Насамперед — боротьба. Отже, письменника не стільки цікавить самий факт, як виявлення його розвитку, його класової бази. В цілому «Курси» цікаві й як певний документ переходового періоду, хоч великою мірою автор знаходиться під владою юнацької лірики, що її властивість він частково переносить і на «Кучеряві дні».

Повість «Кучеряві дні» присвячена боротьбі з троцькізмом у лавах комсомолу. Комсомолец Гринюк, районний робітник комсомолу, прийшовши до міста не зміг розібратися в складній ситуації впливів різних прошарків суспільства й підпадає під вплив дрібнобуржуазних настроїв, троцькістської опозиції. Повість побудована на психологічному матеріалі — переживаннях Гринюка під час захоплення опозиційними настроями. Показано поступове видужання його під впливом робітничого колективу. Причину Гринюкової недуги автор знаходить в інтелігентському походженні й вихованні. Поки був у селі, все було ясно й просто, як і перші дні столичного життя: «в райкомі він працював за агітпропа і вдома, в житлокоопі, на зборах і на вулиці, всі звикли його бачити піднесеним і палким юнаком». Та проте, специфічність інтелігентського мислення носить розмагніченість ще на початку міського життя: «Усього 3 місяці, як він опинився в столиці. До того два роки працював секретарем комсомольського осередку на селі». І не дивно, що завжди, як вечір важко падає на вулиці й окутує все таємничим серпанком, «Никодимові робиться якось не по собі» (9 стор.). Він романтик, до того інтелігент, а цій категорії людей властиво захоплюватися «вселюдськими» ідеями, «растворитися» в космосі. Цей своєрідний пантеїзм властивий і Гринюкові: «То, буває, забагнеться обняти всесвіт і палко поривчасто кликати кудись уперед, в невідомі краї, де буде всім так радісно і ясно, як йому». Коли в попередній творчості Ів. Кириленко був романтиком і своїм героям романтикам співчував, то в «Кучерявих днях» уже бачимо сатиру на це явище, засудження його з боку письменника. В цьому розумінні й «Кучеряві дні» є переходовий етап у творчості Ів. Кириленка до звільнення від романтизму й опанування реалістичної методи.

В цій повісті автор переважно досліджує психологію. Герої більш роздумують, аніж діють. Катря, Іван Олексійович (старий робітник, що виступає з гострою критикою лінії партії, але в скрутний момент приходить до партії сам) і навіть непохитний Лазько, що вся його істота, здавалося, лише в дії — і той показується більше з боку психологічного. В художній речі з «психологічним» спрямуванням гостра сюжетовість не може сприяти поглибленню психологічного вмотивовання вчинків і розвитку психологічних колізій. Автор намагається загострити сюжет, і тому для «Кучерявих днів» характерна певна роздвоєність по цих двох лініях. Бажання загострити сюжет призвело до зайвих з погляду на основний ідейний мотив (боротьба з троцькізмом) повісті — побічних сюжетних ліній, до того ще й авантюрницького порядку. Бажаючи показати небезпеку, в яку заводить (об'єктивно) відхід від основної лінії партії, автор виводить шпигунку Мері, вносить багато описового, статичного матеріалу, що тільки гальмує розвиток дії (спогади Ломова й сюжетний зв'язок цих спогадів з шпигунською діяльністю Мері). В цьому Ів. Кириленко ще

проявляється, як романтик (від «романтизм»), з характерними авантюризмом і спрошенністю. Вживання старих художніх засобів, (що вже стали шаблонними), як сон або спогади, вказують на певні труднощі, що стали перед автором у доведенні до кінця психологічного зламу Гринюка в бік видужання. Зате процес розкладу показаний всебічно — і соціально, і психологічно вмотивований. Розмагніченість і самоаналіза відвертають увагу Гринюка від комсомольської роботи, призводять до порушення комсомольської етики, а відтак і до опозиційного настрою. Цей процес показано послідовно і не зразу: до таких настроїв: приходить «синьоокий комсомолец», що «ніколи не був песимістом», бо «в райкомі працював за агітпропа» й робота загартовувала, перестроювала його інтелігентську психіку. Але у ньому змагаються дві тенденції: особиста (яка росте під впливом троцькістської групи) й громадська, що тримається на зв'язках з робітничим колективом, з основною масою загартованих комсомольців і партійців. (До речі — така ж ситуація і з Катрею, але у неї особисте тісно переплетене з громадським, і немає між ними такої трагічної колізії). Зламний момент, коли Гринюк побачив на вулиці розчавленого безпритульного — «любимця публіки», і тоді його невиразні, сумні настрої почали оформлюватися в конкретне незадоволення негативними сторонами нашої дійсності. Він хотівся схилом і далі, до пивної, повій, почав тонити в міщанському багні й хотів навіть вкоротити собі віку. Такий стан знаходить собі теоретичну підтримку в плаксивих троцькістських виступах. Але те зерно, що було закладено в психіці Гринюка протягом його активної комсомольської роботи, дало йому можливість зрозуміти всю нікчемність, дріб'язковість і безсилість опозиції. Під впливом робітничого колективу Гринюк знову стає на вірний шлях. Коли Гринюк бачив, як старі робітники й робітниці йдуть до партії, як уся маса організовано дає відсіч троцькістським вилазкам, його попереднє бажання вмерти стало нікчемним і смішним.

Ми, таким чином, підійшли до розгляду основної ідеї твору: індивідуум може хибувати (й обов'язково схибить, коли одірветься від мас), але колектив у цілому — це той резервуар, з якого окрема особа мусить черпати свіжі сили, щоб бути соціально здоровою й корисною. Тільки органічний зв'язок із своєю клясою (Катря) убереже від хитань, дасть життєвий імпульс: «з усіх боків оточував їх піднесений врочистий шум робітничого моря й у тому шумі відчував Никодим безмежну віру і незламність волі цього залізного люду». Колектив — критерій об'єктивної справедливості. Колектив виведено, як контраст Гринюкові — особі з глибокими ще коріннями індивідуалізму. Цим протиставленням — постать Гринюка відтінюється й подається яскравою й живою. Зате позитивні типи схожі один з одним і подані схематично, як антиподи Гринюкові. Характеризуючи персонаж, автор і оточення його малює відповідно тому, чи позитивний персонаж, чи негативний. Це звичайно, спрощення, бо негативний соціально той чи той негативний тип може в побуті бути «милейшим человеком», охайною людиною й чулим «сем'янином». Отже, «жива людина», як її трактують напостовці, ближче була б до дійсної, аніж, до прикладу, непохитний Ломов, змальований за правилами романтичного кодексу. До негативних боків повісті слід зарахувати ще й однобічний показ комсомольського колективу — лише на засіданнях, в промовах. Зрозуміла річ, що цим життя комсомолу не обмежується. Але в пляні поставленої автором проблеми — переборення опозиції, було б надто складним завданням — показати ще й інші боки. Загалом «Кучеряві дні» є досягнення не тільки автора, але й пролетарської літератури. Щоб уміти вилучати основну, центральну для певного періоду, ланку в ланцюзі соціальних явищ, розробити й показати в життєвому комплексі (а не одірвано), треба мати не абиякий життєвий досвід, треба вміти вдумуватися в складний перебіг клясової боротьби й мати око більш-менш досвідченого художника. Звільнення від романтичної методи (в повісті

переважає реалістична — сатира на дрібнобуржуазний романтизм), становить плюс і ставить автора на вищий щабель художнього розвитку. Це звільнення не проходить безболісно і часто, бажаючи відійти від романтизму, Ів. Кириленко замінює його натуралістичною описовістю, як це помічається в останній повісті «Натиск».

Актуальність теми, поставленої в «Натиску» — хлібозаготівня кампанія — не підлягає сумніву. Залишається прослідкувати, як вміло письменник на такому вузькому полі розгортає цілу картину громадського-політичного життя села.

Преставник з центру — партійний робітник Рідкодуб приїздить у село провадити хлібозаготівлю. Село Шевелівка — одне з найвідсталіших село виконання хлібозаготівнього пляну. Сюжет побудований навколо виявлення труднощів кампанії й усування перешкод. А перешкод багато. Насамперед — міцна куркульська група; біднота неорганізована, комсомольський осередок засмічений куркульськими елементами, що провадили розкладницьку роботу. До того ж попередній «представник» з центру скандально провалився на «історії з яйцями», показавши повне незнання села, що дало куркулям великий привід до антирадянської агітації. Культосвітня робота зовсім не ведеться. Сельбуд пустий цілими днями. Треба ці труднощі перебороти, треба знайти основну ланку, щоб вихопитися з ланцюгом. Потрібне вміле керівництво усім комплексом соціально-політичних процесів. Виявлення ролі пролетарського керівництва цими процесами й складає головну ідею повісті. Рідкодуба, який це керівництво репрезентує, показано, як організатора, що, спираючись на бідняцькі шари села, організуючи їх, веде натиск на куркулів: «Треба всіх заможних організовано труснути. В наступ на них, як на фронті...» (82 стор.). Та тут далеко більше труднощів, як на фронті, труднощів визволення ворога: «Але як іноді тяжко буває знайти ворога в цьому морі дворів, двориків, хат і хатиночок»... Рідкодубові справа ясна: треба організувати пролетарські елементи села, щоб повести в наступ і зламати ворога.

Ворог теж має своїх організаторів. Куркуль Говоруха знає закони, вміє поводитися з начальством і має великий вплив навіть на деяких бідняків. Куркулі використовували всі засоби для опору. До приїзду Рідкодуба організувався СОЗ і зараз мали нарізати землю. Куркулі використали несвідомість жінок, повівши серед них агітацію. Загітована юрба жінок розігнала созівців. Куркулі зуміли розпалити стихію: «Ми нагодуємо вас земелькою! Щоб вперек горла стала! А-а-а! О-о-о! Навкида їх, нехристів!» Зрозуміла річ, що й перед письменником стоїть трудне завдання — показати, як увести стихію в береги, показати міцного організатора (паралеля: Загреба — в «Стихії»). Тому невдалим нам здаються спроби психологізувати Рідкодуба: «Хіба мене оце не поганяють? Решту відпустили, а ти ще їдеш... Ні, я таки справді торохтій. Треба було сразу запротестувати, вдарити телеграму до ОПК, прохати, щоб звільнили. Робилося боляче і здавалося, ніби весь світ населений черствими, жорстокими егоїстами, і ніхто не хоче з ним рахуватися» (154 ст.).

У Рідкодуба раптом після баб'ячого виступу зробилося роздвоєння. Один Рідкодуб — розм'який інтелігент, що злякався труднощів і почав мріяти про відпочинок, театри; друга половина Рідкодуба — дисциплінований більшовик, що непохитно залишається на бойовому посту.

Повість не розроблюється в психологічному пляні, як «Кучеряві дні», психологізування не знаходить продовження в сюжетовій розробці. Автор хотів показати ще й «унутрішні» труднощі для Рідкодуба виконати завдання, але через незрозумілу й необґрунтовану суперечливість (зовсім не діалектичну) двох впливів у Рідкодубовій психіці, цей момент залишається невинуватим зривом. Цей момент стоїть якось окремо й складає побічну сюжетну нитку. Взагалі сюжет переобтяжений побічними сюжетовими побудовами. Наприклад, збори в Очеретянці та й уся Очеретянська справа йдуть паралельно основному задумові повісті й складають самостійну новелю. Це мінус, бо увага читача розпоршується.

Відходячи від романтизму й романтики, Ів. Кириленко не завжди підіймається на висоту діялістичного показу явища. Іноді йому бракує вміння синтезувати, і тому подибуємо натуралістичну описовість, як наприклад, ціла картина зборів в Очеретянці. Проте, збори в Шевелівці зроблено в реалістичному пляні, із знанням психології маси, хоча теж зустрічається дуже характерна для натураліста лексика: «Заткнися ти, Степаненків холоду!» — Не чіпай його. Він за півпуда пшениці цілий рік вилизуватиме, Говорусі!.. Байстрюк! Голоштанько! Босяцюго! Тьфу! — Котись — ковбасою, піди штани подерж Гуцеві, він оце саме після обіда сидить... Га-га-га! — Тю-юфіть-ть! На батькову жінку, дураче, а не святу землю! — Дай йому, Оверку, по мармизі! Дай!.. — Тьфу, страмнийчий! — Сучці під хвіст, а не в дружки... (188 ст.).

Не позбавився автор і схематичності в подачі позитивних, персонажів, хоча тут вони живіші й яскравіші, ніж у «Кучерявих днях». Добре показано Ваську Плотника, що під впливом Рідкодуба почав усвідомлювати свої класові інтереси, Миколу Стрепета. Зате куркулі в повісті (особливо Очеретянські — Христич та інші, подані в сатиричному пляні, надзвичайно вдалися. Авторіві пощастило уникнути шаблону в трактуванні психологій цих типів. Ів. Кириленко виявив себе не абияким знавцем психології селянської маси, колективу. Таким же психологом являється й Рідкодуб. Він уміє впливати на масу, підійти до неї й скерувати настрої в бік бажаної розв'язки... Він з самого початку взяв правильне настановлення в керуванні соціальними процесами села: на маси, щоб маса зрозуміла, бо тоді хоч і не буде Рідкодуба (суцільна колективізація проходить уже без нього — його поранено куркульським сином Говорухою), справа не пропаде. Вирішальну ролю маси розуміє й куркуль Говоруха: «Ех-ха, не на лякливих — напали... Люди з ними, — сусіди проти пішли... Вся громада — ворог нам... Без ножа заріжуть»... Треба зуміти розв'язати активність маси, — така мораль, — і Рідкодуб це завдання виконує успішно: робота в сільбуді налагоджується, осередок комсомолу ожив і розгорнув свою діяльність. Навіть Оверку, що ніколи й слова не мовив, почав виступати з промовами. Хлібозаготівля виконується, завдяки правильному керівництву й умілому підходу Рідкодуба. Треба все ж відмітити, що часто успіх досягається випадком: «перекинулась каташка з землею й засипала дядка, що саме припалював. Це розрядило напруження й допомогло Рідкодубові опанувати натовп». Але не завжди ж можуть перекидатися каташки: треба було показати характерний в таких випадках «виход із положення» без сторонньої допомоги.

Поза всіма хибами, «Натиск» є значним кроком уперед в творчості Ів. Кириленка. Ця повість відбиває цілу епоху в житті села, в розгорненні соціалістичного наступу революційних сил села на капіталістичні елементи й являється для певного періоду «руководством к дійству».

Повість відбиває село на тому етапі, коли під керівництвом пролетаріату, партії бідняцької маси села почали активізуватися. Зараз уже не той етап, що в «Курсах», тепер не тільки тяга до учби, а до самостійної творчості: голова КНС — Костенко пише вірші; хоч які вони примітивні, а все ж показовий момент — прокинулось прагнення взяти участь у будівництві культури; навіть голова сільради Карась «дуже велику охоту має грати на сцені».

В цьому процесі набування революційної свідомості добре показано ролю комсомолу, хоча окремі постаті (Санько — «Завідуючий комсомолом») і невдалі. В цілому «Натиск», — повість, побудована на актуальному й цікавому матеріалі, — є цінним вкладом в українську пролетарську літературу.

Останні повісті свідчать про велике творче зростання авторове. Від першого, ще по-юнацькому наївного й протестного оповідання «Відступ», до «Натиску» — кілька років упертої й плідотворної праці. Ів. Кириленко зріс, але це не значить, що йому не треба зростати далі. Ще багато недоробленості, багато помилок, багато труднощів у виробленні стилю, відповідного діалектико-матеріалістичному світоглядові.

Микола Чеховий.

Бібліографія.

Леонид Зимний. «Не в дні ювілеїв». Поезії. Книгоспілка. Харків, 1930 р. Ст. 64.
Тираж 1000.

Леонид Зимний — молодий поет, що його творчість була безпосередньо зв'язана з групою і журналом «Нова Генерація», на сторінках якого, в переважній більшості, він друкував свої вірші. Отже, поезії, що вміщені в цій невеличкій першій збірці, мають чимало спільного з поетами цієї групи, хоч, безперечно, Зимний має свою відмінну манеру і певний, хоч ще мало виявлений на цій збірці, свій індивідуальний стиль, стиль трохи суворого і подекуди сухого віршу.

Якщо вже зразу відшукувати впливи на його поезіях, то з найголовніших треба відзначити безперечний вплив пізнішого М. Семенка і В. Маяковського. Цебто ми маємо майже у всіх віршах чітке публіцистичне спрямування й певне риторично-раціоналістичне подавання матеріалу.

Збірка має три розділи: 1) «За політику партії», 2) «Особисте» і 3) «На різні теми» — найбільший з усіх розділів, що має вісім поезій, коли вся збірка має чотирнадцять.

Пролетарському письменникові, чи хоч тому, що щиро прагне ним бути, не личить відокремлювати особистого від загально-класового, проте, цей закид Зимного не обходить, бо тут іде справа про наголовок.

Вірші розділу «Особисте» (їх два) не випадають із загального спрямування збірки. В цих поезіях поет зачіпає тему смерті, і один з віршів присвячений небіжчикові Вікторові Ярині. Але й на другому («Ми над трупами») відбилася смерть Віктора Ярини. Проте, й таку суто особисту тему, як смерть брата, Зимний подає з певною громадською перспективою, не вдаючись до жалібних і занепадницьких настроїв, про це говорить, хоч би й кінцівка другого вірша, де хоч ніби й стоїть знак запитання, проте вже в формулюванні є відповідь:

«Коли ж
навчимось
ми
з життям особистим
погоджувати
переконання класи?»

Треба сказати, що і в цьому «Особистому» розділі Зимний не уникнув

певної спрощеності і деякого символічного й ходульного словника. Поруч з щирими і теплими рядками:

«Не балакати
мерцю з живими.
Але звикли через віщось ми,
коли глянem
трупам
просто в очі,
забуваem,
що вони німі». —

автор подає такі літературницькі й фалшиві рядки:

«Ти не перший
владом бактерій
кинутий за ґрати небуття,
за законами,
які стоять залізно
семафорами
на життєвих путях (підкр. мое — П. М.).

Вірші інших двох розділів — це переважно памфлети й плякатні вірші, цебо жанр так званої публіцистичної поезії, яка, безперечно, має дані до свого розвитку за нашої доби, поруч з іншими поетичними жанрами. Треба тільки боротися з однією тенденцією, з одним шкідливим упередженням, доводячи, що термін «публіцистичний» чи «функціональний» вірш не є, ні в якій мірі, мандат на право складати схематичні, механічно спрощені й поверхові вірші на «порядок денний», в стилі непереконливих голих фраз. Але, на жаль, часто виходить так, що публіцистичний, політично-злободенний вірш — це загальники і схематизм, на який, безперечно, дуже хоріли поети «Нової Генерачії» через низку причин, яких нема місця тут проаналізувати.

Не уникнув його і Зимний в цій збірці, хоч у нього значно ліпше з цим проти збірки Маловічка й гірше проти Скубиних «Перегонів». Найбільше схематичний і риторично-розтягнутий вірш «Не в дні ювілею», хоч у ньому є вдалі і гостро памфлетні місця на зразок:

«Зайві
красиві слова
для тих, хто певний,
що вмер смертю хороброго.
Але для багатьох з нас
цілком досить
тільки не хворіти
в дні мобілізації
на різні термінові хвороби».

Це, звичайно, не рятує цілого вірша.

Один із найкращих віршів, як зразок змонтованих і актуальних гасел — «Сьогоднішній мотив», що з нього починається збірка:

«Це просто і зрозуміло.
Це не казковий
переліт у ірій.
Просто —
героїчне виконання
невідкладного діла —
замість п'ятих років —
в чотири!..»

Крім цього, ще маємо кілька актуальних і вдалих віршів, де спрямування досягається відповідними засобами художнього впливу і певною своєрідною образовістю, а не голою риторикою. Це такі вірші, як: «Рейсами рейдів», «Інтервенція» тощо. У досить гострому і вправному памфлеті «Переконання юного» ще дає себе взнаки вже пережити й застаріла «Лефівщина», як і в інших памфлетних віршах, з своїми дидактичним наставленням і проповідуванням «нової краси»:

...«З поезією
машинної сили і точности;
з поезією волі розуму».

Взагалі в цілому треба зауважити, що ця збірка вже трохи застаріла, не зважаючи на її деякі зовнішні «новшества» — як для нашої поезії, так, безперечно, і для самого Зимного, що вперто працює, шукаючи шляхів до пролетарської поезії. Вже його поема «Штурм шахт» і низка нових віршів і пісень показують, що ці шукання проходять не безрезультатно.

В цій же збірці ще багато маємо старих епатаційних, подекуди клясово-невтральних зразків, наприклад, «Апогей нахабства», апологію ліфівського раціоналізму — «Про стилі» і, почасти, вірш «На тему — Харків», де між іншим можна побачити поетові шукання й переборювання загального і зовнішнього урбанізму, на користь пролетарського й діалектичного усвідомлювання процесів індустріялізації радянської країни:

«Треба просто
підтягти
за п'ятирічкою вгору
новий Харків
міццю
Червонозаводського району».

Все це дає підстави говорити, що Зимний належить до поетів-інтелігентів, що сумлінно працюють коло оволодіння творчою методою пролетарської поезії, шлях до якої їм стелеться нерівно, а то й кручено, через різні дрібнобуржуазні захоплення та індивідуалістичну революційність і бунтарство, в даному разі через футуризм та загальний урбанізм і раціоналізм. Дальше зростання поетове залежить від того, наскільки хутко він переборе

в собі ці різні дрібнобуржуазні й футуристичні хвости, наскільки ґрунтовно оволодіє діалектичною методою в художній творчості й наскільки глибоко й серйозно пройметься тими завданнями і тією боротьбою, що її провадить пролетаріят, будуючи соціалізм.

Підстави для сподіванок і певні досягнення вже маємо в поезії Зимного. Можна побажати, щоб ці сподіванки справдилися.

Щодо віршової техніки Зимного, то маємо ще багато примітивного й невірного. Скромність рими часто переходить в її відсутність, як і з розміром; але треба мати на увазі, що молодий поет цілковито уникає віршових стандартів, шукаючи свіжіших засобів версифікації.

Наприкінці згадаємо за добре оформлення середини книжки (верстка особливо), і за невіразну й не характерну обкладинку, що нагадує книго-спілчанські брошури з сільського господарства і з кооперації, — своїми кольорами. Ціна (1—50), безперечно, висока, хоч книжка й нерозрахована на масового читача.

Петро Мельник.

ІЗМАІЛ СРЕЗНЕВСЬКИЙ. «Майоре, Майоре». Оповідання з життя Г. Сковороди. Редакція й вступні статті А. Ковалівського. Кооперативне видавництво «Рух» (року не зазначено). 3000. Ц. 70 коп.

Постать Ізмаїла Срезневського (1812—1880) характерна, насамперед, різноманітністю його розумових інтересів: економіст, правник, філолог, етнограф, історик, літературознавець і письменник, хоч ця широта була властива багатьом діячам XIX століття (Куліш, Костомаров, Драгоманов, Франко). Срезневський був, на нашу думку, представником того дрібного дворянства, що своїм ідеологічним спрямуванням стояло дуже часто на реакційніших позиціях, аніж дворянство середнє. Бо середнє дворянство з тенденціями до капіталістичного розвитку «пруським» шляхом на Україні в перших двох третинах XIX ст. брало на себе функції західноєвропейської буржуазії. Тільки на цьому соціальному ґрунті можна з'ясувати романтичний характер невеличкого літературного набутку Срезневського та його роллю в українській літературі (як видавця «Украинского альманаха Запорожской старины» і керівника харківського гуртка романтиків).

Срезневському-письменникові особливо пощастило минулого року: в першому томі видання «Харківська школа романтиків» (вступні статті, редакція і примітки А. Шамрая) видрукувано його баладу «Корній Овара» (1836) та багато листування; йому ж, присвячено дві статті редактора й одну В. Срезневського. Другим виданням є оповідання «Майоре, майоре», російською мовою видрукуване 1836 року в журналі «Московский наблюдатель», а тепер перекладене на українську мову.

Оповідання є жанром біографічного твору, жанром «модним» тепер у західноєвропейській та російській літературах¹⁾.

За тему його Срезневський взяв епізод з одруженням Г. Сковороди, епізод, що базується не так на дійсних фактах, як на переказах сучасників. Написано його в періоді призибування матеріалів про Сковороду, коли Срезневський містив статті наукового характеру в «Утренней звезде» й «Молодику».

Жваво написане оповідання з цікаво розгорнутим сюжетом має без-

¹⁾ З цього ж жанру скористався Срезневський в другому оповіданні „Rhapsodia sonativa (1837) з життя італійського художника Франческо Франча.

перечний інтерес і для сучасного читача, показуючи в белетристичній формі українського філософа XVIII віку.

Видруккування самого оповідання слід вітати. Щождо вступних статей А. Ковалівського, то вони нас задовольнити не можуть. І в статтях, і в простих примітках автор виявляє своє велике обізнання із Сковородою, Срезневським, але цього всього для сучасного читача (а ми повинні мати на оці, насамперед, читача пролетарського) замало. Обидві статті А. Ковалівського позначені так званим «академічним об'єктивізмом»: великий науковий апарат, документалізм, нагромадження фактів без усякого соціологічного освітлення. Перша невеличка стаття «Пам'яті академіка І. Срезневського» біографічного характеру в стилі типовому для історично-культурної методи. Читач не довідається, до якої класи належав «великий вчений» Ізмаїл Срезневський, чим характерна була доба, в яку він працював тощо.

Оточення його визначене, як гурток «відомих діячів на полі української літератури та науки старшої генерації» (с. 5). Нічого не сказано про позицію І. Срезневського на тлі тодішнього громадсько-політичного життя. А наведені в статті факти конче вимагають цього: візьмімо хоча б те, що в часи розгрому кирило-методіївського братства І. Срезневський сам починає висуватися (1847 року — проф. петербурзького університету, 1848 — член Російської Академії Наук, цензор і т. ін.).

У другій статті «З приводу оповідання», значно більший розміром (с.с. 11 — 53), А. Ковалівський, спинившись на особливому зацікавленні І. Срезневського Сковородою, намагається розв'язати проблему «про почуття Г. Сковороди до жіноцтва» (с. 29) і розв'язує її шляхом психологічної аналізи творчості таким способом: «Сковорода не був ані похмурий мізантроп, як гадали колись, ані блажений, урівноважений, далекий від внутрішніх хвилювань, як його уявляли згодом. Ніщо людське йому було не чуже. Отже, й таке «людське занадто людське, як кохання» (с. 46).

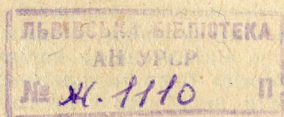
Це добре, що дослідник розв'язав проблему, порушену Срезневським в оповіданні. Але ж ця проблема другорядна, головне — треба було з'ясувати читачеві обличчя Сковороди, як філософа, визначити його соціальне значення. Про це А. Ковалівський говорить наприкінці дуже стисло й дуже непереконливо.

Класові взаємини за часів Сковороди автор передмови уявляє дуже спрощено, вільне козацтво, здебільшого, перетворюється на кріпаків, тільки дехто потрапляє до «торгівельно-ремісничої групи» (очевидно, до буржуазії). Ці класи виділяють «інтелігенцію», до якої і віднесено Сковороду. Оскільки за А. Ковалівським цю «інтелігенцію» виділяло й селянство й буржуазія, то становище «інтелігентів» було міжкласове: «погляд на життя та зокрема на своє особисте життя, виробився у нього (Сковороди) серед тих же обставин його міжкласового існування» (с. 53). А. Ковалівський не бере зовсім до уваги статті Ів. Очинського «Зародки матеріалізму в творах і житті Г. С. Сковороди» («Прапор марксизму», 1929, № 1), в якій доводиться не «міжкласовість» філософа Сковороди, а навпаки спрямовання її проти панівних класів і класових груп. Оповідання Срезневського хочай через призму дрібно-дворянської психіки відбиває критичне ставлення Сковороди до торговельної буржуазії, представником якої є Майор. На жаль, на самому оповіданні А. Ковалівський спинається надто мало. Констатуючи, що Срезневський «зрозумів Г. Сковороду цілком хибно», він вбачає причину в «недостаті відомостей». Для нас ця причина зовсім недостатня. Бо освітлення постаті Сковороди міняється в літературі не тільки в залежності від літератури про українського філософа XVIII віку, а насамперед і, головним чином, залежно від класової психоідеології письменника. Це одразу видно, коли порівняти, як трактують Сковороду: Срезневський в оповіданні «Майоре, майоре», П. Куліш в поемії 90-х років «Грицько Сковорода» і вже в наші часи Тицина або Івченко. Цей момент зовсім не

обходив автора передмови. Тому обидві статті слід визнати за зовсім недостатні для зрозуміння постаті Сковороди, як філософа, і Срезневського, як письменника.

Переклад зроблено досить точно. Тільки подекуди випущено окремі слова. Невдало тільки перекладено слово «ряса — сутана» (с. 55), що є католицькою церковною одежею. Сковорода не міг бути в «сутані».

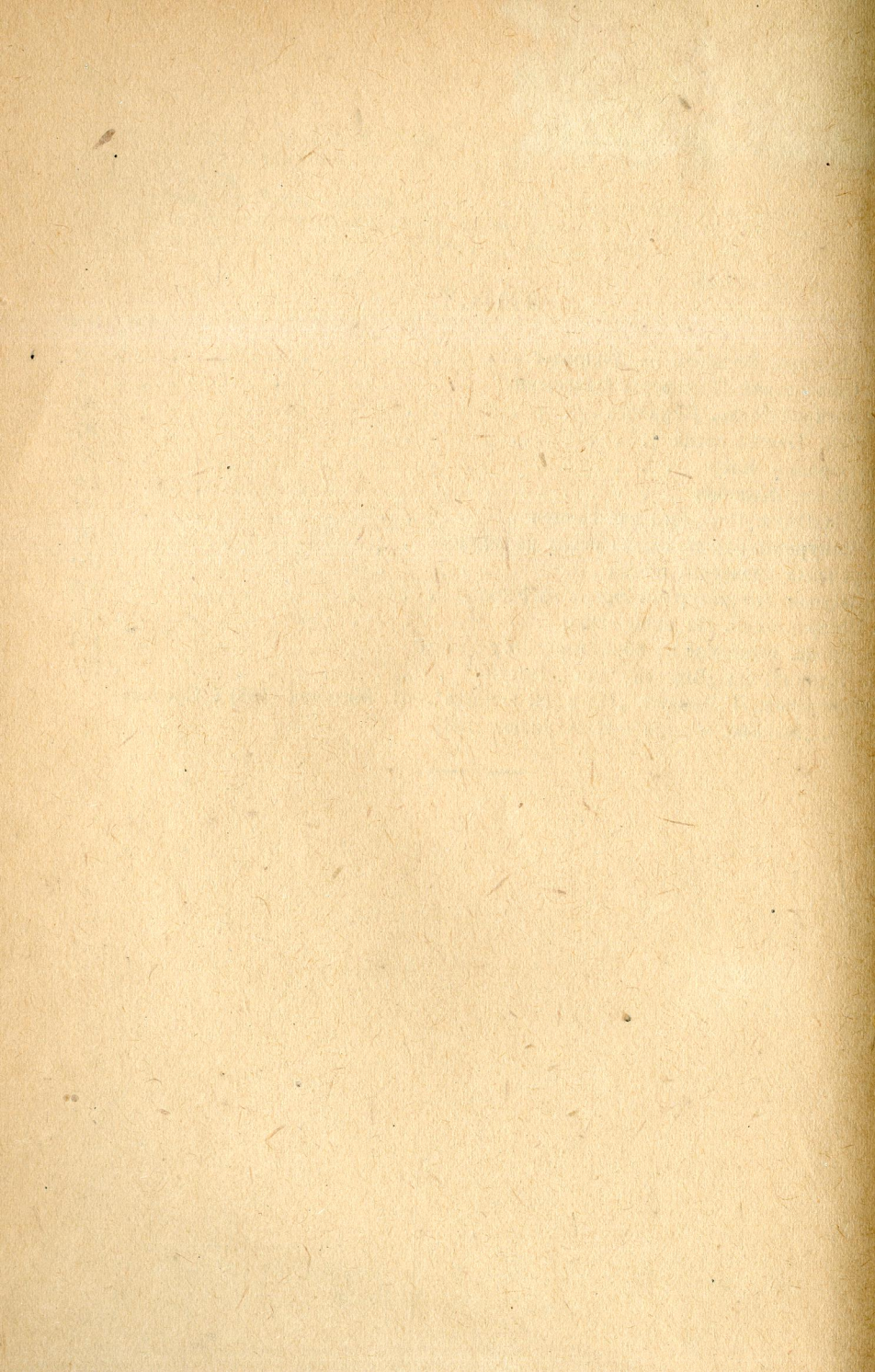
Євг. Кирилюк.

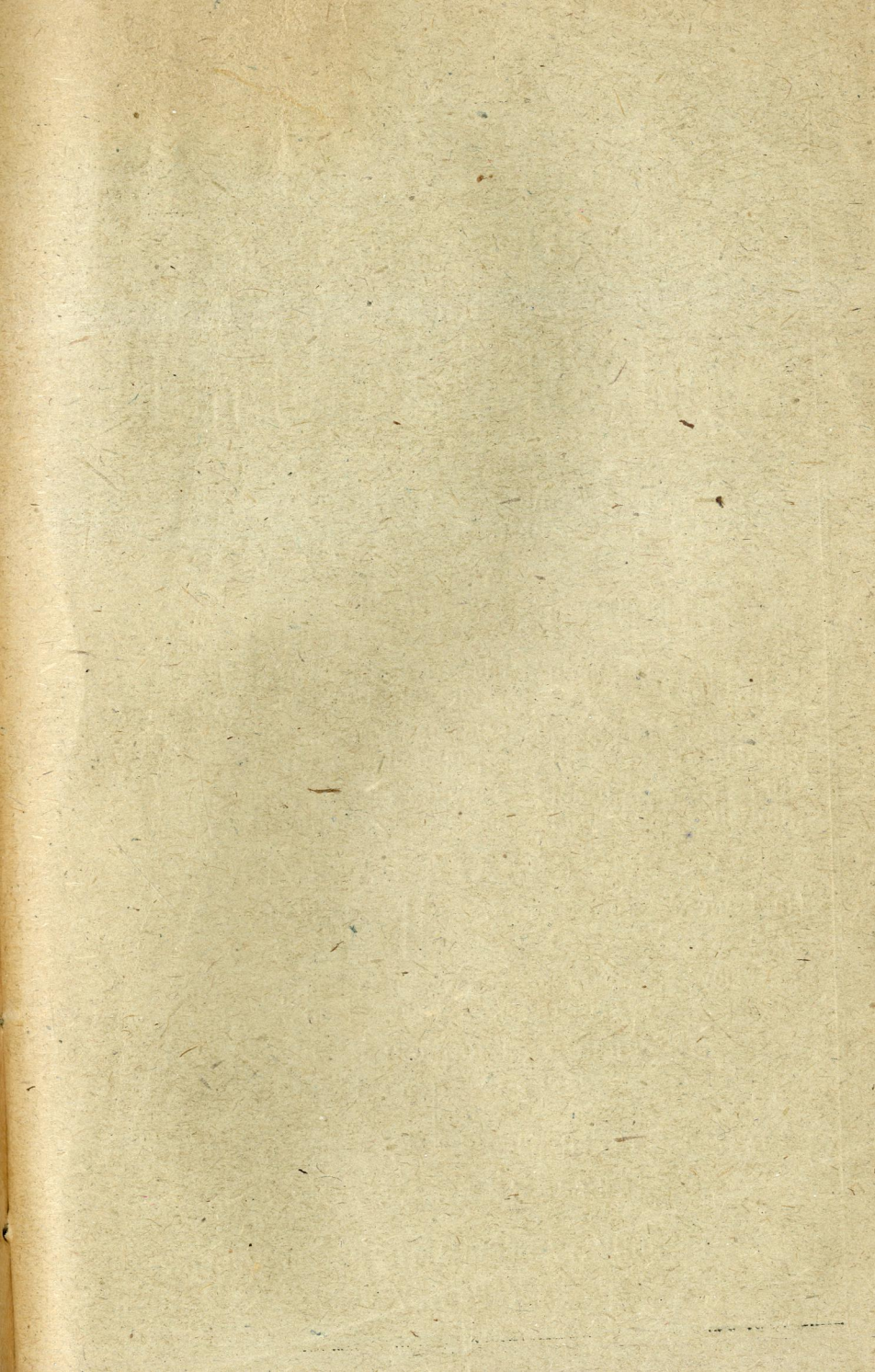

ЗМІСТ.

М. Пригара. Подорож на Дніпрельстан	3
Л. Смілянський Периферія (закінчення)	5
С. Воскрекасенко. Перемога	43
Г. Епiк. Перша весна	47
М. Вороний. Каер	63
А. Шиян. Жолобок	68
Ю. Палійчук. Перемога над сонцем	88
Д. Чепурний. Більшовицька весна на кордоні	91
Єврейська радянська поезія	100
С. Щупак. Літературний фронт на Україні	105
І. Шкаровський. На вищій шаблі	118
Ів. Врона. Комсомол на образотворчому фронті	143
М. Чеховий. Од „Відступу“ до „Наступу“	157
Бібліографія: Л. Зимний. „Не в дні ювілеїв“.—П. Мельник (165) І. Срезневський. „Майоре, майоре“—Є. Кирилюк (168).	

1.110. / 1931
у-в

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

Приймається передплату на 1931-й рік
на літературно-критичний і мистецький місячник

„ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ“

(видання рік сьомий)

що виходить книжками на 11 аркушів за редакцією
М. БАЖАНА, М. ТЕРЕЩЕНКА, С. ЩУПАКА (відпов. ред.).

„Життя й Революція“

подає кращі твори з української
і чужоземної літератури.

„Життя й Революція“

містить критичні огляди поточної укра-
їнської й чужоземної літератури.

„Життя й Революція“

освітлює питання образотворчого, те-
атральн. кінематографічн. мистецтва.

„Життя й Революція“

відгукується на головніші з політич-
но-економ. та науково-технічн. питань.

ПЕРЕДПЛАТА НА ЖУРНАЛ

На 1 міс. — крб. 85 коп.

На 6 міс. 4 крб. 25 коп.

„ 3 „ 2 „ 50 „

„ 12 „ 8 „ —

Річну передплату можна вносити: здаючи замовлення—50%,
1 квітня—25%, 1 червня—решту 25%.

Передплата за кордон на рік—5 дол.

Окреме число 1 крб.

Адреса редакції: Київ, вул. К. Маркса 5, Буд. Літератури,
контори: Київ, вул. К. Маркса 2.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ ПО ВСІХ ФІЛІЯХ
КНИГОЦЕНТРУ ДВОУ

Ж. 5876

1931 (2. 5-6)